Вестник Российско-Армянского Университета

гуманитарные и общественные науки

ISSN 1829-0450

(19)

Издательство РАУ

N 1/2015

Հայ-Ռուսական (Սլավոնական) համալսարան

Լ Ր Ա Բ Ե Ր

ՀԱՅ-ՌՈՒՍԱԿԱՆ (ՍԼԱՎՈՆԱԿԱՆ)
ՀԱՄԱԼՍԱՐԱՆԻ
ՍԵՐԻԱ՝
ՀՈՒՄԱՆԻՏԱՐ ԵՎ ՀԱՍԱՐԱԿԱԿԱՆ ԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

(19)
ՀՌՀ Հրատարակչություն

№ 1/2015

Российско-Армянский (Славянский) университет

Печатается по решению
Ученого Совета РАУ

Вестник РАУ

(серия: гуманитарные и общественные науки)

(19)

Издательство РАУ

N 1/2015

Журнал входит в перечень периодических изданий, зарегистрированных ВАК РА

Российско-Армянский (Славянский) университет, 2015г.

ISSN 1829-0450

О Г Л А В Л Е Н И Е

Статьи

Политология

Экономика

Юриспруденция

Психология

Литературоведение

ПОБЕДЕ В ВЕЛИКОЙ ОТЕЧЕСТВЕННОЙ ВОЙНЕ ПОСВЯЩАЕТСЯ…

30-го марта 2015г. в Доме Культуры Российско-Армянского (Славянского) университета состоялось открытие международной научной конференции, посвященной 70-летию Победы в Великой Отечественной войне. Организаторами конференции являлись Российско-Армянский (Славянский) университет и Российское историческое общество.

С приветственным словом выступил ректор РАУ ***А.Р. Дарбинян***: *«С радостью приветствуем делегацию Национального Собрания РА во главе с председателем Галустом Григорьевичем Саакяном. Хотелось бы, чтобы мы особо тепло поприветствовали наших прекрасных ветеранов. Мы также приветствуем представителей российского и армянского академического сообщества, которые собрались сегодня по инициативе Российского исторического общества, возглавляемого С.Е. Нарышкиным, и представителей нашего Российско-Армянского университета на научной конференции, посвященной 70-летию Великой Победе в Отечественной войне 1941–1954гг. Я объявляю конференцию открытой!*

На правах “хозяина” хочу сказать несколько слов нашим дорогим гостям и людям, которые посетили наш университет впервые. Это – прекрасный образец великого армяно-российского взаимодействия. По нашей оценке и коллективному мнению, это – лучший российско-армянский проект, который мы с доблестью и честью исполняем последние пятнадцать лет. В прошлом году мы отметили 15-летие нашего университета, и я хочу доложить главам российского и армянского парламентов, что за эти 15 лет благодаря усилиям, квалифицированному и высокому труду нашего профессорско-преподавательского состава – лучшего в Армении – нам действительно удалось превратиться в ведущий научно-образовательный центр Армении. Мы очень рады этому и горды тем, что смогли стать центром притяжения передовой армянской молодежи. Хочется выразить слова искренней благодарности своим коллегам, всему преподавательскому и административному составу университета и, конечно, нашим прекрасным студентам, которых мы считаем лучшими в Армении, и даже в мире. Хотелось бы высказать четыре, с моей точки зрения, очень важных тезиса по теме нашей конференции.

Первый тезис: ВОВ 1941–1945гг. была для армянского народа воистину Отечественной. Наши деды шли на войну с осознанием того, что это НАША Отечественная война, потому что они понимали, что поражение в этой войне означало бы ликвидацию армянского народа и повторение Геноцида 1915 года. В последнее время очень часто и абсолютно необоснованно подвергаются ревизии какие-то пункты, тезисы, связанные с тем, считать ли войну Отечественной или нет. Для армянского народа эта война была воистину Отечественной!

Второй тезис заключается в том, что советский период в армянской истории, наряду, конечно, со всеми безобразиями сталинского режима, ознаменовал великий расцвет армянской культуры, искусства, науки и литературы, великий период расцвета наших духовных ценностей. И это происходило благодаря

сплетению наших духовных ценностей: армянских, российских и других народов бывшего Советского Союза – того великого народа, который и выиграл войну. Мы, конечно, сегодня строим нашу национальную независимость, будем ее строить и обязательно построим в той форме и содержании, чтобы наши потомки гордились нашей страной и государственностью – точно так же, как мы гордимся великим подвигом наших отцов и дедов. Но хочу подчеркнуть еще раз: советский период в армянской истории был абсолютно благостным с точки зрения расцвета наших духовных ценностей.

Третий тезис заключается в том, что благодаря этой великой победе армянский народ воссоздал в себе качество народа-победителя. Это было очень важно для народа, пережившего геноцид, для народа, который долгое историческое время не знал больших побед. Эта победа оказалась выдающимся стимулом для дальнейшего нашего созидания. Скажу больше: эта победа легла в основу нашего национального духа в новейшей истории современной Армении. Я имею в виду и Карабахскую войну, и наше мирное государственное строительство. Мы – народ-победитель! И доказали это ценой огромных жертв: сотни тысяч армян полегли в ту войну. Но мы знали, за что воюем и почему погибаем.

И мой четвертый тезис – нельзя приватизировать великую победу. Точно так же нельзя ее расчленять. В последнее время мы видим, что некоторые пытаются приписать какому-то отдельному народу заслуги в какой-то отдельной битве, отдельном противостоянии, а то и в выигрыше всей войны. Одно из самых важных достоинств нашей победы – ее совместность. Это общая победа! Мы никогда не дадим ее разделить на национальные кусочки!

В свою очередь, выступил председатель Государственной Думы РФ ***С.Е. Нарышкин***: *«Добрый день, уважаемые коллеги, друзья! Я рад приветствовать в этом зале всех собравшихся: ученых, студентов, историков и, конечно, наших уважаемых и дорогих ветеранов. Чуть больше месяца остается до семидесятилетия Великой Победы нашего народа, всех народов нашей большой и общей страны Советского Союза, Победы, которая для всех нас была и освободительной, и справедливой: разгром германского фашизма положил конец страшной идеологии, разрушавшей основы человеческой цивилизации. В 1945-ом казалось, что навсегда. Сегодня мы видим, что угроза неонацизма реальна и проявляется в самых разных частях мира. К примеру, больно осознавать, что при голосовании за резолюцию генеральной ассамблеи ООН, резолюцию, направленную против реабилитации нацизма, три страны – Канада, США и, к сожалению, нынешние власти братской для нас Украины – голосовали против. Что это, как не кощунство по отношению к миллионам и миллионам тех, кто отдал свои жизни против этого страшного зла? Противостоять попыткам ревизии итогов Великой Отечественной войны и всей Второй мировой войны помогает общая память наших народов. Мы обязаны сохранить и передать потомкам правду о войне без купюр и искажений, и братству наших народов, скрепленному уроками прошлого, просто нет альтернативы. Подчеркну: Армения по праву гордится своим вкладом в Великую Победу. Ваш народ дал стране четырех маршалов и адмиралов флота: Ивана Баграмяна, Сергея Худякова, Амазаспа Бабаджаняна, Ивана Исакова и Сергея Аганова. Более шестидесяти генералов-армян командовали крупными войсковыми соединениями, а 70 тысяч армянских солдат, офицеров и генералов были награж-*

дены орденами и медалями "За мужество и отвагу". При этом звания Героя советского союза были удостоены более ста выходцев из Армении. Добавлю, что в годы Великой Отечественной войны здесь были созданы шесть дивизий, которые с боями прошли от предгорья Кавказа до Балкан и Берлина, покрыв свои боевые знамена нестареющей славой. К примеру, 89-ой стрелковой дивизии в 1943-ом году за освобождение Таманского полуострова было присвоено почетное звание "Таманская". Мы помним и слова нашего Жукова, особо отметившего отвагу воинов армян. Он сказал: "В победе над фашизмом армяне, начиная от рядового и заканчивая маршалом, обессмертили свои имена нетускнеющей славой мужественных воинов". Мы с гордостью вспоминаем нашу общую победу, завоеванную людьми разных национальностей. У офицеров и солдат советской армии была одна родина, и на фронте никому в голову не приходило делиться на русских и армян, украинцев и казахов, татар и грузин, и потому так дико слышать пассажи некоторых западных политиков, к примеру, об освобождении узников концлагеря Аушвиц именно украинцами. Да, в составе первого украинского фронта были и украинцы, и русские, армяне, грузины – представители десятков национальности нашей большой страны. Но это не просто такие фразы, пассажи со стороны западных политиков, это не просто издевательство над историей, это – предательство и героев освободителей, и жертв фашизма. А еще – попытки посеять межнациональную рознь среди потомков тех, кто воевал плечом к плечу с общим и страшным врагом. Завершая, добавлю, что Российское историческое общество готово продвигать совместные проекты с нашими армянскими коллегами, с историками и исследователями, со всеми, для кого ценна и дорога наша общая истории».

Среди основных направлений работы конференции были выделены такие, как контекст исторической памяти Великой Победы в Отечественной войне 1941–1945 годов, победа в контексте современных глобальных и региональных интерграционных процессов, человеческие судьбы сквозь призму войны и победы.

«Эта конференция и подобного рода мероприятия послужат еще одним поводом для того, чтобы сохранить историческую память и по достоинству оценить ту победу, которая спасла мир от угрозы фашистского порабощения и нацистского ига – явлений, которые и сегодня кое-где вновь пытаются поднять голову», – подчеркнул председатель Национального Собрания РА ***Г.Г. Саакян***. В ходе своего выступления Г. Саакян поставил особый акцент на вопросе Геноцида армян в Османской Турции: *«В преддверии 70-й годовщины Великой победы исполняется 100 лет Геноциду армян в Османской Турции. Между этими двумя датами есть косвенная, невидимая на первый взгляд, связь. В 1915 году миллионы сыновей и дочерей армянского народа и представители многих других народов, проживающих на территории Турции, стали жертвами именно нацизма и фашизма. Они – вследствие проявлений турецкого национализма и ксенофобии, и в частности армянофобии, – подверглись геноциду, лишились родины, крова, имущества. Это была политика, запланированная и осуществленная государством, – такая же, какую задумал и планировал реализовать Гитлер всего через несколько десятилетий после первого геноцида XX века – Геноцида армян. Неслучайно, что для оправдания своих действий, для распространения фашизма как идеологии и обоснования своих претензий к другим народам, лидер фашист-*

ской Германии поставил риторический вопрос: “Кто теперь помнит о резне армян?”. Однако если 70 лет назад советскому многонациональному государству и международным антифашистким силам удалось провалить планы немецкого фашизма и положить ему конец, то 100 лет назад перед “всевидящим оком” международной общественности жертвами турецкого фашизма стали миллионы армян и представители других народов. Но вопреки всем планам и откровенным целям турецких националистов, как то: истребление и депортация, наш народ не только сохранил свои корни, не только не сломился и не потерял надежду, но и сумел воспрянуть духом и одержать победы, не оправдав надежды некоторых, предвкушающих его поражение. Вторая мировая война, по сути, была очередным испытанием и для нашего народа, испытанием победой, когда армяне плечом к плечу с другими народами сражались и воевали против фашизма и нацизма, по сути, против того зла, жертвой которого они стали в Османской Турции. В этой борьбе, которая вылилась в Отечественную войну для многонациональной семьи советских народов, участвовали более 600 тысяч армян, которые приняли участие и одержали победу, победили также ценой жизни, при этом выковав достойную победу. Сотни тысяч наших соотечественников во имя победы пали на фронтах Великой Отечественной войны, причем цифра эта довольно-таки внушительная, если учесть соотношение численности нашего народа и числа жертв. Великую победу ковали также свыше 100 армян, удостоенных звания Героя Советского Союза, ковали именитые военачальники Ованес Баграмян, Амазасп Бабаджанян, Арменак Хамферянц и другие, военное искусство которых порою доходило до высшей степени виртуозности. Великая победа сотворена также благодаря патриотизму и преданности своему государству, благодаря мужеству армянских национальных дивизий. Уважаемые друзья! Победа, одержанная 70 лет назад, есть результат единства народов и совместных усилий. И всякая попытка предать забвению эту победу, мягко говоря, безнравственна. Геополитические интересы сегодня некоторых вынуждают следовать модной тенденции отречения, когда корректируется и искажается победа над фашизмом и нацизмом, одержанная 70 лет назад, предпринимаются попытки отрицания ее значения, более того, делается попытка дать зеленый свет тому же фашизму и ксенофобии, руководствуясь ими. Это, по меньшей мере, неуважительное отношение к памяти тех, кто ковал эту победу и погиб ради нее, к тем, кто, проживая на других континентах и в других странах, в лице победы, одержанной во Второй мировой и Великой Отечественной войне, имеют одно общее убеждение: ксенофобия и нетолерантность во всех своих проявлениях неприемлемы и осуждаемы, иначе могут привести к таким последствиям, как геноцид. К сожалению, события, происходящие в мире сегодня, показывают, что противостояние и борьба с такими явлениями пока что находятся на неудовлетворительном уровне. Открывающаяся сегодня международная научная конференция не только повод оценить по достоинству 70-летнюю победу, но и напомнить о войне как о явлении, имеющем для человечества катастрофические последствия, напомнить о том, что любая война, независимо от ее исхода, подразумевает людские потери. В заключение позвольте ещё раз поприветствовать всех участников и гостей конференции и пожелать успехов. И, пользуясь случаем, хочу поздравить всех ветеранов Великой Отече-

ственной и Второй мировой войны в связи с 70-летием Великой победы, поздравить всех тех, чьи родные и близкие ценой своей жизни, своей кровью и потом ковали эту победу, а это значит, поздравить всех нас, потому что каждый из нас хотя бы одной дальней нитью связан с этой победой».

Выступил и заместитель председателя Совета ветеранов РА М.А. Степанян: «*Уважаемые товарищи, друзья, наши дорогие российские, белорусские и литовские гости! Мне выпала честь приветствовать вас от имени многотысячной армии ветеранов Армении, участников войны, военной службы, тружеников тыла, малолетних узников фашистских лагерей, жителей блокадного Ленинграда, ветеранов труда и нас, достойных наследников Победы, на нашей древней христианской земле в канун великих торжеств Великой Победы народов многонационального Советского Союза над черными тучами гитлеризма и коричневой чумы фашистской Германии в самой жестокой, кровопролитной войне человечества, самого страшного зла второго тысячелетия. Россия совместно с Белоруссией, Казахстаном, а с этого года и Арменией стремится развивать интеграционный проект, нацеленный на создание евразийского экономического союза, открытого и для других партнеров, всех участников зоны свободной торговли СНГ, и не только. Россия имеет уникальный, многовековой опыт мирного сосуществования народов и религий. В России никогда не было религиозных войн: миролюбивая русская культура сближала и примиряла народы, сглаживала острые углы. Объединяющие ценности культуры коренятся в религиозных нормах, сокровищах традиционной культуры, в шедеврах классики, в общих святынях и исторической памяти. Эти ценности сегодня должны конвертироваться в понятную для молодежи форму: мы должны сделать их “манящими” для молодого человека любой национальности, чтобы имена Суворова и Багратиона, Пушкина и Даля, Рахманинова и Хачатуряна имели весомое значение для каждого. Уважаемые друзья! Ежегодно в Дни Победы и Защитника Отечества на центральном Ереванском кладбище наши ветераны, общественность города, сотрудники Дома Москвы и российские соотечественники склоняют головы перед светлой памятью 520 командиров и бойцов, умерших от неизлечимых ран в военных госпиталях столицы»*.

В работе конференции приняли участие представители Государственной Думы РФ, Посольства РФ в РА, НС РА, а также Института всеобщей истории РАН, Института российской истории Российской академии наук, Института истории НАН Беларуси, Центрального музея Великой Отечественной войны 1941–1945 гг., ветераны, члены профессорско-преподавательского состава, сотрудники, студенты университета и многие другие. Спектр представленных докладов охватывал ряд актуальных вопросов, касающихся исторической памяти о Великой Отечественной войне, осмысления победы в контексте современных интеграционных процессов, участия армян в антифашистском движении, геополитического расширения Запада в поствоенный период, Армении в сфере советско-турецкого противостояния в годы ВОВ и т.д. В рамках визита российских депутатов во главе с председателем Госдумы Сергеем Нарышкиным в Парке Благодарения Российско-Армянского (Славянского) университета состоялось торжественное открытие ***«Аллеи Победы»***.

ОСМЫСЛЕНИЕ ПОБЕДЫ В ВЕЛИКОЙ ОТЕЧЕСТВЕННОЙ ВОЙНЕ В КОНТЕКСТЕ СОВРЕМЕННЫХ ИНТЕГРАЦИОННЫХ ПРОЦЕССОВ[1]

О.Л. Саркисян

АННОТАЦИЯ

Статья посвящена актуальности научного междисциплинарного осмысления истории Великой Отечественной войны и Победы. Подчеркивается важность этого осмысления в контексте современных мировых глобализационных и региональных интеграционных процессов, в частности – в контексте евразийской интеграции. Постулируется идея, что этот общий отрезок исторической памяти народов, участвовавших в войне и вместе сотворивших Победу, является общим слоем их идентичности, значение которого особо важно в современных интеграционных процессах.

Ключевые слова: интеграционные процессы, историческая память, идентичность.

На первый взгляд, все, что связано с изучением Великой Отечественной войны – задача исторической науки. Но позволим заметить, что сегодня, когда прошло уже семь десятилетий после окончания войны, особо актуальным становится *междисциплинарный подход к осмыслению* этой войны и Великой победы с акцентированием таких аспектов как исторический, политологический, идеологический, социально-психологический, философский и т.д. Такой подход к осмыслению войны и победы необходим не только для объективного изложения фактов, но также, и это, наверное, самое главное, для извлечения уроков. Междисциплинарный подход к исследованию исторических фактов и процессов актуализируется в контексте развития современных мировых политических процессов.

Современный мир сложен, процессы протекающие там противоречивы: однополярная глобализация и национальная самоизоляция, интеграция и дифференциация, модернизация и традиционализм и т.д. Результатом этих процессов являются своеобраный радикализм, фундаментализм, национализм, фашизм, *хаос ценностей, распространение анархических методологий, идеологии постмодерна, перешедших с уровня индивидуального сознания в модель поведения государств.* Все это – реакция на стандартные глобальные ценности. Рушится мировой порядок, установивишийся после второй мировой войны.

«Новый мир» хочет по-новому прочитать историю. По существу, идет политический заказ нового прочтения. Речь, во-первых, идет о «перечтении» переломных событий историй, среди которых особое место занимает Вторая мировая

[1] Статья подготовлена на основе докладов автора, сделанных на Международной конференции, посвященной 70-летию Победы в Великой Отечественной войне (2015г., 30 марта, г. Ереван) и Международном научно-общественном форуме «70-летие Великой Победы: исторические уроки прошлого и политические вызовы современности» (2015г., 27–30 апреля, г. Калининград).

война и Победа над фашизмом. На наших глазах осуществляются попытки подвергнуть историю своеобразной ревизии с использованием двойных стандартов. В этом контексте особо актуально – снова переосмыслить опыт войны, его уроки, значение Великой победы. На фоне разгоревшейся в последнее время полемики о якобы бы недостаточно изученных исторических фактах, попыток их переосмысления и новой интерпретации, нового освещения, когда ставятся под сомнение вроде бы очевидные факты, вспоминаются слова Александра Койре*: ничто не меняется более быстро, чем неподвижное прошлое* [1]. Все пытаются прочитать по-своему якобы бы одну и ту же историю. То, что социально-гуманитарным наукам, в том числе историческим исследованиям, присущ определенный субъективизм, обусловленный связанностью исследуемых вопросов с группповыми и индивидуальными интересами, известно всем. Понятно также, что любое исследование есть своеобразное смыслопридавание, конструирование. Но «скатываться» на позиции абсолютного релятивизма и полного анархизма, крайнего прагматизма – недопустимо. Самое главное – понять, где кончается естественная субъективность научных конструкций и где начинается преднамеренное искажение объекта. *К сожалению, наука сегодня «обслуживая» разные сферы, и, в первую очередь, политику, скатывается до уровня шоу и брендового сознания и обслуживает манипуляцию массового сознания. Мифологизация истории дополняется очевидной политизацией, а иногда доходит до полной мистификации.* Сказанное относится, во-первых, к попытке переоценить ход и реультаты Великой Отечественной войны, в частности Второй мировой войны в целом. Но данная технология применяется и в попытке переоценки и других исторических процессов. Ярким примером тому является отношение к Геноциду армян в Османской Турции, 100-летие которого отмечается в этом году. В освещении трагических событий столетней давности мы воочию видим, как работает та же тенология искажения.

С этих позиций объективное освещение и осмысление как Геноцида, так и войны против фашизма, а также исторического значения победы актуально также в контексте современной *системы глобальной безопасности*. Непризнание геноцида является прямой угрозой современной системы глобальной безопасности. Такой же угрозой является попытка исказить историю войны и значение победы. *Успех такой переоценивающей технологии будет означать, что можно развязать ужасную войну, совершить величайшие злодеяния против человечества, а потом легитимизировать все это в глазах поколений искажением реального хода исторического процесса.*

Но осмысление феномена победы в Отечественной войне актуально не только в вышеуказанном аспекте. На наш взгляд, это особо актуально также в контексте современных интеграционных процессов, в первую очередь – евразийской интеграции.

Одним из способов избежать угроз, вызываемых однополярной глобализацией, этой достаточно агрессивной унифицирующей цивилизационной волной, выжить и развиваться в сложных условиях современности является *региональная интеграция*. Известны и другие, радикальные, варианты реакции на эту глобализацию: агрессивный фундаментализм, шовинизм, терроризм и др. Региональная интеграция наиболее конструктивный ответ на *однополярную глобализацию*.

Но возникает вопрос: крепок ли союз, основанный только на противодей-

ствии? Конечно же, нет! Интеграция, которая является всего лишь защитной реакцией на определенные внешние воздействия, не может быть эффективной и долгосрочной. Она будет эффективной только в том случае, если опирается на определенные *конструктивные унифицирующие начала*. Под такими началами мы понимаем, с одной стороны, какую-либо наличную общность интегрирующихся субъектов, а с другой, своеобразный «единый манящий замысел», «проект совместной жизни» [2], стоящий выше узконациональных, конфессиональных и других различий, способный объединить народы и страны, выработать программу, стратегию общих действий. Заметим, что без объединяющей идеи, даже в пределах одного народа, невозможно достичь серьезного единения.

Обединяющими основами интеграции могут быть разные факторы. Говоря о евразийской интеграции, многие сегодня на первый план выносят *экономический фактор*. Действительно, значение экономического фактора в современных интеграционных процессах очень велико. Не умаляя значимости единого экономического пространства, все же отметим, что абсолютизация экономического фактора не оправдана. Очевидно, экономическая интеграция является следствием *политической интеграции*, а точнее – осмысления единства политических интересов. Наконец, необходимо четко осознать, что и экономиическая, и политическая интеграция эффективны только при наличии более глубинных интеграционных факторов, каковыми, на наш взгляд, являются факторы *цивилизационные, культурные, духовные, идеологические*.

Здесь хотелось вспомнить слова еще одного выдающегося мыслителя XX века, испанского мыслителя Хосе Ортеги-и-Гассета: *«Народы никогда не живут в совместности просто так... Группы сосуществуют не потому,что живут пососедству, а для свершения какого-то совместного деяния»*[3]. Народы просто так не объединяются, они собираются вокруг замысла, идеи, цивилизационного проекта. Многие исследователи сегодня рассматривают человеческую историю как цепь реализации таких цивилизационных проектов. Неслучайно, что региональную интеграцию многие понимают сегодня не только в пространственном смысле, а скорее в цивилизационном. Формируемое же единое региональное политическое пространство включает в себя не только географический, и даже геополитический аспект, но и пласт единого общественного сознания с более или менее единой системой ценностей цивилизационного характера.

Мы считаем, что вообще что-то становится возможным в реальности только тогда, когда оно *сначала предполагается как возможное в сознании людей*. Сознание людей сначала должно *«легитимизировать»* то, что затем станет реальностью. Сказанное относится и к формированию региональных союзов, в том числе Евразийского союза. Первичным в данном случае является понимание того, готово ли сознание народов к такому союзу, способно ли оно легитимизировать идею союза. Иначе, если ограничиться сугубо декларациями и манипуляцией сознания, союз будет искусственным и непрочным.

Необходимо понять, *что объединяет и что разъединяет народы и государства*, которые хотят вступить в союз, понять шкалу их национальных интересов и взаимосовместимость этих интересов. Необходимо найти, скажем так, *слой общей идентичности.* Факт, что народы и государства разнообразны: в этническом, конфессиональном и др. смыслах. Но налицо также серьезное объеди-

няющее начало. Некоторые из них носят *цивилизационный характер*, что очень важно, ибо это может стать реальным основанием для всего процесса интеграции. Речь, во-первых, идет о своеобразном *естественном консерватизме* системы ценностей. Естественном в том смысле, что отражает заложенные в сущности человеческого рода признаки. Одним из главных проявлений такого консерватизма является *естественный коллективизм* – признание коллектива как ценности. Речь идет о семье, об общине, этнических группах. Западный мир, в принципе, до сих пор не признает коллектив как естественное начало. Естественным началом признается только индивид. Неслучайно, что естественными правами признаются только права индивида, но не коллектива (то, что называют коллективными правами, как известно, никакого отношения к правам коллектива не имеет). Мы ни в коем случае не отрицаем ценность прав индивида, но мы против их противопоставления правам коллектива. Односторонняя абсолютизация прав индивида противоречит коллективной, общественной сущности человека. Коллективизм естественен также в том смысле, что связывает сам коллектив (например, этническую группу) с определенной территорией, естественной средой, где он сформировался, то есть, с *исторической Родиной*. Такое понимание сущности коллектива сегодня очень актуально. Оно, скажем так, *экологично*, так как позволяет рассмотреть коллектив в гармонии с естественной средой его обитания. Этот аспект естественной сущности человеческого коллектива многим регионам западного мира чужд, так как мы имеем дело с народами, которые живут не на своей исторической Родине.

Феномен победы в войне, на наш взгляд, напрямую связан с коллективизмом сознания. Идея Родины – коллективистская идея. Крайний индивидуализм не может быть психологическим основанием для сплоченного военного духа.

Производным из естественного консерватизма и коллективизма является *ценность традиции и преемственности* в развитии. Достаточно долго западные ученые обосновывали, что традиция – это преграда на пути прогресса, понимая под прогрессом в основном технический прогресс. Но опыт стран, например, Восточной и Юго-Восточной Азии показывает, что это не так – духовная традиция совмещается с интенсивным техническим развитием.

Что же касается тех участников евразийской интеграции, которые входили в состав Российской империи, а затем – СССР, то унифицирующих факторов тут, конечно же, намного больше. Общецивилизационные ценности тут дополняются другими: *определенный общий отрезок исторической памяти* (общие деяния: победы и страдания), *определенный отрезок принадлежности к общей большой Родине*, контакты на уровне обыденных человеческих отношений, определенные знания о складе характера и менталитета друг друга и т.д. Общая история и историческая память являются своеобразной стержневой ментальной основой интеграции. В исторической памяти народов постсоветского пространства особое место занимает феномен Великой Отечественной *войны: с одной стороны, как великой совместной трагедии, с другой – как пример героической совместной борьбы, результатом которой стала совместная Великая победа.*

Мы сегодня говорим об Отечественной войне и Великой победе как об истории, как о чем-то, что кануло в прошлое, остались только хроники и воспоминания. Да, это, действительно, история. Но это не только история. Это также на-

стоящее, так как это крепко «сидит» в нас, в нашем «Я», воспитании, как историческая память, как ценность, как частица нашей сущности. *Она наслоилась на нашу идентичность*. Как важные факты и переживания из личной жизни человека не исчезают навсегда, а оседают в разных уголках сознания и подсознания, так и важнейшие события и процессы общественной жизни не стираются из общественного сознания.

Но очевидно, что более чем 20 лет, прошедшие после распада СССР, многое изменили. Национализм, религиозная нетерпимость и другие односторонние проявления замкнутых в себе локальных политических пространств не могли не оставить своего негативного следа на интегративном духе массового сознания. Особо нужно учесть, что за это время появилось новое поколение, воспитанное в условиях, не способствующих интеграции. С этой точки зрения важным становится рассмотрение проблемы в другом аспекте: каковы же стимулы, идущие «сверху» – от национально-государственных элит к общественному сознанию, где первичным становится осмысление тех проблем и решение тех задач, которые сделают возможным доминирование общих признаков над различиями, *доведут до сознания людей идею реализации собственных интересов через реализацию общих интересов.*

Сказанное предполагает создание модели, концепта интеграции, а также программных действий, направленных на реализацию этой модели, на уровне сознания национально-государственных элит. Этот слой сознания и поведения элит мы называем *стратегической культурой* [4]. При наличии государственно-национальной элиты с определенной степенью стратегического мышления определяющей становится воздействие стратегической культуры на политическую культуру общества, что обеспечивает ее поэтапно-программное и эффективное развитие. Стратегическая культура при этом направляет развитие политической культуры: фундаментальные принципы стратегической культуры преломляются в сознаниях и моделях поведения масс.

Национально-государственные элиты, осмысливая собственные национальные интересы и современные вызовы национальной безопасности, должны создать стратегические модели интеграции и постепенно опустить на уровень общественного, в частности, политического сознания. *Эти модели и должны содержать тот «замысел»*, который способен объединить народы на деяния. То есть *идея интеграции сначала должна легитимизироваться на уровне стратегического сознания элит, а потом – масс*. Для реализации этого государство имеет все возможные инструменты и технологии, необходима только системная реализация поставленных целей. Необходимо внедрить в сознание своих граждан уважение к представителям народов, с которыми интегрируешься. *Идея «единой войны» и «единой победы», на наш взгляд, должна быть одной из стержневых стратогемм стратегической культуры евразийских элит. Она должна превратиться в стержневую идеологемму политической культуры интегрирующихся народов.* Для этого необходимо поддержать, а во многих случаях восстановить своеобразную «культуру восприятия войны», которая была сформирована в СССР. Эта культура материализуется в памятниках, литературе, фильмах, праздниках и т.д., но ее ценности проникают в сознание людей, становясь частью мировидения. В этом отношении особое значение имеет система образо-

вания как основная единица в деле социализации и формирования сознания индивида, на что государство должно обращать первостепенное внимание. Именно через нее эта особая культура может быть внедрена в сознание подрастающего поколения. Особенное значение приобретают совместные научно-образовательные проекты, создание унифицированных учебников по истории и т.д. Представитель каждого народа должен понять, что война – это часть его истории, его идентичности, что победа в войне – это его победа, но она стала возможной через единую борьбу всех народов. Нельзя отказываться от собственной идентичности, отгораживать себя от великой истории.

Великая Отечественная война – это часть истории армянского народа. Более того, эта война стала для армянского народа, пережившего всего несколько десятилетий назад великую трагедию – Геноцид, возможностью возродиться, восстановить дух – дух победителя. Поэтому для армян эта война действительно была отечественной. В своей многотысячелетней истории армянский народ никогда не выводил на поле битвы столько солдат и не дал столько жертв, как во время Второй мировой войны. Необходимо уметь это представить (как на научном, так и на идеологическом уровне) как самому народу, чтобы он почувствовал свою причастность к судьбоносным историческим процессам, определившим будущее цивилизации, так и остальному миру. Это очень актуально для народа, пережившего Геноцид.

Армянский народ, находясь на перекрестке магистральных исторических процессов, был включен в большинство глобальных исторических мегапроектов, находясь на передовой линии цивилизационного развития: Ахеменидская держава, эллинистическая цивилизация, формирующийся христианский мир, Сасанидская держава, Арабский халифат, Византийская империя и т.д. Но в арменоведческой научной литературе, почему-то мы, как правило, исходим из ущербной установки, что включенность в крупные исторические проекты – это участь порабощенного народа, тем самым как бы отгораживаем себя от статуса одного из «хозяев» данных проектов, творцов мировой истории. Тем самым, мы как бы исключаем из нашей идентичности этот пласт исторического прошлого и исторической памяти. Между тем, может быть это и есть главная особенность армянской идентичности: быстро воспринимать и откликаться на мегапроекты цивилизационного развития. За тысячелетия у армянского народа выработалась своеобразная технология этого участия.

Может стать трагедией, если этот процесс заочного самоотчуждения от магистралей истории будет продолжен и в будущем, и участие в Великой Отечественной войне станет рассматриваться как участие в «чужой» истории.

Победа в Великой Отечественной войне была достигнута усилиями представителей разных народов, но она была единой, одной для всех. И отзвуки этой войны и гордость хозяина победы сидят во всех народах, отдавших тысячи и миллионы жизней для этой победы.

ЛИТЕРАТУРА

1. См.: *Койре А.* Очерки истории философской мысли. М., 1985.
2. См.: *Ортега-и-Гассет Х*. Бесхребетная Испания. М., 2003. С. 17.
3. Там же: С. 16.
4. См.: *Саркисян О.Л., Биджоян Т.С.* Проблема определения понятия «Стратегическая культура» // Сборник научных статей / Седьмая Годичная научная конференция РАУ. Ер.: Изд-во РАУ, 2013; *Саркисян О.Л., Биджоян Т.С*. О некоторых аспектах соотношения понятий «стратегическая культура» и «политическая культура» // «Вестник» РАУ, № 16 (№ 1/ 2014).

COMPREHENSION OF THE VICTORY IN GREAT PATRIOTIC WAR IN THE CONTEXT OF MODERN ITEDRATION PROCESSES.

H.L. Sargsyan

SUMMARY

The article is devoted to the actuality of academic and interdisciplinary comprehension of the history in Great Patriotic War and victory. Underlined the importance of the comprehension in the context of modern world globalization and regional integration processes, particularly in the context of Eurasian integration. Postulated the idea of the common segment of historical memory of the nations who has participated in war and has gained the victory together, is the common part of their identity, whose meaning is very important in modern integration processes.

Keywords: integration processes, historical memory, identity.

ՀԱՅՐԵՆԱԿԱՆ ՄԵԾ ՊԱՏԵՐԱԶՄՈՒՄ ՀԱՂԹԱՆԱԿԻ ԻՄԱՍՏԱՎՈՐՈՒՄԸ ԱՐԴԻ ԻՆՏԵԳՐԱՑԻՈՆ ԳՈՐԾԸՆԹԱՑՆԵՐԻ ՀԱՄԱՏԵՔՍՏՈՒՄ

Հ.Լ. Սարգսյան

ԱՄՓՈՓՈՒՄ

Հոդվածը նվիրված է Հայրենական Մեծ պատերազմի պատմության և Հաղթանակի գիտական միջգիտաճյուղային իմաստավորման արդիականությանը: Ընդգծվում է այդ իմաստավորման կարևորությունը արդի համաշխարհայնացման և տարածաշրջանային ինտեգրման, մասնավորապես՝ եվրասիական ինտեգրացիայի համատեքստում: Առա-ջա-դրվում է այն գաղափարը, որ պատերազմին մասնակցած և միասին Հաղթանակ արարած ժողովուրդների պատմական հիշողության այդ ընդհանուր հատվածը, նրանց նույնականության ընդհանրական շերտն է, որի նշանակությունը խիստ կարևոր է արդի ինտեգրացիոն գործընթացներում:

ПРИЗНАНИЕ ОСНОВНЫХ ПРАВ И СВОБОД ЧЕЛОВЕКА В НАГОРНО-КАРАБАХСКОЙ РЕСПУБЛИКЕ СКВОЗЬ ПРИЗМУ МЕЖДУНАРОДНОГО ОПЫТА

А.Р. Арутюнян

armenh88@mail.ru

АННОТАЦИЯ

В настоящей статье автор обращается к одной из краеугольных проблем современного государства – признания основных прав и свобод человека и гражданина государством. Автор полагает, что для более полного и *разностороннего рассмотрения проблемы* признания основных прав и свобод человека в Нагорно-Карабахской Республике, желательно опираться на международный опыт.

Ключевые слова: Нагорно-Карабахская Республика, права и свободы, конституция, государство, государственная власть.

Современное общество пришло к выводу о том, что в общественной жизни кроме правовой формы нет, и принципиально не может быть другой формы проявления и существования равенства, свободы и справедливости. Это в свою очередь, привело к признанию естественных прав человека высшей ценностью, как непосредственно действующее право и основу позитивного права.

Статья 2 Французской Декларации прав человека и гражданина 1789г. гласит: «Цель всякого политического союза – защита естественных и неотъемлемых прав человека» [1]. Государство, законодательная, исполнительная, судебная ветви власти, а также местное самоуправление должны быть механизмом осуществления прав и свобод человека. Следовательно, в Нагорно-Карабахской Республике главные конституционные реформы были осуществлены, исходя из закрепления конституционных гарантий защиты прав человека, определения возможного ограничения этих прав, исходя из норм международного права, в частности, положений «Европейской конвенции о защите прав человека и основных свобод».

Основополагающим послужил принцип, согласно которому государство должно признать естественные и неотъемлемые права и свободы человека высшей ценностью, они должны быть защищены гарантиями, они также должны предопределять сущность и границы осуществления власти со стороны государства и народа, основываясь на необходимости закрепления конституционных гарантий достоинства человека.

Конституционные нормы не только должны провозглашать конституционное право человека, но и четко определять гарантии их осуществления, обязан-

ности государства, допустимую степень ограничения отдельных прав. Права человека должны рассматриваться как осуществимые права, а ограничение этих прав должно исходить из норм международного права, быть равнозначно, не искажать сущность и смысл права, быть строго установлено законом.

Принципы, закрепленные в статье 2 Конституции Нагорно-Карабахской Республики, осуществляются в ряде конституционных положений: о непосредственном действии Конституции, о судебной защите прав и свобод, о проверке конституционализма в случае нарушения конституционных прав и свобод граждан.

Какое бы философско-правовое определение ни давали понятию «право», оно действительно является социальным явлением, имеет естественную основу, является условием и способом самореализации социальной сущности разумного существа [2]. Человек, как социально-культурное существо, входит в социальные отношения на основе своих естественных и неотъемлемых прав.

Каждый закон исходит из вышеуказанных прав, защищает их, ограничивая их настолько, насколько это необходимо для признания гарантий прав других людей в демократическом обществе. Эти права являются всеобщими, имеют не только внутригосударственные, но и международные гарантии защиты.

Конституция, закрепляя определенную методологическую позицию относительно признания защиты прав человека на законодательном уровне, предопределяет сущность, обеспечение и системную гарантию их реализации.

Сама Конституция не должна становится препятствием полного выполнения принципа верховенства права. А закон выступает в качестве защитника свободы, безопасности и собственности личности, гарантом реализации его прав в том случае, если он создан на основе принципа верховенства права.

Признание и закрепление верховенства сущности естественных и неотъемлемых прав человека является основным конституционным требованием. При отсутствии этого признания Конституция в данном случае «ограничит» не право власти, а право свободы людей, тем самым закрепляя принципы тирании.

В данном случае государство будет выступать не в качестве способа управления обществом, а абстрактной, самовоспроизводящейся необходимости, действующей по принципу самосохранения и усиления своего воздействия [3]. Это приведет к тому, что закон станет инструментом понуждения права. А в демократическом обществе закон должен быть гарантом не ограничения и понуждения, а свободы права.

В конституциях или декларациях прав человека, имеющих сущность конституционных норм, почти всех стран четко закрепляются права человека, а в конституциях 65 стран мира закреплен конституционный принцип достоинства человека. В статьях, закрепляющих данный принцип, неприкосновенность достоинства личности указывается как неотъемлемое право человека, обязанность государства уважать и защищать этот принцип, а также его связь с нормами и свободами человека.

Например, часть 1 статьи 1 Конституции ФРГ [4] гласит о неприкосновенности достоинства человека. Защита и уважение достоинства человека является обязанностью всякой государственной власти. В части 2 статьи 1 Конституции ФРГ закреплено положение, согласно которому немецкое общество признает неприкосновенные и неотъемлемые права человека как основу человеческого общества,

мира и справедливости [5]. Часть 3 статьи 1 Конституции ФРГ гласит, что указанные основные права являются обязательными для законодательной, исполнительной и судебной ветвей власти как непосредственно действующее право [6]. Подобная интерпретация прав человека указана также во 2, 18, 21 частях Конституции РФ [7], 10-ой статье Конституции Испании [8], 1–3 статьях Конституции Чехии [9], 7-ой статье Конституции Грузии [10], 15-ой статье Конституции Словении [11] и т.д.

Необходимо указать следующие акцентировки методологического значения Конституции Нагорно-Карабахской Республики;

– НКР признает основные права и свободы человека;

– Признает их как высшую и неотъемлемую ценность, как основу свободы, справедливости и мира.

Очевидно, что не власть ограничивает право, а право ограничивает власть. В первую очередь, именно в этом заключен смысл верховенства права. Конституции, в которых не использован данный методологический подход, имеют ряд пробелов и в значительном смысле не действительны.

В преамбуле Всеобщей Декларации прав человека ООН говорится: «признание достоинства, присущего всем членам человеческой семьи, и равных и неотъемлемых прав их является основой свободы, справедливости и всеобщего мира». «… Права человека необходимо защищать властью закона». В частности, в 1, 6, 8, 29 статьях той же Декларации закреплены не только принципы неприкосновенности, свободы и равноправия естественных прав человека, но и обязательства относительно общества, статус правосубъекта [12]. А в статье 8 однозначно закреплено право человека на правосудие, восстановление своих закрепленных в Конституции или законом нарушенных прав посредством соответственных судов.

Данный методологический подход применен и в Конституции ООН, в преамбуле которой указана верность основным правам человека и его достоинству.

Международный Пакт о гражданских и политических правах человека ООН (16.12.1966г.) гласит о том, что равные и неотъемлемые права и достоинство человека являются основой свободы, справедливости и мира. В основе этих прав заложен принцип достоинства человека. В 16-ой статье того же Пакта [13] закреплен принцип правосубъектности человека. Пакт, исходя из основополагающего принципа о том, что «Согласно Всеобщей Декларации прав человека, идеал индивида, имеющего гражданскую и политическую свободу, может быть воплощен в реальность только при наличии условий, когда каждый человек может использовать как свои гражданские, политические, так и экономические, социальные и культурные права», предусматривает также установленную законом допустимую степень ограничения этих прав.

Следует особо подчеркнуть Конвенцию защиты прав человека и основных свобод (4.11.1950г.) [14], в предисловии которой не только закреплены вышеуказанные положения, но и представлены такие понятия, как: «всеобщее и эффективное признание прав человека», «защита прав человека главным образом обусловлена… реальной демократической сущностью системы» [15] и т.д. Особого внимания заслуживает последняя формулировка. Она используется в предисловии Конвенции как проявление политических традиций и идеалов общей системы ценности европейских стран. Данная Конвенция отличается тем, что нормы

последней являются нормами непосредственного действия и защищаются Европейским Судом по правам человека.

Конвенция, закрепляя основные права и свободы человека, также предусматривает допустимую степень их ограничения и уклонения от их выполнения в чрезвычайных ситуациях. При этом, данные ограничения должны быть установлены законом, являться равноправными, не искажать сущность права. В соответствии с Конвенцией необходимо разделять основные права от социально-экономических и культурных прав, используя к каждому из них подход, соответствующий нормам и принципам международного права. Конвенция и прилегающие к ней протоколы содержат нормы относительно основных прав и свобод человека, прямое действие которых должно иметь гарантии в каждой стране-участнице Евросоюза. Следовательно, данные нормы должны быть конституционно закреплены и защищены.

Особого внимания заслуживает также Парижская хартия для новой Европы (21.11.1990г.) [16]. Происходящие в современном мире демократические процессы привели к необходимости закрепления на уровне международных правовых норм во Французской хартии следующего: «… Права человека и основные свободы с рождения принадлежат всем людям, они неотъемлемы и гарантируются законом», «Их защита и содействие им – первейшая обязанность правительства», «Их уважение – существенная гарантия против обладающего чрезмерной властью государства», «Их соблюдение и полное осуществление - основа свободы, справедливости и мира».

Во Французской Декларации прав человека и гражданина 1789г. закреплено, что «… Пренебрежение правами человека является единственной причиной социальных бед и дегенерации правительства» [17].

Вышеуказанные примеры и международная конституционная практика свидетельствуют о том, что основополагающая задача обеспечения преобладании Конституции заключена в защите гарантий прав и свобод человека посредством обеспечения правильной деятельности разделенных ветвей власти. Поскольку эти права «являются непосредственно действующими правами», правильное методологическое конституционное закрепление этих прав и эффективная система правосудия являются главными гарантиями их защиты. В частности, опыт европейских стран последних десятилетий беспрецедентно свидетельствует о том, что защита прав человека гарантирована, если человек обладает конституционным правом судебной защиты своих нарушенных прав, т.е. право человека на правосудие является главной гарантией защиты его прав [18]. Даже если права человека закреплены в Конституции не в полной мере, они не могут стать инструментом государственного управления. Если эти права признаются и конституционно закрепляются, если Конституцией определена степень их ограничения, если данные права могут быть пренебрежены не только посредством различных действий или бездействия, но и законов и нормативных актов, являющихся «результатом политическом повиновения», то защита этих прав будет гарантирована только в случае, если человек обладает также правом конституционного правосудия.

Впервые в статье 1 Основного закона ФРГ 1949г. было закреплено, что «…основные права человека как непосредственно действующие права обяза-

тельны для всякой государственной власти: законодательной, исполнительной, судебной». Поправки данного положения закона привели к тому, что в конституциях ряда стран было закреплено, что «народ и власть» или «государство» ограничены этими правами как непосредственно действующее право. Такая формулировка предполагает закрепление конституционных норм правового государства, свидетельствует о том, что конституционная система опирается на принцип преобладающей силы права.

Прямое действие конституционных прав и свобод и их непосредственная реализация и осуществление не одинаковы. Права и свободы человека не могут действовать или не действовать самостоятельно; юридическую силу имеют или не имеют правовые нормы, в которых закреплены эти права и свободы.

В связи с этим прямое действие прав и свобод человека предполагает, что наличие определенной связи между личностью, общественностью и государством является гарантией необходимых юридических предпосылок для самореализации личности. Именно в пределах Основного закона права и свободы человека и гражданина, выступая в качестве необходимых юридических правопорядков, содержащих в себе естественно-правовые и позитивные принципы, играют немаловажную роль в действии механизмов государственной власти.

В контексте части 3 комментируемой статьи необходимо обратить внимание на ряд пунктов данного положения, которые имеют большое значение для создания представления об указанном конституционном обязательстве государства. Необходимо особо подчеркнуть связь обязанностей государства со всей системой ценностей, защищаемой Конституцией, в иерархии которой человек, его достоинство, права и свободы занимают преобладающее место.

В такой системе отношений личность и государство выступают не в качестве подчиненных субъектов, а сторон особенного общественного договора о конституционно-правовых отношениях, возлагающего на государство обязанность признать естественные права человека, защищать их, реализуя механизмы государственной власти, ограничиваться данными правами. Одновременно необходимо указать, что права человека являются неотъемлемыми признаками гражданина, с другой стороны, эти права предопределяют допустимые границы осуществления полномочий государственной власти.

Отсюда неизбежно исходит право человека и гражданина с помощью соответствующих способов и законов, закрепленных в Конституции, контролировать осуществление государством данного обязательства, а государство, в свою очередь, обязано создать правопорядки, гарантирующие реализацию прав и свобод человека и гражданина. Указанное конституционное положение имеет также определенное программное значение, поскольку с его помощью определяется направленность деятельности органов законодательной, исполнительной властей и правосудия.

Следует подчеркнуть, что законодательная ветвь власти не может утвердить законы, не соответствующие основным правам человека, точно так же, как и исполнительная ветвь власти, в том числе органы местного самоуправления, в связи с реализацией законов они “ограничены” правами и свободами человека и гражданина. Судебная власть, в свою очередь, является главным защитником основных прав человека и гражданина, защищая эти права от возможного “посягательства” на них со стороны законодательной и исполнительной властей.

Резюмируя вышеуказанное, приходим к выводу о том, что сущность принципа преобладания права заключается в том, что государство признает естественные права и свободы человека высшей ценностью; осуществляя свою власть, государство и народ ограничены данными правами как непосредственно действующими правами, чем обусловлены сущность и содержание деятельности законодательной, исполнительной и судебной властей.

ЛИТЕРАТУРА

1. Декларация прав человека и гражданина// http://www.gumer.info/bibliotek_Buks/History/Article/dekl_pravfr.php
2. См.: *Алексеев С.С.* Философия права. М., 1999. С. 2.
3. См.: Платон. Государство. Собр. соч. т. 3. М., 1994, с. 189)
4. Конституция ФРГ, статья 1, часть 1 //http://vivovoco.rsl.ru/VV/LAW/BRD.HTM
5. Там же., часть 2 статья 1
6. Там же., часть 3 статья 1
7. Конституция РФ, части 2,18,21 // http://www.constitution.ru/
8. Конституция Испании, статья 10 // http://worldconstitutions.ru/archives/149
9. Конституция Чехии, статьи 13 // http://czholding.ru/about-cz/konstitucija-chehii.html
10. Конституция Грузии, статья 7 // http://worldconstitutions.ru/archives/130
11. Конституция Словении, статья 15 // http://www.concourt.am/armenian/legal_resources/world_constitutions/constit/slovenia/sloven-r.htm
12. Всеобщая декларация прав человека// http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/declarations/declhr.shtml
13. Международный Пакт о гражданских и политических правах человека// http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/pactpol.shtml
14. Конвенция о защите прав человека и основных свобод // http://conventions.coe.int/treaty/rus/treaties/html/005.htm
15. См.: Сборник документов Совета Европы в области защиты прав человека и борьбы с преступностью. М., 1998. С. 34.
16. Парижская хартия для новой Европы // http://www.osce.org/ru/mc/39520
17. Декларации прав человека и гражданина // http://www.gumer.info/bibliotek_Buks/History/Article/dekl_pravfr.php
18. См.: *Алексеев С.С.* Право: азбука-теория- философия: Опыт комплексного исследования. М., 1999. С. 50.

THE RECOGNITION OF FUNDAMENTAL HUMAN RIGHTS AND FREEDOMS IN NAGORNO KARABAKH REPUBLIC THROUGH THE PRISM OF INTERNATIONAL EXPERIENCE.

A. Harutunyan

SUMMARY

In this article the author refers to the one of the cornerstone problems of the modern state – the recognition of fundamental human and citizen rights and freedoms by state. The author thinks that for the most complete and comprehensive review of the problem of recognition of fundamental human rights and freedoms in Nagorno Karabakh Republic , so it is desirable to relay on international experience .

Keywords: Nagorno Karabakh Republic, rights and freedoms, constitution, state, state power.

ՄԱՐԴՈՒ ՀԻՄՆԱՐԱՐ ԻՐԱՎՈՒՆՔՆԵՐԻ ԵՎ ԱԶԱՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ՃԱՆԱՉՈՒՄԸ ԼԵՌՆԱՅԻՆ ՂԱՐԱԲԱՂԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅՈՒՆՈՒՄ ՄԻՋԱԶԳԱՅԻՆ ՊՐԻԶՄԱՅՈՎ

Ա.Ռ. Հարությունյան

ԱՄՓՈՓՈՒՄ

Սույն հոդվածում հեղինակն անդրադառնում է ժամանակակից պետության անկյունաքարային խնդիրներից մեկին՝ պետության կողմից մարդու և քաղաքացու հիմնարար իրավունքների և ազատությունների ճանաչմանը: Հեղինակը գտնում է, որ Լեռնային Ղարաբաղի Հանրապետությունում մարդու հիմնարար իրավունքների և ազատությունների ճանաչման խնդիրը ավելի ամբողջական և բազմակողմանի դի-տարկելու համար ցանկալի է հիմնվել միջազգային փորձի վրա:

Հիմնաբառեր՝ Լեռնային Ղարաբաղի Հանրապետություն, իրավունքներ և ազատություններ, սահմանադրություն, պետություն, պետական իշխանություն:

DIVERGENT CHARACTER OF THE SOUTH CAUCASIAN STATES' INTERESTS VIS-À-VIS THE EUROPEAN UNION: IMPLICATIONS FOR THE EU BEFORE RIGA SUMMIT

N.V. Gevorgyan

World Politics and International Relations Department Institute for Law and Politics
Russian-Armenian (Slavonic) University
http://www.rau.am

SUMMARY

The dissolution of the Soviet Union shattered the bipolar system, resulting in changing of geopolitical reality in the South Caucasus, invocation of new actors in the region, as well as building new independent relations of the South Caucasian states with regional and extra-regional actors.

After gaining independence, all three regional states - Armenia, Azerbaijan and Georgia – became members of different European organizations (CoE, OSCE) and declared their willingness on close cooperation with the European Union (EU) as well. However, despite the declared interest and political will to enhance collaboration with the EU, it turned out that historically, culturally and also due to current geopolitical realities, all three regional states differ in their priorities and interests, as well as aspirations and ambitions towards European integration.

The main purpose of the paper is to investigate the three countries' interests and policy priorities vis-à-vis the EU. Assessing the character of diverse national interests the possible explanations of the dissimilar EU-related expectations of each country will be presented.

Exploring the dissimilar character of the EU-related expectations and policy priorities of each country it is argued that above all the other factors the divergent priorities of the South Caucasian states seriously hamper the effectiveness and progress of EU politics in the region. Thus, one of the main tasks for the EU's new leadership before the Forth Eastern Partnership Summit in Riga should be tackling this issue via finding new mechanisms and frameworks of further implementation of its eastward policy and efficient cooperation with the South Caucasus states with a particular focus on the divergence of the regional states' interests and perceptions towards European integration as well as the degree of advance in cooperation with the EU.

Keywords: European Union, South Caucasus, European integration, dissimilar interests, European Neighbourhood Policy, Eastern Partnership, Riga Summit.

Introduction

The dissolution of the Soviet Union shattered the bipolar system, resulting in changing of geopolitical reality in the South Caucasus, invocation of new actors in the region, as well as building new independent relations of the South Caucasian states with regional and extra-regional actors.

After gaining independence all three regional states – Armenia, Azerbaijan and Georgia – became members of different European organizations (CoE, OSCE) and declared their willingness on deepening cooperation with the European Union (EU) as well.

However, until 2000s the region did not enjoy much attention from the EU. Only after the last rounds of enlargement the European Union realized its own interests in the South Caucasus due to the changed geopolitical and strategic orientations. By that time the EU's interests towards the region in terms of energy supply and imports diversification also grew considerably and stability in the South Caucasus region became an important issue on the EU's political agenda. In July 2003, an EU Special Representative was appointed with a regional mandate, in an attempt to foster the EU's political involvement in the region. Later the EU introduced the European Neighbourhood Policy (ENP), trying to promote stability and peace in its neighbourhood via developing the countries politically and economically. Obviously, the inclusion of the South Caucasus countries in the ENP marked a significant step forward in their relations with the EU. On 7 May 2009 the Eastern Partnership (EaP) program was inaugurated in Prague to enhance the EU's relationship with six former Soviet countries - Armenia, Azerbaijan, Georgia, Moldova, Ukraine and Belarus, to address certain types of shortcomings of the ENP and to strengthen the EU's offer to the countries.

Nevertheless, despite the increased European interest vis-à-vis the region over years, multitude of cooperation instruments and frameworks as well as enhanced presence in the region, the impact of the EU's role and effectiveness of its policy in the South Caucasus yet remains very debatable.

Over the past decade a large and growing body of research has analysed the development of the EU's foreign policy towards the South Caucasus region and different aspects of European integration processes in the South Caucasian countries. Analyses mainly cover general aspects of the EU-South Caucasus relations, challenges and shortcomings of the implementation of the EU's programmes (ENP, Black Sea Synergy and EaP) in this complex region.[1]

While assessing the EU's policy vis-à-vis the South Caucasus and the reasons of the EU's underachievement in the region most previous analyses have found fault with the EU's institutional set-up; absence of common foreign policy towards the South Caucasus among the Member States; inconsistent application of conditionality; lack of full understanding of security issues and geo-political tensions in the region; as well as,

---

[1] See, *D. Lynch*. The EU: Toward A Strategy // *D. Lynch* (ed.) The South Caucasus: A Challenge for the EU, Chaillot Paper no. 65, EU Institute for Security Studies, Paris, 2003; *S. Cornell and F. Starr*. The Caucasus: A challenge for Europe. Central Asia-Caucasus Institute. Silk Road Program, 2006; *L. Delcour and H. Duhot.* Bringing South Caucasus Closer to Europe: Achievements and Challenges in ENP Implementation, Department of European Interdisciplinary Studies, Natolin Research Papers, March 2011; *L. Simão, and M. Freire*. The EU's Neighborhood Policy and the South Caucasus: Unfolding New Patterns of Cooperation, Caucasian Review of International affairs, CRIA, Vol. 2 (4), 2008; *N. Popescu*. Eastern Partnership and the South Caucasus // I. *Lomashvili and A. Watt* (ed.) Eastern Partnership for the South Caucasus. Georgian Biographical Center. Tbilisi, 2011; *E. Korosteleva.* The Eastern Partnership Initiative: A New Opportunity for Neighbors?, Journal of Communism and Transition Politics, Vol 27 (1), March 2011; *R. Balfour*. Debating the Eastern Partnership: Perspectives from The European Union, IPG 3/2011.

inter alia the restrictive role of Russia with large spectrum of leverages to limit the potential effectiveness of EU politics in the region,[2] this article locates the root of the problem with the divergent priorities of the South Caucasian states towards the EU and the absence of regional cohesion, which eliminate any attempt of full regional cooperation and integration.

Thus, in order to fully understand the evolution and developments of the EU-South Caucasus relations there is an urgent need of directing the analysis to the national settings and the South Caucasian countries dissimilar priorities. In-depth research on that dimension, which will discover the possible impact of the three countries' diverse interests on the EU's external relations towards the South Caucasus, will shed light on the evolution of the EU's regional policy, as well as will help to assess effectiveness and to address shortcomings and obstacles of the EU's policy in the region.

Dissimilar Interests and Policy Priorities of the Regional States in European Integration

After gaining independence in 1991 all three South Caucasian countries became members of different European organizations and declared their strong willingness on close cooperation with the European Union as well.

However, despite the declared interest and political will in deepening cooperation with the EU, it turned out that historically, culturally and also due to current geopolitical realities, all three regional states differ in their priorities and interests as well as aspirations and ambitions towards European integration.

Georgia's Interests in European Integration

Georgia is a multi-ethnic country with a very important geopolitical location in terms of energy transit and strategic transport-route construction. From a geopolitical point of view, Georgia is seen as a strategic center of the Caucasus – so called "Gateway to the Silk Road" [1. P. 2]. Being a key transit country for energy and trade between Europe and Central Asia and the South Caucasus, Georgia is also the only coun-

[2] See: *N. Popescu*. ENP and EaP: relevant for the South Caucasus? // South Caucasus –20 Years of Independence. Friedrich-Ebert-Stiftung. ISBN 978-9941-0-3793-1; *O. Sierra*. Life is a dream: EU governance in the Southern Caucasus, Dynamiques internationals. Numero 6, Fevrier 2012; *L. Van Hoof*. Why the EU Is Failing in Its Neighbourhood: The Case of Armenia, European Foreign Affairs Review (2012) 17 EFA, Kluwer Law International BV; *L. Alieva*. EU and South Caucasus, CAP, Bertelsmann Group for Policy Research, December 2006; *L. Simão*. EU-South Caucasus Relations: Do Good Governance and Security Go Together?, Political Perspective, Vol. 5 (2), 2011; *U. Halbach*. "The European Union in the South Caucasus: Story of a hesitant approximation" in South Caucasus – 20 Years of Independence. Friedrich-Ebert-Stiftung. ISBN 978-9941-0-3793-1; *G. Gromadzki*. A Challenging Opportunity. The EU plus Six – The Eastern Partnership, Friedrich Ebert Stiftung, November 2010; also, *M. Łapczyński*, The European Union's Eastern Partnership: Chances and Perspectives, Caucasian Review of International Affairs, Vol 3 (2), Spring 2009.

try in the region with a direct sea border with Europe. At the same time, Georgia is a profound Russia-opponent regional state and is experiencing very tense relations with Russia which culminated in the August 2008 conflict, followed by Russian economic embargo and de-facto independence of autonomic republics of Abkhazia and South Ossetia.

Among the three regional states, Georgia has clearly demonstrated the most enthusiasm in European integration. For Georgia, a strong European orientation is a central priority of the country's foreign policy. Since the Rose revolution, the republic has undergone a rapid process of modernization, following Western standards and models of state-building, adopted new foreign policy orientation and maintained reforms towards free market economy and democratization. This resulted in apparent intensification of cooperation between Georgia and the EU, as the latter offered its political support to the new regime through declarations, donor conferences and official visits [2. PP. 128–129].

Clearly, the democratic reforms at the end of 2003–2004 in Georgia played substantial role in deepening the European integration processes in the country. Moreover, simultaneously having a spill-over effect on neighbouring countries it subsequently resulted in the inclusion of all three South Caucasian states in the European Neighbourhood Policy framework in an aim of strengthening the democratization and economic liberalization processes in the region [3. pp. 7–8, 4. P. 759].

The new administration has also outlined cultural and historical similarities with Europe encouraged by profound pro-European public support of Georgian people [5. pp. 91-92]. Along with this, Georgia has appointed a State Minister responsible for Euro-Atlantic integration. Advocating a Westward-looking strategy Georgia sees its future as a full member of the European Union and NATO.

Apparently, by creating and developing the image of a regional promoter in democratization and by adopting such an active advanced position in the Euro-Atlantic integration agenda, Georgia first of all attempts to overcome Russia's pressure and diminish its role in the conflicts through greater involvement of the EU and the U.S. in resolution of Abkhazian and South Ossetia conflicts.

With regard to economic concerns, for Georgia, which is dependent on Russia in terms of import and export market, after massive punitive economic measures, which Russia has imposed on Georgia since 2006 and the negative effects of world economic crisis, the problem of reorientation of its trade relations has been increasingly pressing. However, it should be mentioned that the views on economic reforms somewhat differ between the EU and Georgia, since the EU offers a greater governmental control, which contradicts Georgian approach, advocating ultra-liberal economic policy [5. P. 93].

Even though much remains to be done, Georgia is undoubtedly the country where the most significant progress towards achieving European standards has been reached. Although the situation has somehow changed after the August war in 2008 which resulted in Georgian shaky economy, shattered democratic principles, a growing rift between Saakashvili administration and opposition, damaged image of Georgia as a regional democracy promoter, as well as, change of administration and its attempts to normalize relations with Russia. According to expert opinion this led to some decrease of European interest vis-à-vis Georgia [6. P. 111].

Subsequently, the new Georgian administration has significantly proceeded in

the country’s European integration, which has resulted in signing an Association Agreement (AA), comprising a Deep and Comprehensive Free Trade Area (DCFTA), between the EU and Georgia on 27-th June, 2014, which significantly enhances the country’s political, economic and socio-cultural ties with the EU.

Summing up Georgia’s position, it can be stated that, obviously, the country is seeking EU full membership and despite the lack of official approval from the European side, it clearly considers EU regional integration programmes (be that Black Sea Synergy or Eastern Partnership) as a necessary preparatory stage before accession.

Azerbaijan’s Interests in Cooperation with the EU

Azerbaijan is an important actor in the South Caucasus due to its geostrategic location and energy resources, representing a possible alternative to Russian and Persian Gulf oil sources for Europe.

Since the early 1990s Azerbaijan’s perceived willingness to closely cooperate with the enlarged Euro-Atlantic alliance has attracted an unprecedented level of international attention. In 1994 an oil agreement - that came to be known as the “Deal of the century” - was signed. The oil pipeline Baku-Tbilisi-Ceyhan and the gas pipeline Baku - Tbilisi - Erzurum link Azerbaijan to Western Europe and provide strategic energy options apart from Russia. Successful exploitation of the BTC has drastically increased the mutual interdependence between the EU and Azerbaijan by adding roughly million barrels of oil a day to the European market contributing to the diversification of the energy supplies for Europe [7. PP. 11–18]. Clearly, after construction of “Southern Gas Corridor” pipeline between Azerbaijan and Europe this interdependence will be increased even further, especially given the cancelation of the Russia-supported South Stream gas pipeline project (a major gas pipeline planned to run from Russia to Europe) by Russian President Vladimir Putin on December 2014 and increasing energy rapprochement between Russia and Turkey [8].

In November 2006, the Memorandum of Understanding on strategic partnership between the EU and Azerbaijan in the field of energy was signed to enhance the bilateral cooperation. Later on 13 January 2011 the President of the European Commission José Manuel Barroso and the President of Azerbaijan Ilham Aliyev signed a Joint Declaration to bring ten million cubic metres of gas per year to Europe, which was defined as “an important step in the realization of the Southern Gas Corridor and the diversification of Europe's energy supplies”[9].

From geostrategic point of view, aside from Western energy interests in the region, Azerbaijan changed the balance of powers in the region, allowing alternative trans-regional and regional energy cooperation and transit projects to be implemented on the basis of real economic interests, thus contributing to re-shaping post-Soviet Eurasia.

However, out of the three South Caucasian states, Azerbaijan is the most reluctant country towards European integration.

Being located on the crossroad of Russian, American, and Turkish interests Azerbaijan’s foreign policy is primarily based upon a balance between regional and world powers (Russia, Turkey, the U.S. and the EU). While relying on its energy resources and assets it maintains relatively good relations with both Russia and the European Union and, unlike Armenia and Georgia, perceives the EU, as only one among many Azerbaijani partners,

with less asymmetric relationship in terms of power than in the case of Georgia and Armenia [10. p. 4].

Along with this, whereas Georgia and, in a less degree, Armenia made a more or less decisive shift towards democratization, Azerbaijan simultaneously followed an opposite path. As a result, while Armenia and Georgia are rated as “partly free” countries by Freedom House in 2014, Azerbaijan is indicated as “not free”, suffering a downgrade in its civil liberties rating and getting a democracy score of 6.68 (in the scale of 1 to 7, where 7 is the worst score among the states which are in a democratic transition) [11]. Moreover, according to Human Rights Watch, Amnesty International and Freedom House, Azerbaijan has a troubling record of human rights violations and has been ranked at the bottom of the global list of countries when it comes to political and civil freedom [11, 12, 13].

In this context, obviously, Azerbaijan does not want to be deeper involved in the European transformation and legal harmonization processes which imply strict European standards in democratization, rule of law, free market, good governance or, *a fortiori*, to become a member of European family (even though membership is clearly distinct from the current programmes of mutual cooperation), and therefore has fewer incentives to cooperate especially when it comes to democratization, human rights preservation and anticorruption mechanisms. Financial support is also less attractive to Azerbaijan explained by the abundance of domestic resources.

On the other hand, there are positive developments in the areas where interests converge. Azerbaijan has emerged as one of the EU’s major energy partners and is deeply interested in such cooperation areas as enhancing the safety and security of the energy supplies from Azerbaijan and Caspian basin to the EU, development of the comprehensive energy demand management policy, technical cooperation, exchange of expertise, etc. Besides, Azerbaijan might be interested in European technology and know-how if the country is willing to diversify its oil-based economy [10. P. 5].

Along with interests in energy cooperation, security issues, mainly more active participation and direct involvement of the EU in resolution of the Nagorno-Karabakh conflict (which is under the auspices of the OSCE) via changing the OSCE Minsk Group negotiations’ format, still remain the main priorities of Azerbaijan. However, experts argue, that the August war of 2008 significantly undermined the EU’s credibility as a potential key player in solving the Nagorno-Karabakh conflict [14. pp. 79–80].

In terms of social perceptions, authors argue that generally speaking “Azerbaijani society is potentially interested in European integration matters, as people see it as a means of attaining higher living standards” [15. P. 77]. Albeit supported by a relative majority, there is a profound public ignorance in Azerbaijan with respect to the EU, its policies and institutions [15. PP. 77–78].

Basically, Azerbaijan’s mainly “cooperation” focus on relationship rather than “integration” indicates its reluctance and lower expectations from European integration. Furthermore, as A. Poviliūnas claims, in case of Azerbaijan, “the motivation to cooperate comes primarily from the EU side, not vice-versa” [2. P. 131], obviously explained through the EU’s growing energy interests in the region. Undoubtedly, this creates obstacles and difficulties for the EU while realization of its regional integration programmes, and implementation of the “conditionality” sentence.

European Integration from Armenia's Perspective

Armenia is the smallest country in the South Caucasus and, unlike oil-rich Azerbaijan and pro-western Georgia, the landlocked country has little to offer to Europe.

Assessing Armenia's interest in European integration, it should be taken into consideration the difficult socio-economic and political situation in which the Republic of Armenia had to shape its sovereign foreign and security policy on the eve of its independence. Common issues of all the post-Soviet states, concerning creation and consolidation of sovereign state framework worsened in Armenia as a result of 1988 earthquake which ruined almost 30% of industrial infrastructure, the confrontation with Azerbaijan over Nagorno-Karabakh and high dependence from external energy sources [16. p. 40]. Moreover, the closed border and the lack of diplomatic relations with Turkey and its policy on transport-economic blockade of Armenia, the negative effects of Georgia's conflicts, which resulted in almost total isolation of the state in the region, have put Armenia in an extremely difficult geopolitical situation. At the early stages of its independence these factors have determined its Russia-oriented foreign and security policies. Russia's role as a security guarantor and strategic ally is evidenced by Armenia's membership in the Collective Security Treaty Organization and bilateral agreements, mainly by presence of Russian military bases in the state, which, certainly, is one of the major security factors in the region. Russia also owns a big share of Armenian economy [17. PP. 39–40].

Nevertheless, Armenia has always been interested in integration into European structures and its interest towards the EU has grown since the adoption of policy of "complementarity" and "engagement" as an external security strategy doctrine, meaning that along with strategic cooperation with Russia, Armenia will simultaneously develop relations with all states (and organizations) with interest in the region and will actively engage in both regional and international integration processes [18. p. 12].

Thus, the relationship with the European Union is an important dimension of Armenian foreign policy. As it is declared in the National Security document of the Republic of Armenia, "The development and consolidation of Armenia's relations with the European structures, and with the European Union above all, is a priority direction for the country's foreign policy… Establishment of close relations with the EU serves Armenia's long-term interests" [18. P. 12].

Armenia's interest in European integration is determined by several objective reasons. One of the main benefits of enhancing relations with the EU should be seen in complementing Russia's hard security dimension with European soft security mechanisms, balancing the dominant position of Russia in the state's economic, politic and security sectors and providing alternatives for national policy implementation.[3]

For landlocked Armenia, the development of relations with the EU, as a major global economic power, broadens Armenia's trade and economic links and supports the

[3] These statements are an outcome of an interview with Dr. Sergey Minasyan, Head of Political Studies Department of the *Caucasus Institute.* (Taken 17. 07. 2013. Yerevan, Armenia).

country's economic development. Particularly, European investments in agriculture, tourism, high-tech and IT sectors are of special interest for Armenia[4]/

In addition, the funding assistance provided by the EU through diverse programmes is important for Armenia. Among Armenian foreign policy options further cooperation with the EU is perceived as the most longed-for and advantageous due to modernization and wealthy lifestyle prospects. As K. Bekaryan, the Chairman of the "European Integration" NGO, puts it, "Aside from access to European market, further European integration which implies institutional reforms, harmonization and standardization processes with regard to goods and services will encourage the development and modernization of the Armenian economy and will bring to significant increase in life quality"[5].

At the same time European integration is considered the best alternative, or sometimes the only choice, that could guarantee a democratically stable future for the country. According to the Chairperson of the National Assembly's Standing Committee on European Integration, the further intensification of Armenia's broad cooperation with the EU will help to reform good governance, will promote the consolidation of democracy, strengthen the rule of law, and protect human rights and fundamental freedoms to overcome democratic deficit existed in the country. European integration is considered as the only alternative for Armenia to create a free market economy and overcome the corrupt, oligarchic and monopolistic socio-economic system[6].

In terms of geopolitical gains, Armenian interests mainly consist in coming out of its isolation and taking share from the energy transit in the region. The international demand to lift blockades, exclusion of isolationism, eliminating dividing lines and creating equal opportunities for regional states resides in the European dimension. In this context, Armenia is interested in strengthening of the EU's impact in the region, considering its multidimensional and cross-border cooperation programmes as a possible impetus for improvement of Armenian-Turkish relations.

In socio-cultural aspect, first of all it is the traditional value system of the Armenians that thanks to Indo-European origin has strong genetic ties with Europe, secondly, the historical orientation to Europe and long-established good relations of Armenia with various European countries, and finally the presence of active Armenian Diaspora in Europe [19]. In spite of some fears related to securing the values of national identity, patriarchal family and non-acceptance of alternative sexual orientation, the issues inherent in all South Caucasian countries, traditionally the level of positive disposition in Armenian society towards the EU is very high [17. PP. 17–20].

Deepening the partnership with the EU is also important for Armenia in terms of resolution of major security issues in the region. Undoubtedly, the peaceful resolution

[4] Remarks made during the public discussion "Armenia between the Eurasian Union and the EU: a difficult choice?" held in Yerevan, Armenia on January 16, 2015.

[5] Author's interview with Dr. Karen Bekaryan, Chairman of the "European Integration" NGO. (Recorded 18.07.2013. Yerevan, Armenia).

[6] Author's interview with Naira Zohrabyan, Chairperson of the RA National Assembly's Standing Committee on European Integration. (Recorded 24. 07. 2013. Yerevan, Armenia).

of the Nagorno-Karabakh conflict is a top priority for Armenia's future development. Despite the fact that the Armenian government has some objective concerns (keeping in mind the EU's growing energy interests in Azerbaijan) regarding more direct involvement of the EU in the settlement of the Nagorno-Karabakh conflict,[7] Armenia is deeply interested in creating soft security mechanisms by the EU in formation of regional security and stability environment through joint cooperation.

Nevertheless, in spite of declarations from governmental and non-governmental sides that there is no alternative to European integration and more than three years of active negotiations on the Association Agreement and Deep and Comprehensive Free Trade Agreement with the EU, the Armenian administration announced in September 2013 that it plans to join the Russia-led Customs Union (CU) and subsequently engage in the formation of the Eurasian Economic Union (EEU), jeopardizing the whole relatively successful process of the country's Eurointegration.

Given that Armenia is utterly dependent on Russia in terms of security,[8] has no land or maritime border with the CU and represents no economic interest for the participating states due to its limited resources, it is safe to presume that the decision was made as a result of political pressure from Russian side, which is obviously interested in lowering of European influence in the South Caucasus and strengthening the shaky perspective of the Putin-launched Eurasian Union formation by all means.

Undoubtedly, this unexpected U-turn of Armenian foreign policy damaged the country's credibility and was criticized both inside the country [20] and in the EU, claiming that "Armenia has lost its European perspective"[21].

However, Armenian officials declared that they intended to combine these two basically incompatible directions of country's foreign policy: being a part of the Eurasian Economic Union[9], complement it with further cooperation with the EU highlighting the country's role as a "bridge" between the EEU and the EU [22].

In what followed the Vilnius Summit[10], despite the initial declarations by the EU on incompatibility of two Unions and lack of chance for further cooperation with Armenia, it is safe to say that the Armenian government has been able to rebuild much of its damaged credibility and has engaged on new talks with the EU over a draft "legal framework" for future EU-Armenia contractual relations.

---

[7] In March 2012, the European Parliament's Committee on Foreign Affairs adopted a document on Armenia comprising a proposal to replace the mandate of France in the OSCE Minsk Group with an EU mandate, which Armenian side found inappropriate.

[8] Particularly, the security issues related to unresolved Nagorno-Karabakh conflict and unsettled Armenian-Turkish relations, the dependence from energy supplies from Russia, the economic cohesion and the large amount of Armenian labor migrants located in Russian Federation keep Armenia very dependent on Russia.

[9] Since January 2015 Armenia has been a member of Eurasian Economic Union.

[10] At the Third Eastern Partnership Summit in Vilnius the EU High Representative Catherine Ashton and Foreign Minister of Armenia Eduard Nalbandyan made a joint statement, where both sides reasserted their commitment to continue the cooperation in all the spheres of mutual interest after the future re-assessment of bilateral relations between the EU and Armenia.

Thus, according to the European Council's press release, both sides, having welcomed the entry into force of the visa facilitation and readmission agreements and acknowledging their overall good implementation, "confirmed their joint commitment to enhance and deepen their cooperation in all areas possible and compatible with Armenia's new international obligations" related its membership in the EEU [23].

Given that elaboration of the new legal basis of future bilateral relations between the EU and Armenia is a long-term process, at this point it is hard to predict the exact framework of the agreement, however it is highly probable, that no matter the title, it may include all main parts of the Association Agreement negotiated between Armenia and the EU, excluding the DCFTA.

Conclusion: Implications for the EU before Riga Summit

The analysis of the three South Caucasian countries' positions towards European integration demonstrates that all three states significantly differ in their interests, priorities and expectations vis-à-vis the EU.

Out of the three countries Georgia is the most enthusiastic about the EU. It is clearly seeking full membership in the Union and considers European regional integration programmes as a path towards further integration into European family and another stage before accession.

Due to abundance of its natural resources Azerbaijan has more reluctant approach and much more limited expectations from European integration. It is more interested in bilateral cooperation in mutually beneficial areas beyond any EU conditionality and demands on democratization, rule of law and human rights protection.

As for Armenia, obviously the country represents a special case. Having relatively successful track of country's progressive integration into EU models and standards after September 2013 events it adopted rather pragmatic approach with a clear focus on further political and economic cooperation with the EU in an attempt to ensure compatibility with the Eurasian direction, considering EU regional programmes as an opportunity to regain a degree of balance in its foreign politics.

With regard to the national perceptions towards regional integration and cooperation, while Armenia considers European regional programmes as a way to overcome its isolation, it remains opposed to Azerbaijan due to unresolved Nagorno-Karabakh conflict. For the same reason Azerbaijan refuses to participate in any regional program involving Armenia. Moreover, it holds Turkey back from settling its relations with Armenia and opening the closed border. Whereas Georgia, with a clear focus on Black Sea Synergy and European membership, considers itself as inherently distinct from its two neighbours.

As a result, all three regional countries put forward diverse cooperation frameworks with the EU that better represent their own national interests.

Obviously, identification of these three countries' policy priorities, interests and developments among the states has some impact on the EU's policy shaping towards the South Caucasus. The EU's dual objective – to promote regional cooperation and to differentiate between partner countries according to their needs and reform progress - is at the basis of the present EU regional programmes. However, despite the utterly diverse interests of the South Caucasian countries vis-à-vis the European Union, the EU still lacks the

policy which would efficiently differentiate between partners regarding their perceptions and attitudes, but also ambitions and readiness to cooperate with the EU.

Therefore, one of the main tasks for the EU's new leadership before the Forth Eastern Partnership Summit in Riga is to find new mechanisms and frameworks of further implementation of its Eastern Partnership and efficient cooperation with the South Caucasus states, with a particular focus on the divergence of the regional states' interests and perceptions towards European integration as well as the degree of advance in cooperation with the EU, to bring about a change significant enough to make the EU more successful in its eastward politics.

BIBLIOGRAPHY

1. *Cohen A.* Ethnic Conflicts Threaten U.S. Interests in the Caucasus. The Heritage Foundation. Backgrounder, N1222, September 25, 1998.
2. *Poviliūnas A.*. South Caucasus in the context of European Neighborhood policy. http://www.lfpr.lt/uploads/ File/2006/Poviliunas.pdf
3. *Delcour L. and Duhot H.* Bringing South Caucasus Closer to Europe: Achievements and Challenges in ENP Implementation. Department of European Interdisciplinary Studies, Natolin Research Papers, March 2011
4. *Smith K.* The outsiders: the European Neighborhood Policy. International Affairs, Vol. 81, Issue 4, 2005.
5. *Gogolashvili K.* The EU and Georgia: The Choice is in the Context // *A. Schmidt et al.* (ed.) The European Union and the South Caucasus. Three perspectives on the South Caucasus. Europe in dialogue, Bertelsmann Stiftung, 2009/01
6. *Popescu N.* Eastern Partnership and the South Caucasus // *I. Lomashvili and A. Watt* (ed.) Eastern Partnership for the South Caucasus. Georgian Biographical Center. Tbilisi, 2011
7. *Cornell S., Tsereteli M. and Socor V.* Geostrategic Implications of the Baku-Tbilisi-Ceyhan Pipeline // *Starr F. and Cornell S.* (ed.) The Baku-Tbilisi-Ceyhan Pipeline: Oil window to the West. Central Asia, Caucasus institute & Silk Road studies program, 2005
8. *Korsunskaya D.* Putin drops South Stream gas pipeline to EU, courts Turkey. http://www.reuters.com/article/2014/12/01/us-russia-gas-gazprom-pipeline-idUSKCN0JF30A20141201
9. Commission and Azerbaijan sign strategic gas deal. Brussels, 13 January 2011. IP/11/30, http://europa.eu/rapid/press-release_IP-11-30_en.htm
10. *Kobzova J. and Alieva L.* The EU and Azerbaijan: Beyond Oil. European Council on Foreign Affairs, Policy Memo. London, 2012, http://www.ecfr.eu/page/-/ECFR57_EU_AZERBAIJAN_MEMO_AW.pdf
11. Freedom House Report, 2014. https://freedomhouse.org
12. World Report 2014, http://www.hrw.org/world-report/2014/country-chapters/ Azerbaijan
13. Azerbaijan Human Rights, http//amnestyusa.org/our-work/countries/europe/ azerbaijan
14. *Huseynov T.* The EU and Azerbaijan: Destination unclear // *Schmidt A. et al.* (eds) The European Union and the South Caucasus. Three perspectives on the South Caucasus. Europe in dialogue, Bertelsmann Stiftung, 2009/01
15. *Shirinov R.* A Pragmatic Area of Cooperation: Azerbaijan and the EU. IPG 3/2011
16. *Hunter S.* The Transcaucasus in transition. Nation Building and Conflict. The Center for Strategic and International Studies, Significant issues Series, Vol. 16, N 7. Washington D.C., 1994

17. *Mkrtchyan T.* Armenia's European Future // *Schmidt A.*, et al. (ed.) The European Union and the South Caucasus. Three perspectives on the South Caucasus. Europe in dialogue. Bertelsmann Stiftung. 2009/01
18. Republic of Armenia National Security Strategy (approved at the session of National Security Council at the RA President office on January 26, 2007), http://www.mfa.am/u_files/file/doctrine/Doctrineeng.pdf
19. *Minasyan S.* EU-Armenia Cooperation and the new Neighbourhood Policy. http://ec2-174-129-218-71.compute-1.amazonaws.com/europe_cis/upload/EU-Armenia%20 cooperation-3.pdf
20. *Kirakosian R.* Armenian-EU integration: Missed opportunities & strategic mistakes. Heinrich Böll Stiftung, http://www.ge.boell.org/web/110-1601.html
21. "Armenia-EU Ties 'Severely Damaged', 17.11.2013, http://www.azatutyun.am/content/article/25117846. htm
22. Вопрос парафирования Соглашения об ассоциации с ЕС остается в повестке Армении. Интервью с главой Аппарата президента РА, http://panorama.am/ru/current_topics/2013/09/04/vigen-sargsyan-2/
23. Cooperation Council EU-Armenia: good progress towards a deepened cooperation. Press release - 89/15, Foreign affairs & international relations. 20/01/2015, http://www.consilium.europa.eu/en/press/press-releases/2015/01/cooperation-council-eu-armenia-good-progress-towards-deepened-cooperation/

РАЗНОРОДНЫЙ ХАРАКТЕР ИНТЕРЕСОВ ЮЖНОКАВКАЗСКИХ ГОСУДАРСТВ В ОТНОШЕНИИ К ЕВРОПЕЙСКОМУ СОЮЗУ: ВЫВОДЫ ДЛЯ ЕС В ПРЕДДВЕРИИ РИЖСКОГО САММИТА

Н.В. Геворкян

АННОТАЦИЯ

Статья посвящена исследованию влияния разнородных интересов южнокавказских государств на эффективность политики Европейского Союза в регионе.

Анализируя характер и особенности национальных интересов южнокавказских государств в европейском направлении, в статье выявляются основные отличия и политические приоритеты в европейской стратегии каждой из южнокавказских государств.

Аргументируется вывод о том, что очевидная несхожесть интересов стран региона является важным фактором, препятствующим эффективности и прогрессу политики ЕС в регионе. Посему, перед новым руководством ЕС накануне Рижского саммита встает вопрос решения данной проблемы посредством нахождения новых механизмов и структур дальнейшего партнерства ЕС с южнокавказскими государствами, обеспечивающих достаточную дифференциацию сотрудничества, учитывающей разнородные приоритеты и интересы стран региона.

Ключевые слова: Европейский Союз, Южный Кавказ, Европейская интеграция, разнородные интересы, Европейская политика соседства, Восточное партнерство, Рижский саммит.

ՀԱՐԱՎԱՅԻՆ ԿՈՎԿԱՍԻ ՊԵՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ՎԵՐԱԲԵՐՈՒՆՔԸ ԵՎ ԲԱԶՄԱՏԵՍԱԿ ԲՆՈՒԹՅԹԸ ԵՎՐՈՊԱԿԱՆ ՄԻՈՒԹՅԱՆ ՇԱՀԵՉԻ ՆԿԱՏՄԱՆ. ԵԶՐԿԱՑՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ ԵՄ-Ի ՀԱՄԱՐ ՌԻԳԱՅԻ ԳԱԳԱԹՆԱԺՈՂՎԻ ՆԱԽԱՇԵՄԻՆ

Ն.Վ. Գևորգյան

ԱՄՓՈՓՈՒՄ

Հոդվածը նվիրված է Հարավային Կովկասում եվրոպական միության քաղաքականության արդյունավետության վրա տարածաշրջանային պետությունների տարամետ շահերի ազդեցության հետազոտմանը: Վերլուծելով իմ ուղղությամբ հարավկովկասյան պետությունների ազգային շահերի բնույթը և առանձնահատկությունները՝ հոդվածում բացահայտվում են դրանց հիմնական տարբերությունները և տարածաշրջանային պետություններից յուրաքանչյուրի քաղաքական առաջնայնությունները եվրոպական մարտավարությունում: Հիմնավորվում է, որ տարածաշրջանային պետությունների շահերի տարասեռ բնույթը Հարավային Կովկասում եմ-ի քաղաքականության արդյունավետությունը և առաջընթացը խոչընդոտող ազդեցիկ գործոն է: հետևաբար, Ռիգայի գագաթնաժողովի նախաշեմին եմ-ի նոր ղեկավարությունը պետք է լուծի այս խնդիրը՝ առաջարկելով եմ – Հարավային Կովկաս հետագա գործընկերության նոր մեխանիզմներ և կառույցվածքներ, որոնք կապահովեն համա¬գործակցության բավականաչափ տարբերակում՝ հաշվի առնելով տարածաշրջանային պետությունների տարաբնույթ շահերը և առաջնայնությունները:

Հիմնաբառեր՝ Եվրոպական միություն, Հարավային Կովկաս, եվրոպական ինտեգրում, տարամետ շահեր, եվրոպական հարևանության քաղաքականություն, արևելյան գործընկերություն, Ռիգայի գագաթնաժողով:

ВОСТОЧНАЯ РЕСПУБЛИКА УРУГВАЙ – МАЛЕНЬКАЯ СТРАНА СОЦИАЛЬНОЙ СПРАВЕДЛИВОСТИ И МИРОВОЙ СОЛИДАРНОСТИ

Г.И. Коларов

АННОТАЦИЯ

В статье рассматривается история и современность левой идеологии и ее политические носители в Уругвае. Анализ сосредоточен на деятельность предшественника современных уругвайских левых политических деятелей – двукратно избранного президента республики Хосе Батлье-и-Ордоньеса, а также на лидерах Уругвайской Коммунистической Партии – Роднея Арисменди и Движения Национального Освобождения «Тупамарос» – Рауля Сэндика и Хосе Мухика. Центральное место занимает также вновь избранный президент – представитель «Широкого Фронта» Табаре Васкес.

Ключевые слова: революция, коммунизм, социал-демократия, реформы, освобождение, борьба, партизанская война, тупамаросы.

Не случайно историки и политические наблюдатели Латинской Америки называют Уругвай «латиноамериканской Швейцарией». В ней традиционно идеи равенства и социальной справедливости играли и играют ведущую роль. Эта традиция имеет свои корни еще с начала XX века.

Предвестником и теоретическим источником латиноамериканского левого радикализма является так называемый «батлизм» (batlismo). Это течение, связанное с именем дважды избранного президента Уругвая (1903–1907 и 1911–1915) – Хосе Батле и Ордонес. Последний превратил страну больше чем на полвека в лабораторию социальных реформ. Некоторые из них были более радикальными, чем проводившиеся в США и в Европе за тот же период. Батле создал обширный государственный сектор в экономике, по его инициативе было принято усовершенствованное социальное законодательство, католическая церковь была отделена от государства, утвердились институты парламентской демократии, что и объясняет необычно длинный для Латинской Америки период социальной стабильности и мира в стране. Оппоненты часто называли его программы «обезумевшим социализмом», из-за содержавшейся в них враждебности к чужому капиталу и, конкретно, к североамериканскому. Вот как приверженцы Батле определяли свою программу: «Наша программа – социалистическая, если под этим понимать улучшение положения трудящихся, возвышение их культуры, жизненного уровня и человеческого достоинства, более пропорциональное распределение богатства в обществе, однако, она не социалистическая, если под этим словом иметь в виду уничтожение частной собственности и обобществление средств производства» [1].

Батлизм отрицает классовую борьбу в Уругвае и превращает право на выбор в демократический идеал. Альтернативу сильной поляризации в обществе ищет в сильном государстве в более справедливом распределении средств произ-

водства. Батле считает реформы и классовое сотрудничество основой социального мира. Он признает роль государства в надклассовом арбитраже. Стремление к классовому миру толкает Батле искать социальную базу среди всех слоев уругвайского общества. Его правительства делают усилия ограничить числа безработных. Они признают право на труд и на профсоюзную организацию.

Ликвидация или хотя бы смягчение социального неравенства, по его мнению, должны сложиться путем создания государственного сектора, который послужил бы для развития национальной экономики и для ослабления независимости страны от самых больших империалистических государств. Кроме того, необходимо создание государственных предприятий и меры социального законодательства, направленные на существенное расширение занятости, на привлечение иммигрантов и их интеграцию в уругвайское общество.

Батле стремится привлечь на свою сторону и рабочий класс. Он не смотрит на забастовки как на протест, а как на «простой акт торга для справедливой оплаты труда» [2]. По его мнению, вмешательство армии и сил безопасности в отношениях между работниками и работодателями входит в противоречие с демократией. Батле является сторонником популистской идеологии. Поэтому для социальной базы своих реформ, ведущих к построению демократического, социально ориентированного государства, он стремился привлечь большинство населения, в том числе всех «простых людей»: пролетариат, земледельцев, средние слои, мелкую буржуазию. Батле верил в роль политической партии как выразительницы народных интересов, поэтому все время старался приобрести для своей партии самую широкую социальную опору. По его мнению, она является идеальной организацией, которая в состоянии сплотить разные социальные слои и направить их энергию в определенном направлении. Одновременно с этим, он выступал за народовластие путем плебисцитов и ограничения сроков во власти и вводил принципы внутрипартийной демократии в своей партии «Колорадо». Батле понимал, что в условиях Уругвая широкие массы могут участвовать в управлении только путем традиционного для страны двухпартийного политического механизма, и пытался на этой основе достигнуть стабильности в обществе и создать самое передовое для своего времени социальное законодательство – в интересах, прежде всего, обычных людей.

Наследники фамилии Батле до сих пор являются «костяком» современной уругвайской политической элиты и пытаются совершенствовать и претворять в практику принципы своего предшественника, однако не встречают внимания и поддержки со стороны уругвайских коммунистов и современных левых радикалов.

В Уругвае также действовала самая большая по численности коммунистическая партия в Латинской Америке. Можно сказать, что история этой партии – история жизни и политической деятельности Роднея Арисменди. Перед его избранием генеральным секретарем УКП в 1955г. в партии состояло около 2000 человек, ее руководство было узурпировано кланом Гомес и не оказывало влияния на политическую жизнь в стране. Историческая заслуга Роднея Арисменди состоит в том, что в специфических условиях Уругвая он смог интегрировать идеи Ленина в массовое рабочее движение, превращая таким способом профсоюзы в основную силу в борьбе по защите интересов эксплуатируемых слоев. Благодаря Роднею Арисменди студенчество утвердилось как самый близкий со-

юзник пролетариата. Он стоял в основе формирования коалиции «Широкий фронт», превратившаяся в 1971 году в третью политическую силу, в первый раз после объявления независимости Уругвая, нарушая гегемонию двух партий – «Бланко» и «Колорадо». Как член парламента, почти 30 лет Родней Арисменди является инициатором принятия ряда социальных законов и радикальных мер против североамериканских монополий. После переворота в 1975 году он возглавлял сопротивление против военного режима во главе ЦК УКП. В 1976 году был пойман полицией. После 8 месяцев пребывания в тюрьме освобожден и уехал в Москву. Оттуда руководил Уругвайской коммунистической партией и разрабатывал фундаментальные вопросы ленинской теории социальной революции. Его монографии: «Ленин, революция и Латинская Америка» и «Ленин и наше время» являются основанием для многих политологов и историков считать его самым видным представителем ленинизма во второй половине XX века. В 1984 году Родней Арисменди возвращается в Уругвай. В 1988г., за год до смерти, он покидает пост генерального секретаря. Родней Арисменди останется в истории латиноамериканского коммунистического движения как «человек-партия». Его вклад в теорию ленинизма следующий:

1. Упразднил понятие «модель, образец» в отношении Октябрьской революции, как, «проклятие, вымышленное нашими врагами» [3].

2. Блестяще развил и применил теорию «единого фронта» Георгия Димитрова в объединении левых и демократических сил в Уругвае. Первым показал необходимость единства «всех антифашистских сил, всех тех, которые так или иначе входят в более или менее глубокие противоречия с империализмом и включаются в великое движение народа и правительства» [4]. Благодаря, прежде всего, ему и Луису Корвалану латиноамериканские коммунистические партии ориентируются на практику народного фронта.

3. Подтолкнул студентов и интеллигенцию к основным движущим силам латиноамериканской революции.

4. Отождествил евро-коммунизм с социал-демократией.

После смерти Роднея Арисменди в УКП появились разногласия между ортодоксальными ленинцами и приверженцами демократического социализма. Противоречия отразились в «Широком фронте», который в 1984г. на выборах успел выиграть ровно 1/5 мест в двухпалатном Парламенте. Пятнадцать политических организаций, участвовавших в нем, объединились вокруг двух основных линий – прокоммунистической и близкой к социал-демократии.

Представители второй линии выступили против принятия в «Широкий фронт» левоэкстремистской организации «Тупамарос», т.к. боялись ослабления собственных позиций. Этот и другие вопросы избирательных списков и кандидатов на пост президента и мэра столицы привели коалицию к расколу. И все-таки на следующих выборах эта организация достигла успеха: ее кандидат Табаре Васкес вначале стал мэром Монтевидео, а впоследствии – президентом республики. Вновь он завоевал этот пост в 2014г. (Согласно Конституции Восточной Республики Уругвай, президент не может избираться два раза подряд). Таким образом, Уругвай стал прочным сегментом левой политической коалиции стран «Южного конуса» и с установками противостояния в отношении МВФ и ТНК. А когда между двумя мандатами Табаре Васкеса, президентом стал бывший лидер «Тупамарос»

Хосе Мухика, левоцентристские тенденции в уругвайской внешней политике стали перемешиваться с леворадикальными и она стала антиимпериалистической по своему характеру. Страна превратилась в междинный сегмент между двумя левыми блоками в Латинской Америке. Избрание Хосе Мухика стало своеобразным политическим реваншем боевиков. В отличие от своего покойного соратника Рауля Сэндика (который до конца своей жизни сохранил свои революционные идеи), Хосе Мухика не спешил подключать свою страну к леворадикальному блоку латиноамериканских государств, хотя многие эксперты и политики и внутри страны, и за ее пределами, ждали от него именно этого шага. Однако, без всякого сомнения, он является левым радикалом и символом сопротивления.

Уругвайское Движение Национального Освобождения (ДНО) «Тупамарос» (Tupamaros) является одним из самых успешных леворадикальных партизанских движений в Латинской Америке. Действуя в течение 10 лет нелегально, оно приблизило Уругвай к порогу гражданской войны. Всерьез расшаталась двухпартийная система в стране. Озабоченность ее судьбой, глубокий анализ социально-экономической и политической ситуации, близость к уругвайским трудящимся, высокий профессионализм отличают «Тупамарос» от остальных латиноамериканских военно-политических организаций. Возникновение движения спровоцировано изощренными классовыми противоречиями, борьбой за власть между двумя традиционными партиями, экономическим кризисом. Оно было создано в 1960г. шестью бывшими членами Социалистической Партии Уругвая, убежденными в необходимости начать вооруженную борьбу в стране. Позднее к ним присоединились другие будущие деятели и руководители организации – бывшие социалисты, анархисты, троцкисты, маоисты, разочарованные в деятельности своих партий. Из-за демографической и урбанистической специфики государства, было решено вести войну преимущественно в столице – Монтевидео. В конспиративных условиях политики «закрытых дверей» формируются боевые группы, структуры и руководящие принципы организации. Как и у Революционного Движения «Тупак Амару» в Перу, руководителем организации был выбран индейский вождь Тупак Амару, поднявший в свое время восстание против испанского владычества (Тупак Амару и Тупамарос – это разные транскрипции одного и того же собственного имени).

Их первая большая акция была совершена 31 июля 1963г., когда был ограблен швейцарский стрелковый клуб в усадьбе Нуева Хелвесия, в городе Колония и было накоплено большое количество легкого стрелкового оружия. В последующие годы были совершены нападения для накопления денег, оружия и боеприпасов, а также и бомбовые теракты. В так называемом периоде «подготовки к борьбе», в условиях глубокой нелегальности, в Монтевидео готовились кадры, конспиративные квартиры и подземные убежища, строились склады оружия, стрельбища, прекрасно оснащенная больница и даже «народная тюрьма», как проявление параллельной власти, путем осуществления «революционной законности».[5] Этот период продолжался до 1968г., когда в организацию вступили представители гуманитарной и технической интеллигенции, журналисты, банковские чиновники, сыновья и дочери самых известных уругвайских семей. Укрепление инфраструктуры организации и перемены в политической обстановке дали возможность партизанам осуществить ряд более крупных акций, на-

целенных на дискредитацию правительства в глазах населения. Такими являлись взрыв радиопередатчика «Радио Ариэль», принадлежавшего правым, за несколько минут до того, как «правый» президент Хорхе Пачеко Делгадо собирался произнести речь. Стала применяться и тактика взятия заложников с политической целью. Это было признак нарастающей силы и уверенности в себе партизан. Таким образом, во-первых, элиминируются без крови отдельные лица, во-вторых, сеется страх среди правящих кругов, в- третьих, оказывается давление для уменьшения приговоров пойманных членов организации.

После периода «подготовки к борьбе» руководство движения определило три основных направления дальнейшей деятельности:

1. Осуществление операций, с целью укрепления материальной базы: финансирование движения, обеспечение оружием и боеприпасами, подготовка убежищ, изготовление фальшивых документов и другое.

2. Осуществление действий с пропагандистским характером: раскрытие целей и характера Движения Национального Освобождения (ДНО) «Тупамарос», разоблачение об обнародование махинаций правящих кругов, взятие в заложники чужих дипломатов и т.д.

3. Непосредственная борьба против реакционного режима в стране и его репрессивных сил.

Пик взятия заложников и других акций пришелся на конец июля – начала августа 1970г., когда тупамаросы выдвинули на передний план тезис о существовании двоевластия в Уругвае. С тех пор организация пыталась установить «нелегальную революционную власть, с целью осуществления революционной законности во имя народа…» [6], как противоположность демократическому правовому порядку. Ее реальным выражением стала «народная тюрьма», где по разным причинам (для выкупа, для добычи информации, для раскаяния) держали высших уругвайских государственных служащих: промышленников и бизнесменов, армейских и полицейских начальников, североамериканских и бразильских дипломатов, даже бывшего министра финансов режима Муссолини в Италии, впоследствии крупного уругвайского банкира.

Однако 7 июня 1970г. был арестован один из руководителей ДНО «Тупамарос» Рауль Сэндик. Для отмщения тупамаросы расстреляли пленного агента ЦРУ Дэна Антони Митрионе. Гражданская война ужесточилась исключительным образом. В нелегальном коммюнике движения декларировалось, что «…репрессивная война получит единственный возможный ответ: нашу революционную войну» [7]. В интервью печатному органу Кубинской Коммунистической партии «Гранма» анонимный лидер тупамаросов объяснил экзекуцию, «во-первых, необходимостью продемонстрировать твердость перед правящими кругами, а во-вторых, влиянием этого акта на другие партизанские движения региона. Экзекуция Митрионе связана не только с ответственностью движения перед уругвайским народом, но и перед другими революционными силами Латинской Америки… Логике взятия заложников, с целью освобождения заключенных, нужно следовать все время, чтобы она была эффективной» [8]. Тем временем был захвачен город Пандо, недалеко от Монтевидео. Там было экспроприировано большое количество денег, оружия, боеприпасов. Партизанское руководство оценило эту операцию как «качественный прыжок вперед» (в свое время эта фраза облетела мировые СМИ).

То же самое относится и к захвату казарменных помещений военно-морского тренировочного центра, где были взяты 422 автомата и 10 000 патронов. Однако самой блестящей операцией тупамаросов считается организация бегства 106 руководителей движения, во главе с его лидером – Раулем Сэндиком – из тюрьмы «Пунта Каретас». Перед этой операцией была генеральная репетиция – организация бегства 13 партизан из тюрьмы «Буен Пастор». По словам самого большого исследователя латиноамериканской левой в Болгарии – профессора Пенка Караиванова, «вряд ли другое тупамароское действие больше помогло популярности этого леворадикального движения, как освобождение 106 человек в сентябре 1971г.» [9]. Через 2 дня, после бегства Рауля Сэндика, из «народной тюрьмы» освободили британского посла Джефри Джексона, в качестве выражения силы и доброй воли, после вмешательства чилийского президента Сальвадора Альенде.

Тупамаросы готовились очень серьезно к высшей фазе своей борьбы – переходу к прямым военным действиям против правительства. В столице была сформирована высокомобильная пехота, которая не позволяла увлекать ее в тяжелые сражения. Проводились маленькие, последовательные операции, следуя логике «нарастания агрессивности». Был взят город Сачи, в 60-ти км от Монтевидео, захвачено много заложников и осуществлены теракты против высших руководителей полиции и судебной власти, был захвачен военный аэропорт, рядом с городом Пайсанду и взято большое количество оружия и боеприпасов, организовано бегство еще 15партизан из тюрьмы «Пунта Каретас».

Правящие круги искали повод «гватемализировать» страну и уничтожить ДНО «Тупамарос». Таким оказалось сообщение партизан 14 апреля 1972г. о том, что начинается преследование гражданских лиц и военнослужащих, виновных в издевательствах над политзаключенными. Тогда президент Хуан Мария Бордабери получил чрезвычайные полномочия в борьбе с терроризмом и объявил гражданскую войну. Были разрешены массовые обыски и аресты, без санкций прокурора, создавались военно-полевые суды, вводилась строгая цензура над всеми сведениями о деятельности «Тупамарос», начались круглосуточные обыски в самых подозрительных районах Монтевидео, которые блокировались как полицией, так и армией. Эти действия скоро увенчались успехом. В плену оказались многие члены движения. В ответ тупамаросы совершили неудачное нападение на дом главнокомандующего Объединенных вооруженных сил. Это еще больше ужесточило и активизировало действия властей. 21 мая 1972г. была взята подземная полевая больница, а 27 мая 1972г. – «народная тюрьма», когда были освобождены все заложники. Во времени обоих акций, были арестованы партизаны из охраны. Также было много арестованных в провинции. Был разгромлен один из партизанских отрядов, и в плен попали 34 партизана. В периоде 15.04–15.06.1972г. было арестовано 600–700 членов «Тупамарос», около 100 было убито и было раскрыто около 70 конспиративных квартир. Снова был захвачен Рауль Сэндик, вместе с двумя другими партизанскими командирами. Окончательно была уничтожена боевая группа «22 декабря». Ее уцелевшие члены попали в плен.

Тупамаросы попытались ответить ударом и взять инициативу. Был убит командующий Гражданской гвардии – брат командующего Объединенных вооруженных сил. Было совершено нападение на армейский пост в Монтевидео и на несколько радиостанций. Силы в стране поляризовались. И социальные про-

тиворечия вышли на передний план. В этой ситуации, 27 августа 1973г. президент Хуан Мария Бордабери совершил государственный авто-переворот, распустил обе Палаты Парламента, отменил Конституцию и все свободы. Репрессии против партизан усилились еще больше и достигли серьезных результатов.

ДНО «Тупамарос» было вынуждено поменять тактику. Возник вопрос о целесообразности вооруженных действий, в условиях диктатуры. Были отмечены основные тактические ошибки партизан:

– Недооценка военного потенциала армии, увеличивающегося, благодаря американской помощи.

– Недооценка способности масс к сопротивлению.

– Переоценка роли военно-политического авангарда (то есть, самих себя).

Этой оценкой ситуации и своих действий, тупамаросы практически прекратили партизанскую войну. Анализ привел к следующим выводам:

– Городская герилья – эффективная форма ведения революционной войны, в урбанизованных латиноамериканских и других странах, если в стране не созрела революционная ситуация.

– Партизанские действия вне большого города являются вспомогательными и рассеивающими для репрессивного аппарата, отвлекая его от городских отрядов.

– Деятельность малых вооруженных групп имеет целью ликвидировать военно-техническое превосходство противника, пока городская герилья перерастет в общенародное восстание, когда созреет революционная ситуация.

– Исключительно важно сочетать формы революционной борьбы, с формами легальной деятельности, путем инфраструктур, созданных организацией до начала гражданской войны.

– В городской герилье проводятся всевозможные для конкретных условий и момента партизанские акции: теракты, взятие заложников, облавы, оккупации, экспроприации, саботаж и т.д.[10].

Победа на президентских выборах Табаре Васкеса, который снова баллотировался от имени Широкого Фронта, закрепила тенденцию продолжающегося наступления левых сил в Латинской Америке.

Как правильно указывает исследователь латиноамериканской и мировой левой Руслан Костюк, «уругвайским левым вроде бы не стоило волноваться в связи с всеобщими выборами. Администрации левых сил, которые в Уругвае воплощает Широкий Фронт, находятся у власти в этой небольшой и относительно благополучной южноамериканской республике уже 10 лет. За два президентских мандата представители Широкого Фронта Табаре Васкес и Хосе Мухика (Пепе) Уругвай продолжал стабильно развиваться в прогрессивном направлении» [11].

Табаре Васкес был президентом в периоде 2005–2009гг. 14 декабря 2014г. он вновь одержал победу, завоевав 56,6% голосов избирателей. Время покажет, сможет ли он удержать антиимпериалистическое направление уругвайской внешней политики. До этого, в октябре 2014г. его Широкий Фронт на всеобщих выборах завоевал более-менее 50% мандатов в обеих палатах Конгресса. Он сможет опять сформировать правительство Широкого Фронта. Ожидается, что в нем главную роль будут играть основные опоры этой коалиции – Социалистическая Партия (Табаре Васкеса) и Движение Народного Участия (бывшее ДНО «Тупамарос» – Хосе Мухики). Левоцентрист Табаре Васкес уже ставит под вош-

рос реформы в области образования и законодательства в сфере безопасности. Он подчеркнул накануне победы, что «в области социально-экономического развития то, что является подлинным и прочным, есть результат общих работ» [12].

Победа на президентских выборах Табаре Васкеса вписывается в тенденции наступления левых сил Латинской Америки против США.

Традиция справедливости и равенства перед законом и моралью глубоко заложены в народопсихологии уругвайцев. Поэтому никак не случайным является факт, что Уругвай – первая страна в мире, которая признала Геноцид над армянами в Османской Империи, еще в 1965г. И, конечно, не случаен и тот факт, что 8 декабря 2014г. вице-президент и председатель Сената Генеральной Ассамблеи Данило Астори посетил Армению и встретился с руководителями республики. Особый интерес вызвала его встреча с министром иностранных дел Эдвардом Налбандяном. «Приветствуя гостя, министр Налбандян отметил, что Армения высоко оценивает сложившиеся с дружественной страной Уругвая отношения, и, несмотря на то, что между двумя странами – тысячи километров, Армения и Уругвай являются близкими странами, которые объединяет крепкая дружба и преданность общечеловеческим ценностям.

Вице-президент Уругвая поблагодарил за теплый прием и подчеркнул, что Уругвай высоко оценивает и придает важность дружбе с Арменией и армянским народом. Он отметил, что две дружественные страны имеют много общего в истории и культуре. Данило Астори отметил важность наличия многочисленной армянской общины в Уругвае и ее деятельности, направленной на углубление взаимодействия с Арменией.

Собеседники отметили, что государственный визит Президента Армении в Уругвай в июле с.г., достигнутые в ходе этого визита договоренности, подписанные соглашения придали новый стимул двухстороннему сотрудничеству.

Эдвард Налбандян особо подчеркнул, что еще в 1965г., первым в мире признав Геноцид армян, Уругвай положил начало процессу международного признания и осуждения. Министр выразил благодарность за решение основать Музей Геноцида армян в Монтевидео.

Собеседники обменялись мнениями вокруг предпринимаемых шагов с целью развития двухсторонних отношений.

Министр Налбандян представил собеседнику подходы Армении по региональным проблемам и их урегулированию В этой связи, Данило Астори подчеркнул, что Уругвай продолжит поддержку усилиям сопредседателей Минской группы ОБСЕ по мирному урегулированию карабахской проблемы» [13].

Остается только добавить, что под давлением ведущих политиков и дипломатов Уругвая и Аргентины, Геноцид армян в Османской Империи был официально признан и Боливией. Там тоже совсем недавно президент Эво Моралес в третий раз выиграл выборы и укрепил свою власть.

ЛИТЕРАТУРА

1. Латинская Америка. М., 1989. № 4.С. 87.
2. Там же.
3. Там же, 1978. № 4. С. 193.

4. *Арисменди Родней*. Седми конгрес на Коминтерна и фашизмът в Латинска Америка днес. София, 1979. С. 25.
5. *Moss R.* Urban Guerrillas in Uruguay. – Problems of Communism. Washington, 1971. № 5. C. 18.
6. *Котев Н.* Градското партизанско движение «Тупамарос». София: ВИС, 1988. № 3.
7. Revolucion y cultura. La Habana. 1970. 216. C. 72.
8. Granma. La Habana. 08.10.1970.
9. *Караиванова П*. Сбогом на мълчанието. София, 1974. С.103.
10. *Коларов Г.И.* Левый радикализм в Латинской Америке: Социально-политические аспекты. М., 2912,. С. 226.
11. http://www.sensusnovus.ru/analytics/2014/12/05/19841.html
12. Там же.
13. http://www.mfa.am/ru/pres-releases/item/2014/12/08/Uruguay_Vice_president/

ՈՒՐՈՒԳՎԱՅԻ ԱՐԵՎԵԼՅԱՆ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅՈՒՆ՝ ՍՈՑԻԱԼԱԿԱՆ ԱՐԴԱՐՈՒԹՅԱՆ ԵՎ ՀԱՄԱՇԽԱՐՀԱՅԻՆ ՀԱՄԵՐԱՇԽՈՒԹՅԱՆ ՓՈՔՐ ԵՐԿԻՐ

Գ.Ի. Կոլարով

ԱՄՓՈՓՈՒՄ

Հոդվածում քննարկվում է Ուրուգվայում ձախ գաղափարախոսության և իր քաղաքական կրողների պատմությունն ու արդիականությունը: Վերլուծությունը հիմնված է ուրուգվայան ժամանակակից ձախ քաղաքագետների նախորդների՝ հանրապետության կրկնակի նախագահ Խոսե Բատլե-Օրդոնեսի, ինչպես նաև Ուրուգվայի կոմունիստական կուսակցության առաջատար Ռոդնեյ Արիսմենդի և «Տուպամարոս» ազգային ազատագրական շարժման առաջատարներ Ռաուլ Սենդիկի և Խոսե Մուխիկի գործունեության վրա: Կենտրոնական դեր է խաղում նաև վերընտրված նախագահ՝ «Ընդլայնված Ֆրոնտի» ներկայացուցիչ Տաբարե Վասկեսը:

Հիմնաբառեր՝ հեղափոխություն, կոմունիզմ, սոցիալ-դեմոկրատիա, վերափոխումներ, ազատագրում, պայքար, պարտիզանական կռիվ, տուպամարոսներ:

EASTERN REPUBLIC OF URUGUAY: A SMALL COUNTRY OF SOCIAL JUSTICE AND GLOBAL SOLIDARITY

G. Kolarov

SUMMARY

In the article are analyzed the history and the contemporary state of the left ideology and its political representatives in Uruguay. The analysis focuses on the activities of the first of the left politics in the country, two-time president of the Republic Jose Battle y Ordonez, and the leaders of the Uruguay's Communist Party Rodney Arismendi and the Movement of the National Liberation «Tupamaros», Raul Sendic and Jose Mujica. The current two-time president, the representative of the « Wide Front» Tabare Vazquez plays a central role in the study as well.

Keywords: revolution, communism, social-democracy, reforms, liberation, fight, guerra de guerrillas, Tupamaros.

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ ԵՐԻՏԱՍԱՐԴԱԿԱՆ ՔԱՂԱՔԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ ԻՐԱՎԱԿԱՆ ՀԻՄՔԵՐԸ

Հ.Ա. Մարգարյան

hripsime.margaryan@gmail.com

ԱՄՓՈՓՈՒՄ

Հայաստանում պետական երիտասարդական քաղաքականության էությունը հասկանալու համար նախևառաջ հարկավոր է անդրադառնալ այդ քաղաքականության իրավական հիմքերին: Աշխատությունում ուսումնասիրվել են պետական երիտասարդական քաղաքականության իրավական հիմքերն ինչպես ոլորտներով՝ սոցիալ-տնտեսական, գիտակրթական, քաղաքացիա-իրավական և այլն, այնպես էլ տարբեր մակարդակներում՝ համապետական, մարզային և տեղական ինքնակառավարման:

Ուսումնասիրվել են նաև երիտասարդությանը վերաբերող երկկողմ ու բազմակողմ միջազգային պայմանագրերը, որոնք ստորագրվել ու վավերացվել են մեր երկրի կողմից:

Հիմնաբառեր՝ երիտասարդական քաղաքականություն, երիտասարդություն, իրավական հիմքեր:

Հայաստանում պետական երիտասարդական քաղաքականության (այսուհետ՝ ՊԵՔ) էությունը հասկանալու համար նախևառաջ հարկավոր է անդրադառնալ այդ քաղաքականության իրավական հիմքերին: Երիտասարդության ոլորտին առնչվող իրավական ակտերն ուղղակիորեն ազդում են Հայաստանի ՊԵՔ ձևավորման, կայացման ու զարգացման վրա, քանի որ դրանցով են հստակեցվում այդ քաղաքականության սուբյեկտների գործառույթները և կարգավորվում դրա իրագործման մեխանիզմները: Այդ իսկ պատճառով նախքան ՊԵՔ-ին անդրադառնալը չափազանց կարևոր է ուսումնասիրել դրա իրավական հիմքերն ինչպես ոլորտներով՝ սոցիալ-տնտեսական, գիտակրթական, քաղաքացիա-իրավական և այլն, այնպես էլ տարբեր մակարդակներում՝ համապետական, մարզային և տեղական ինքնակառավարման:

Հայաստանի ՊԵՔ-ի իրավական հիմքն են կազմում ինչպես միջազգային իրավունքի սկզբունքները և Հայաստանի կողմից միջազգային պայմանագրերով ստանձնած պարտավորությունները, այնպես էլ երիտասարդությանը վերաբերող Հայաստանի ներպետական օրենսդրությունում՝ կառավարության որոշումներում, նախագահի հրամանագրերում, կարգադրություններում և մարզային ու համայնքային մարմինների կողմից ընդունված իրավական ակտերում արդեն իսկ տեղ գտած դրույթները:

Հայաստանի առաջին Սահմանադրությունը թեև ուղղակիորեն չէր հիշատակում երիտասարդության և ՊԵՔ մասին, սակայն Հայաստանի սոցիալական պետություն հռչակելն [1] անուղղակիորեն վերաբերում էր նաև երիտասարդությանը այնքանով, որքանով նա հանդիսանում է հասարակության հիմնական խմբերից մեկը:

Բացի Սահմանադրությունից, այդ պահին գործող մի շարք իրավական ակտեր նույնպես անուղղակիորեն վերաբերում էին երիտասարդներին: Օրինակ, «Քաղաքացիության մասին» ՀՀ օրենքով սահմանվում է, որ ՀՀ քաղաքացիություն չունեցող 18 տարին լրացած յուրաքանչյուր անձ կարող է դիմել ՀՀ քաղաքացիություն ստանալու համար, եթե նա վերջին երեք տարիներին մշտապես բնակվել է Հայաստանում, կարող է բացատրվել հայերենով և ծանոթ է ՀՀ Սահմանադրությանը [2]: Իսկ ՀՀ Քաղաքացիական օրենսգրքով սահմանվում էր, որ քաղաքացու իրավունակությունը ծագում է նրա ծննդյան պահին և դադարում է նրա մահվամբ, որ իր գործողություններով քաղաքացիական իրավունքներ ձեռք բերելու և իրականացնելու, իր համար քաղաքացիական պարտականություններ ստեղծելու ու դրանք կատարելու քաղաքացու ունակությունը (քաղաքացիական գործունակությունը) լրիվ ծավալով ծագում է չափահաս, այսինքն՝ 18 տարեկան դառնալու պահից [3]: Քաղաքացիական օրենսգրքով սահմանվում է նաև էմանսիպացիա* հասկացությունը: Այն դեպքում, երբ օրենքով թույլատրվում է ամուսնանալ մինչև 18 տարեկան դառնալը, քաղաքացին լրիվ ծավալով գործունակություն է ձեռք բերում ամուսնանալու պահից: Ամուսնության հետևանքով ձեռք բերված գործունակությունը լրիվ ծավալով պահպանվում է նաև մինչև 18 տարեկան դառնալն ամուսնալուծվելուց հետո: 14-ից մինչև 18 տարեկան անչափահասները կարող են գործարքներ կնքել իրենց օրինական ներկայացուցիչների՝ ծնողների, որդեգրողների կամ հոգաբարձուի գրավոր համաձայնությամբ: 14-ից մինչև 18 տարեկան անչափահասները՝ առանց ծնողների, որդեգրողների կամ հոգաբարձուի համաձայնության, իրավունք ունեն

– տնօրինել իրենց աշխատավարձը, կրթաթոշակը և այլ եկամուտները,

– իրականացնել գիտության, գրականության կամ արվեստի ստեղծագործության, գյուտի կամ մտավոր գործունեության՝ օրենքով պահպանվող այլ արդյունքի հեղինակի իրավունքներ,

– օրենքին համապատասխան ավանդներ մուծել վարկային հաստատություններ և տնօրինել դրանք,

– կնքել կենցաղային մանր գործարքներ և սույն օրենսգրքի 29 հոդվածի 2-րդ կետով նախատեսված այլ գործարքներ [4]:

Ընտանեկան հարաբերություններում երիտասարդների իրավունքները կարգավորվում են Ընտանեկան [5], իսկ աշխատանքային իրավունքները՝ Աշխատանքային օրենսգրքով, որով սահմանվում են 18-ը չլրացած անչափա-

հասների աշխատանքային իրավունքների իրավական կարգավորման առանձնահատկությունները [6]: ՀՀ Ընտրական օրենսգրքով կարգավորվում են երիտասարդների ընտրական իրավունքները, սահմանվում է, որ ընտրելու իրավունք ունեն 18 տարին լրացած ՀՀ քաղաքացիները: Ազգային ժողովի պատգամավոր և համայնքի ղեկավար կարող է ընտրվել 25 տարին, իսկ ավագանու անդամ՝ 21 տարին լրացած, ՀՀ ընտրական իրավունք ունեցող յուրաքանչյուր քաղաքացի [7]: Կոնկրետ երիտասարդության վերաբերյալ իրավական ակտերի բացակայությունը որոշակի խաչընդոտներ էր ստեղծում ՊԵՔ ձևավորման համար:

Հայաստանի ՊԵՔ ձևավորման տեսակետից չափազանց կարևոր նշանակություն ունեցավ ՀՀ նախագահի 1994թ. նոյեմբերի 24-ի «Երիտասարդության շրջանում տարվող աշխատանքների բարելավման միջոցառումների մասին» ՆՀ-400 հրամանագիրը, որով ընդգծվում էր նպատակային ու արդյունավետ ՊԵՔ իրականացման անհրաժեշտությունը [8]: Այս հրամանագրից կարճ ժամանակ անց՝ 1995թ., ՀՀ մշակույթի և երիտասարդության հարցերի նախարարության աշխատակազմում ստեղծվում է երիտասարդության հարցերի (ներկայումս՝ երիտասարդության քաղաքականության) վարչություն [9]: Այսպիսով, 1995 թվականից Երիտասարդության հարցերի վարչության ստեղծմամբ ՀՀ-ում դրվեցին ՊԵՔ ինստիտուցիոնալացման հիմքերը:

Սակայն ՀՀ ՊԵՔ իրավական հիմքը դրվեց «Պետական երիտասարդական քաղաքականության հայեցակարգի մասին» 1998թ. դեկտեմբերի 14-ին կառավարության ընդունած N 798 որոշմամբ: Հայեցակարգով ՊԵՔ-ը սահմանվում է որպես ռազմավարական նշանակություն ունեցող և պետության կարևորագույն գործառույթներից մեկը, որը կոչված է Հայաստանի քաղաքական, սոցիալ-տնտեսական, մշակութային զարգացումն ապահովելու նպատակով ստեղծել իրավական, տնտեսական և կազմակերպական պայմաններ ու երաշխիքներ՝ ազգային և համամարդկային արժեքներին հաղորդակից, հայրենիքի և սեփական ժողովրդի նկատմամբ պատասխանատվության խորը գիտակցում ունեցող երիտասարդ սերնդի համակողմանի զարգացման, ինքնահաստատման և ինքնադրսևորման համար [10]: Հայեցակարգում նշվում են ՊԵՔ սուբեկտները, հիմնական սկզբունքները, նպատակը և իրականացման ուղղությունները, ինչպես նաև իրականացման համար անհրաժեշտ առաջնահերթ միջոցառումները:

Փաստաթղթով ՊԵՔ ուղղություններ են ճանաչվում երիտասարդների իրավունքների պաշտպանության, ինչպես նաև աշխատանքի և զբաղվածության ոլորտում երաշխիքների ապահովումը, պետական երիտասարդական կադրային քաղաքականության իրականացումը, երիտասարդ ընտանիքներին, երիտասարդական կազմակերպություններին ու ձեռներեցությանը, ինչպես նաև տաղանդավոր երիտասարդությանը պետական աջակցության

ցուցաբերումը, երիտասարդներին սոցիալական ծառայությունների երաշխավորված մատուցումը, երիտասարդության ֆիզիկական և հոգևոր զարգացմանն ու քաղաքացիական, հայրենասիրական դաստիարակությանն ուղղված պայմանների ձևավորումը, միջազգային երիտասարդական համագործակցության խթանումը և այլն [11]:

Հայաստանում կատարված սահմանադրական բարեփոխումների հետևանքով ՊԵՔ ոլորտում կատարված իրավական փոփոխություններն արտահայտվեցին նաև գործող Սահմանադրության 48-րդ հոդվածում, որի համաձայն տնտեսական, սոցիալական և մշակութային ոլորտներում պետության հիմնական խնդիրներից էր համարվում նաև «նպաստել երիտասարդության մասնակցությանը երկրի քաղաքական, տնտեսական և մշակութային կյանքին» [12]: Այս ձևակերպումով սահմանադրական մակարդակով ամրագրվեցին ՊԵՔ-ում պետության պարտավորությունները, ինչը լուրջ խթան հանդիսացավ ՊԵՔ հետագա զարգացման համար:

Այս հայեցակարգային փաստաթղթերից հետո սկսվում են ընդունվել արդեն գործնական-կիրառական իրավական ակտեր: Այսպես, 2008 թ. սեպտեմբերի 25-ի կառավարության 39-րդ նիստի արձանագրության 21–րդ կետով հաստատվեց «ՀՀ պետական երիտասարդական քաղաքականության 2008-2012թթ. ռազմավարության կատարումն ապահովող 2009-2012թթ. գործողությունների ծրագիրը»: Ծրագրի համաձայն՝ ՀՀ ՊԵՔ 2008-2012թթ. գերակայություններ էին հռչակվում

ա./ երիտասարդներին որակյալ կրթություն ստանալու հնարավորության ապահովումը,

բ./ երիտասարդների համար զբաղվածության ապահովումը և աշխատատեղերի ստեղծումը,

գ./ երիտասարդների սոցիալ-տնտեսական վիճակի բարելավումը,

դ./ երիտասարդների շրջանում առողջ ապրելակերպի խթանումը,

ե./ երիտասարդների հոգևոր-մշակութային, հայրենասիրական դաստիարակությունը [13]:

2008-2012թթ. ռազմավարության ժամկետի լրանալուն պես 2012թ. դեկտեմբերի 27-ին ընդունվում է «Երիտասարդական պետական քաղաքականության 2013-2017 թթ. ռազմավարությունը և միջոցառումների ծրագիրը հաստատելու մասին» կառավարության N 1693-Ն որոշումը [14], որով ապահովվում էր ինչպես նախկին ռազմավարության ու ծրագրերի իրականացման շարունակականությունը, այնպես էլ նոր ծրագրերի նախաձեռնումն ու իրականացումը:

Հայաստանում ՊԵՔ-ի ինստիտուցիոնալացման զարգացման առումով կարևոր նշանակություն ունեցավ 2009թ. սեպտեմբերի 17-ին ՀՀ վարչապետի N 785-Ա որոշումը, որով վարչապետին առընթեր ստեղծվում էր ՀՀ Ազգային

երիտասարդական քաղաքականության խորհուրդը: Խորհրդի նպատակն էր աջակցել ՀՀ-ում ազգային երիտասարդական քաղաքականության մշակմանն ու իրականացմանը, խթանել հանրային կյանքի տարբեր բնագավառներում երիտասարդների մասնակցությունը և նպաստել երիտասարդական կազմակերպությունների գործունեությանը:

ՊԵՔ հետագա զարգացմանը մեծապես նպաստեց այն, որ սկսեցին ընդունվել տարբեր ոլորտներում երիտասարդության հիմնախնդիրները կարգավորող իրավական ակտեր: Այսպես, ՀՀ Նախագահի՝ 2008թ. մայիսի 19-ի թիվ ՆՀ-118-Ն հրամանագրով հաստատվեց «ՀՀ Պետական բյուջեից Նախագահի աշխատակազմին հատկացված միջոցները հասարակական կազմակերպություններին որպես դրամաշնորհներ հատկացնելու մասին կարգը», որով երիտասարդական հասարակական կազմակերպություններին հնարավորություն էր ընձեռնում մասնակցել ՀՀ նախագահի գործընկեր կազմակերպության՝ Հայաստանի երիտասարդական հիմնադրամի կողմից հայտարարվող դրամաշնորհային մրցույթներին՝ իրականացնելով տարաբնույթ ծրագրեր [15]:

2014թ. փետրվարի 10-ին ընդունվում է «ՀՀ տարածքային կառավարման և տեղական ինքնակառավարման մարմիններում երիտասարդական քաղաքականության արդյունավետության բարձրացման, երիտասարդական մասնակցության խթանման նպատակով «ՀՀ մարզպետին առընթեր երիտասարդական խորհրդի օրինակելի կանոնադրությունը հաստատելու մասին» վարչապետի N 85-Ա որոշումը [16]: Այս որոշումը կարևոր էր ՊԵՔ ՀՀ մարզերում տեղայնացնելու և դրան մարզային երիտասարդությանն ավելի ակտիվորեն ներգրավելու առումով:

Հաշվի առնելով Հայաստանի երիտասարդության չափազանց զգայուն լինելը սոցիալական հիմնախնդիրների նկատմամբ՝ շուտով ՊԵՔ շրջանակներում ընդունվող իրավական ակտերում սկսեցին ուշադրություն դարձնել նաև այդ ոլորտին: Մասնավորապես բնակարանային հարցին է անդրադառնում 2010թ. հունվարի 29-ի ««Երիտասարդ ընտանիքին՝ մատչելի բնակարան» պետական նպատակային ծրագիրը հաստատելու մասին» կառավարության N 98-Ն որոշումը [17]: Դրանից ելնելով՝ 2010թ. փետրվարին ՀՀ Կենտրոնական բանկի կողմից որպես ունիվերսալ վարկային կազմակերպություն հիմնադրվում է «Բնակարան երիտասարդներին» վերաֆինանսավորում իրականացնող վարկային կազմակերպությունը: ՀՀ Կենտրոնական բանկի նախագահի 2011թ.-ի դեկտեմբերի 15-ի թիվ 1/1410Ա որոշմամբ այն վերափոխվում է վերաֆինանսավորում իրականացնող վարկային կազմակերպության:

ՀՀ նախագահի 2004թ. դեկտեմբերի 24-ի ՆՀ-219-Ն հրամանագրով հիմնվեց «Հանրապետության նախագահի երիտասարդական մրցանակ», որը

շնորհվում է կերպարվեստի և կինոյի, երաժշտության և գրականության բնագավառների տաղանդավոր և շնորհալի երիտասարդ ստեղծագործողներին [18]: Իսկ գիտության բնագավառներում երիտասարդների մտավոր ներուժը բացահայտելու ու խթանելու նպատակով ՀՀ սպորտի և երիտասարդության հարցերի նախարարությունն իրականացնում է «Երիտասարդների գիտատեխնիկական և գիտահետազոտական նախագծերի ամենամյա մրցույթ» ծրագիրը [19]:

Ուղղակիորեն ՊԵՔ շրջանակներում ընդունվող իրավական ակտերին զուգահեռ Հայաստանի իրավական դաշտում շարունակվում էին ընդունվել օրենքներ, որոնք վերաբերում էին տարբեր ոլորտներում երիտասարդների և նրանց առանձին խմբերի իրավական կարգավիճակի և նրանց խնդիրների լուծմանն ուղղված աշխատանքների կազմակերպման հարցերին: Այդ իրավական ակտերից կարելի է հիշատակել ՀՀ «Զբաղվածության մասին», «Կրթության մասին», «Բարձրագույն և հետբուհական մասնագիտական կրթության մասին», «Հասարակական կազմակերպությունների մասին», «Կուսակցությունների մասին», «Զինվորական ծառայություն անցնելու մասին», «Այլընտրանքային ծառայության մասին», «Երեխայի իրավունքների մասին» օրենքները:

Երիտասարդների առողջ ապրելակերպի խթանման տեսակետից կարևոր էր նաև 2001թ. հունիսի 26-ին ընդունված «Ֆիզիկական կուլտուրայի և սպորտի մասին» ՀՀ օրենքը, որով սահմանվում էին ֆիզիկական կուլտուրայի և սպորտի բնագավառի պետական քաղաքականության սկզբունքները, ֆիզիկական կուլտուրայի և սպորտի համակարգի կազմակերպական-իրավական ու ֆինանսատնտեսական հիմքերը, ինչպես նաև միջազգային մարզական շարժմանն ինտեգրվելու չափանիշներն ու պայմանները [20]:

Երիտասարդության շրջանում հանցավորության նվազեցմանն էր միտված 2008թ. կառավարության 1039-Ն որոշումը, որով հաստատվեց ՀՀ-ում հանցագործությունների կանխարգելման պետական ծրագիրը: Ծրագրով սահմանվում էին բարեփոխումների կարիք ունեցող կարևորագույն ոլորտները և որոշակի միջոցառումների ժամանակացույցը: Անչափահասների արդարադատությանն առնչվող այդ ծրագրով նախատեսվում էր 2008-2010թթ. Երևանում, Գյումրիում և Վանաձորում ստեղծել անչափահասների վերականգնողական կենտրոններ, որտեղ ուժեղացվում է քաղաքապետարանում գործող երեխաների իրավունքների պաշտպանության բաժինների և շահագրգիռ մարմինների, կազմակերպությունների միջև համագործակցությունը [21]:

ՀՀ ՊԵՔ իրավական հիմքում ուրույն տեղ են զբաղեցնում նաև երիտասարդությանը վերաբերող երկկողմ ու բազմակողմ միջազգային պայմանագրերը, որոնք ստորագրվել ու վավերացվել են մեր երկրի կողմից: Բազմակողմ միջազգային պայմանագրերին միանալու առումով պետք է նշել, որ 2005թ. Հայաստանը միացել է «Երկարաժամկետ կամավորական երիտասարդական

վերազգային ծառայությունների խթանման» կոնվենցիային և Եվրոպայում երիտասարդության տեղաշարժմանը նպաստող «Երիտասարդական քարտի մասնակցի» համաձայնագրին [22]:

Երիտասարդության հարցերին վերաբերող միջազգային երկկողմ համագործակցության օրինակներից է ՀՀ սպորտի և երիտասարդության հարցերի նախարարության և ՌԴ սպորտի, տուրիզմի և երիտասարդության քաղաքականության նախարարության միջև ստորագրված «Երիտասարդությանն առնչվող հարցերի բնագավառում համագործակցության մասին» համաձայնագիրը: Նամանատիպ երկկողմ պայմանագրեր են ստորագրվել նաև Ուկրաինայի, Տաջիկիստանի, Ղրղզստանի, Լյուքսեմբուրգի և Լիբանանի հետ:

Դժվար չէ նկատել, որ ՀՀ ՊԵՔ իրավական հիմքը կազմող մի քանի տասնյակի հասնող իրավական ակտերի այս ամբողջությունը ցրված է ՀՀ իրավական համակարգի տարբեր ճյուղերի օրենսդրական ու ենթաօրենսդրական ակտերում և համակարգման կարիք ունի, ինչը թերևս կարող էր կատարվել «Երիտասարդության մասին» օրենքի ընդունման միջոցով: Այս խնդիրն, ի դեպ, առկա է ոչ միայն մեր, այլ նաև այլ երկրներում, օրինակ՝ Ռուսաստանի Դաշնությունում, որտեղ հարյուրավոր օրենքներում, օրենսդրական ու ենթաօրենսդրական ակտերում պարունակվում են երիտասարդությանը վերաբերող դրույթներ [23]: Ռուսաստանում ՊԵՔ իրավական հիմքերն ամբողջացնելու առումով քննարկվում է անգամ կոդիֆիկացնող միասնական փաստաթղթի՝ «Երիտասարդական օրենսգրքի» ստեղծման տարբերակը [24]:

Հայաստանում նույնպես գիտակցվում է երիտասարդության մասին մեկ միասնական օրենքի ընդունման անրաժեշտությունը: 2003թ. ՀՀ կառավարությունը՝ ի դեմս ՀՀ մշակույթի և երիտասարդության հարցերի նախարարության, ստանձնեց «Երիտասարդական պետական քաղաքականության մասին» ՀՀ օրենքի նախագծի մշակումը, որին վերջնական տեսք տալուց հետո կազմակերպվեցին մի շարք հասարակական քննարկումներ, հաշվի առնվեցին ՀՀ հասարակական, քաղաքական, մշակութային և այլ ոլորտների երիտասարդների ու երիտասարդության հիմնահարցերով զբաղվող մասնագետների, պետական մարմինների ներկայացուցիչների կարծիքները: Օրենքի նախագիծը, բնականաբար, հիմնվում էր «Պետական երիտասարդական քաղաքականության հայեցակարգի մասին» 1998թ. դեկտեմբերի 14-ի որոշման վրա: «Երիտասարդական պետական քաղաքականության մասին» ՀՀ օրենքի նախագիծը քննարկվեց ու հավանության արժանացավ 2004թ. դեկտեմբերի 23-ին կայացած կառավարության նիստում [25]:

ԱԺ-ում օրենքի նախագծի քննարկումների արդյունքում այն ենթարկվեց որոշ խմբագրումների, փոփոխությունների ենթարկվեց նաև նրա վերնագիրը՝ վերածվելով «Երիտասարդության մասին» ՀՀ օրենքի [26]: Օրենսդիր մարմնի կողմից առաջին ընթերցմամբ ընդունված օրենքի նախագծով փաս-

տորեն վերահաստատվում էին «Պետական երիտասարդական քաղաքականության հայեցակարգի» հիմնական դրույթները և մատնանշվում են ըստ ոլորտների երիտասարդության հիմնահարցերի կարգավորման մեխանիզմները: Այդուհանդերձ, քանի դեռ նախագիծը դեռևս չի վերածվել օրենքի, ցանկալի կլիներ, որ այն համալրվեր երիտասարդության հիմնահարցերի վերաբերյալ ընդունված մի շարք միջազգային կարևոր փաստաթղթերի դրույթներով: Խոսքը մասնավորապես «Երիտասարդության շրջանում խաղաղության գաղափարների տարածման և ժողովուրդների միջև փոխադարձ հարգանքի ու փոխըմբռնման հռչակագրի» (1965) [27], «Երիտասարդությանը վերաբերող հետագա համապատասխան միջոցների ծրագրման ու իրագործման ղեկավարող սկզբունքների» (1985), «Մինչև 2000 թվականը և հետագա շրջանում երիտասարդությանը վերաբերող գործողությունների համաշխարհային ծրագրի» (1996), «Երիտասարդական քաղաքականության և ծրագրերի լիսաբոնյան հռչակագրի» (1998) մասին է: Կարծում ենք, որ ՀՀ ՊԵՔ հետագա զարգացման տեսակետից նշված միջազգային փաստաթղթերում ամրագրված սկզբունքների ու դրույթների ամրագրումը «Երիտասարդության մասին» ՀՀ օրենքում կնպաստի երիտասարդության ոլորտում մեր երկրի միջազգային համագործակցության արդյունավետության բարձրացմանը:

ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

1. ՀՀ Սահմանադրություն, ընդունվել է 05.07.1995թ., http://www.arlis.am
2. «Քաղաքացիության մասին» ՀՀ օրենք, ընդունվել է 06.11. 1995թ.:
3. ՀՀ Քաղաքացիական օրենսգիրք, ընդունվել է 05.05.1998թ.:
4. Անչափահասին լրիվ գործունակ ճանաչելը:
5. ՀՀ Քաղաքացիական օրենսգիրք, ընդունվել է 05.05.1998թ.:
6. ՀՀ Ընտանեկան օրենսգիրք, ընդունվել է 09.11.2004թ.:
7. ՀՀ Աշխատանքային օրենսգիրք, ընդունվել է 09.11.2004թ.:
8. ՀՀ Ընտրական օրենսգիրք, ընդունվել է 26.05.2011թ.:
9. «Երիտասարդության շրջանում տարվող աշխատանքների բարելավման միջոցառումների մասին» ՀՀ նախագահի 1994թ. նոյեմբերի 24-ի ՆՀ-400 հրամանագիր, http://www.arlis.am
10. Հայաստանի երիտասարդության ազգային զեկույց, Եր., 2007, էջ 21:
11. «ՀՀ Պետական երիտասարդական քաղաքականության հայեցակարգի մասին» 1998թ. դեկտեմբերի 14-ին ՀՀ կառավարության N 798 որոշում, http://www.arlis.am/DocumentView.aspx?docid=7000
12. Տե՛ս նույն տեղում:
13. ՀՀ Սահմանադրություն, ընդունվել է 27.11.2005 թ., http://www.arlis.am
14. www.mindiaspora.am/res/Eluytner/.../Eritasardakan_TematikNist.doc
15. http://www.arlis.am/DocumentView.aspx?DocID=80598
16. http://www.heh.am/?module=article&utility=show_article&type=static&id_article=20&lang=am

17. http://www.arlis.am/DocumentView.aspx?DocID=88366
18. «Երիտասարդ ընտանիքին` մատչելի բնակարան» պետական նպատակային ծրագիրը հաստատելու մասին» կառավարության N 98-Ն որոշումը, http://www.hfyouth.am/files/Voroshum_Eritasard_yntaniqin.pdf
19. Հայաստանի երիտասարդության ազգային զեկույց, էջ 24:
20. http://www.mindiaspora.am/am/News?id=1620
21. http://www.edu.am/DownloadFile/6110arm-H_ORENQ@_FIZIKAKAN_KULTURAYI_EV_SPORTI_MASIN.pdf
22. http://www.osce.org/hy/yerevan/84568?download=true
23. Հայաստանի երիտասարդության ազգային զեկույց, էջ 25:
24. См.: Рыбаков О.Ю., Пряхина Т.М.Конституционно-правовая политика, Российская правовая политика: Курс лекций / Под ред. д.ю.н., проф. Н.И.Матузова и д.ю.н., проф. А.В.Малько. - М.: Изд - во НОРМА, 2003, С. 227.
25. См.: Амосова, Л., Лебедева, Н. Молодежь как субъект права (сравнительно - правовой анализ) , Юрист. 2002. № 10, С. 3.
26. Հայաստանի երիտասարդության ազգային զեկույց, էջ 25:
27. http://www.parliament.am/drafts.php?sel=showdraft&DraftID=2959&Reading=0
28. http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/declarations/youth_peace_ideals.shtml

ПРАВОВЫЕ ОСНОВЫ МОЛОДЕЖНОЙ ПОЛИТИКИ РА

Р.А. Маргарян

АННОТАЦИЯ

Для понимания молодежной политики Республики Армения в первую очередь необходимо рассмотреть правовые основы молодежной политики. В данной работе были исследованы правовые основы государственной молодежной политики по разным аспектам, таким как социально-экономические, научно-исследовательские, гражданско-правовые и т.д., также и на разных уровнях, таких как общенациональный, региональный и местного самоуправления.

Также были изучены международные договора касающиеся молодежи, которые были ратифицированы и подписаны Республикой Армения.

Ключевые слова: молодежная политика, правовые основы, государственная молодежная политика, договора, аспекты.

LEGAL BASIS OF YOUTH POLICY IN RA

R. Margaryan

SUMMARY

In order to understand the aim and essence of the youth policy in Armenia one should first of all understand the legal basis of that Policy. The given work investigates the legal framework of the state youth policy from different aspects such as socio-economic, scientific, civil, as well as on various levels such as national, regional and local governmental. The article also reviews international agreements relating to young people which have been ratified and signed by the Republic of Armenia.

Keywords: youth Policy, legal basis, young people.

МИЛИТАРИЗАЦИЯ ЭКОНОМИКИ И ПРОБЛЕМА ОГРАНИЧЕННОСТИ РЕСУРСОВ РАСШИРЕННОГО ВОСПРОИЗВОДСТВА В РАЗВИТЫХ СТРАНАХ

Г.А. Варданян

АННОТАЦИЯ

В статье на основе обширного статистического материала по США исследуется разрушительное воздействие милитаризации экономики, которая, в первую очередь, предельно обостряет проблему ограниченности материальных ресурсов современного расширенного воспроизводства. Анализ статистических данных за 1940–2011гг. военных расходов и накопления основного капитала в США позволяет автору сделать ряд фундаментальных выводов относительно глобального экономического кризиса в начале XXI века. Основной причиной экономических потрясений в 2000-е годы является «военная перегрузка» материальных ресурсов экономики, которая рассматривается как закономерное проявление милитаризации в эпоху общего экономического кризиса, охватившего все развитые страны.

Основываясь на статистических данных более чем за 70 лет, в статье обосновывается вывод о том, что долгосрочное воздействие милитаризации на процесс расширенного общественного воспроизводства сказывается, в конечном итоге, на темпах обновления основного капитала, которые замедляются в прямой зависимости от роста военных затрат.

Ключевые слова: милитаризация экономики; «военная перегрузка» материальных ресурсов: темпы накопления основного капитала; темпы прироста военных затрат.

Первое десятилетие XXI века характеризуется беспрецедентным ростом военных расходов в экономике развитых стран, особенно США. Ниже приводятся данные относительно военных расходов наиболее развитых стран в 2010г. и за 2001–2010гг.(в млрд.долл. по текущим ценам).

Приведенные в Табл.1 данные показывают, что в 2010г. суммарные военные расходы по указанным странам составили 1131,3 млрд. долл. За 2001–2010гг. военные расходы США увеличились на 81,3%, Китая – на 189%, Великобритании – на 21,9%, Франции – на 3,3%, России – 82,4%. Доля военных расходов в ВВП США в том же, 2010 году, составила 4,8%, Великобритании – 2,7%, Франции – 2,3%, России – 4,0%, Италии – 1,8%, Германии – 1,3%, Японии – 1,0%. В 2010г. военные расходы США составили 43% всех военных расходов в мире. На долю указанных в Табл.1 стран в 2010г. приходилось 69,6% всех военных расходов в мире.

Табл.1. Военные расходы за 2001–2010гг.(в млрд.долл.), [1].

	Военные расходы в 2010г.	**Рост расходов** за 2001–2010гг.(%)	**Доля в ВВП** (%)	**Доля в Мире** (%)
США	698,0	81,3	4,8	43
Китай	119,0	189,0	2,1	7,3
Великобритания	59,6	21,9	2,7	3,7
Франция	59,3	3,3	2,3	3,6
Россия	58,7	82,4	4,0	3,6
Япония	54,5	-1,7	1,0	3,3
Германия	45,2	-2,7	1,3	2,8
Италия	37,0	-5,8	1,8	2,3
Всего:	**1131, 3**			**69,6**

Влияние милитаризации на современную экономическую структуру развитых стран носит двоякий характер: **краткосрочный**, который воздействует на текущую конъюнктуру, и **долгосрочный**, влияющий на процесс расширенного воспроизводства.

Современные теоретики и практики в области макроэкономики, особенно американские, стремятся «обосновать» возможность предотвращения экономиических кризисов путем милитаризации экономики. Исходя из интересов монополий и олигархических структур, они утверждают – иногда открыто, чаще замаскировано, что милитаризация экономики решает проблему занятости, повышает потребление народных масс. Создает дополнительный рынок сбыта и тем самым якобы обеспечивает «непрерывное процветание» общества [2].

Стимулирующее влияние милитаризации экономики имеет ограниченные пределы. Разбухание военного производства приводит к тому, что стимулирование постепенно переходит в форму долговременного воздействия на экономическую систему, а именно: разрушительного воздействия на экономику в силу роста непроизводительного расходования национального дохода.

Важнейшим проявлением милитаризации в современной экономической системе развитых стран является ее влияние на процесс общественного воспроизводства. В то время, когда стимулирующее воздействие милитаризации на текущую конъюнктуру носит временный характер, влияние милитаризации на воспроизводство общественного продукта имеет долговременную тенденцию и пронизывает всю глубину экономической системы**. Именно долгосрочное воздействие на процесс расширенного воспроизводства, которое отражается в конечном итоге на темпах обновления основного капитала, вызывает проблему «военной перегрузки» материальной базы расширенного воспроизводства.**

Для выяснения явления «военной перегрузки» материальных ресурсов расширенного воспроизводства в США, рассмотрим динамику изменения военных затрат и размеры накопления основного капитала в США за период с 1940 по 2011гг.(см. Табл. 2). Здесь приведены значения валового внутреннего продукта, военных затрат и размеры накопления основного капитала в США, а также рассчитан годовой прирост военных затрат и накопления основного капитала за

1940–2011гг. Проведенные расчеты показывают, что между величиной военных затрат и размером накопления основного капитала существует взаимосвязь, причем она носит характер обратной зависимости. Так, например, военные расходы в США за 1941–1944гг. ***увеличились*** более чем в 12 раз, а размеры накопления основного капитала за тот же период ***сократились*** в 1,7 раза; военные расходы за 1944–1949гг. ***уменьшились*** в более чем 6 раз, а объем накопления основного капитала ***возрос*** почти в 3 раза. За 1961 по 1965 гг. военные расходы в США увеличились всего на 2%, в то время как размеры накопления основного капитала за этот же период увеличились на 55%. За 1970–1974 гг. военные расходы ***уменьшились*** на 3 %, а размеры накопления основного капитала ***увеличились*** более чем на 55%. За 1991–1995гг. военные расходы в США *уменьшились* всего на 0,5%, а размеры накопления основного капитала ***увеличились*** более чем на 35%. За 1995–1999 гг. военные расходы ***увеличились*** всего на 1%, накопления основного капитала ***увеличились почти*** на 43%. Военные расходы в США за 2000–2004гг. увеличились на 55%, а размеры накопления основного капитала за этот же период сократились более чем на 4%. За 2005–2009гг. военные расходы увеличились на 33%, в то время как размеры накопления основного капитала увеличились всего на 0,4%.

Табл.2. Валовый внутренний продукт (ВВП), военные расходы (ВР), размеры накопления основного капитала (НОК), годовые темпы прироста (ТП) военных расходов и накопления основного капитала США за 1940–2011гг. (млрд. долл., 2005 финансовый год = 1,000) . [3,4,5].

Год	**ВВП**	**ВР**	**% от ВВП**	**НОК**	**% от ВВП**	**ТП ВР(%)**	**ТП НОК(%)**
1	2	3	4	5	6	7	8
1940	96,8	1,7	1,7	20,1	20,8		
1944	209,2	79,1	37,8	14,2	6,8	**4553**	**29**
1945	221,4	83,0	37,5	21,0	9,5		
1949	271,3	13,1	4,8	36,6	13,5	**- 84**	**74**
1950	273,1	13,7	5,0	39,7	14,5		
1954	377,0	49,3	13,1	42,0	11,1	**260**	**6**
1955	395,9	42,7	10,8	46,5	11,7		
1959	490,2	49,0	10,0	46,5	9,5	**15**	**0**
1960	518,9	48,1	9,3	49,4	9,5		
1965	687,5	50,6	7,4	74,8	10 ,9	**5**	**51**
1966	755,8	58,1	7,7	85,4	11,3		
1970	1012,7	81,7	8,1	109,0	10,8	**41**	**28**
1974	1438,5	79,3	5,5	169,5	11,8	**- 3**	**55**
1975	1560,2	86,5	5,5	173,7	11,1		
1979	2501,4	116,3	4,6	333,9	13,3	**34**	**92**
1980	2724,1	133,3	4,9	362,4	13,3		
1984	3844,4	227,4	5,9	489,6	12,7	**70**	**35**
1985	4146,3	252,7	6,1	526,2	12,7		
1989	5399,5	303,6	5,6	607,7	11,2	**20**	**15**

1	2	3	4	5	6	7	8
1990	5734,5	299,3	5,2	622,4	10,8		
1994	6976,6	281,6	4,0	731,4	10,5	**6**	**17**
1995	7341,1	272,1	3,7	810,0	11,0		
1999	9208,4	274,8	3,0	1154,9	12,5	**1**	**42**
2000	9821,0	294,4	3,0	1268,7	12,9		
2004	11676,0	455,8	3,9	1223,0	10,5	**55**	**- 4**
2005	12428,6	495,3	4,0	1347,3	10,8		
2009	13937,5	661,0	4,7	1353,0	9,7	**33**	**0,4**
2010	14359,7	693,6	4,8	1390,1	9,7	**33**	**- 8**
2011	14958,6	768,2	5,1	1529,2	10,2	**11**	**10**

На Рис.1 представлена динамика изменения валового внутреннего продукта, военных расходов и накопления основного капитала в США за 1940–2011гг. Здесь отчетливо проявляется тенденция замедления темпов роста, а в определенные периоды и абсолютных размеров накопления основного капитала при увеличении темпов роста военных расходов.

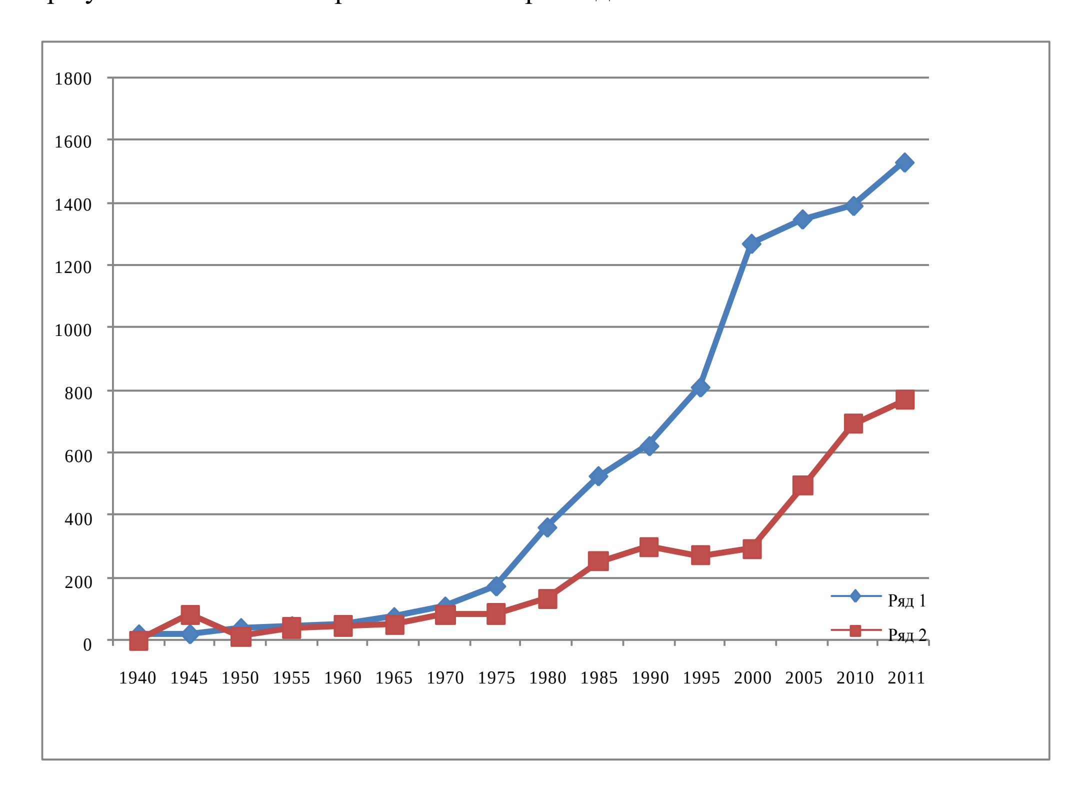

Рис.1. Динамика изменения военных расходов и накопления основного капитала в США за 1940–2011гг. (в млрд. долл.)

Синяя линия – объемы накопления основного капитала
Красная линия – объемы военных расходов

Для более ясного представления взаимосвязи между величиной военных расходов и размерами накопления основного капитала в США, рассмотрим их темпы прироста за определенные интервалы, начиная с 1940 по 2011 гг. (Рис.2). Горизонтальная ось разбита на 15 интервалов: 1940/44; 45/49; 50/54; 55/59; 60/65; 66/70; 70/74; 75/79; 80/84; 85/89; 90/94; 95/99; 2000/2004; 2005/2009; 2009/2011. На вертикальной оси изображены темпы прироста военных расходов и накопления основного капитала (в %).

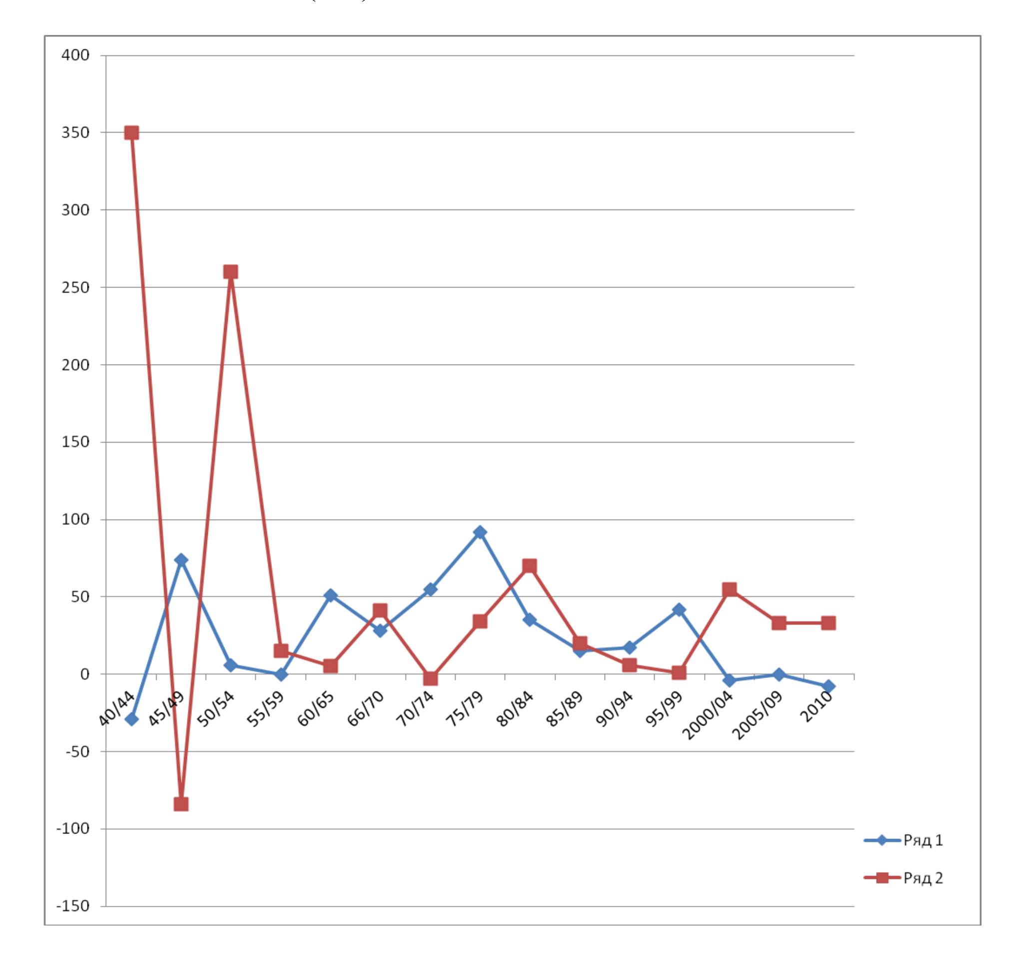

Рис.2. Динамика темпов прироста военных расходов и накопления основного капитала в США за 1940–2010гг. (в %).
Синяя линия – темпы прироста основного капитала
Красная линия – темпы прироста военных расходов

На Рис.2 более явно выявляется связь между военными расходами и накоплением основного капитала в промышленности. Интересно отметить, что локальные экстремальные значения приведенных функций диаметрально противоположны, т.е. максимальному значению прироста военных затрат на определенном интервале соответствует локальный минимум функции темпов прироста накопления основного

капитала, и наоборот. Например, за 1945–1949гг. темпы прироста военных затрат сократились на 83,9% (локальный min), а темпы прироста основного капитала увеличились на 74,2% (локальный max). Прирост основного капитала за 1960–1965гг. составил 45,7% (локальный max), а значение функции темпов прироста военных затрат равнялся 4,8% (локальный min). За 1966–1970 гг. темпы прироста военных затрат составили 41% (локальный max), а темпы прироста основного капитала – 28% (локальный min). За 1970–1974гг. темпы прироста военных затрат увеличились на 55%, в то время как темпы прироста основного капитала сократились на 3%.

Темпы прироста военных затрат за 1995–1999гг. составили всего 1% (локальный min), а темпы прироста основного капитала – 42% (локальный max). За 2000–2004гг. темпы прироста военных затрат увеличились на 55% (локальный max), а темпы прироста основного капитала сократились на 4% (локальный min).

Вышесказанное еще раз подтверждает вывод о том, что **темпы накопления основного капитала в промышленности США и других развитых стран находятся в обратной зависимости от роста военных затрат. Иными словами, рост военных затрат с объективной закономерностью ведет к сокращению прироста средств производства** (см.: 6).

Таким образом, мы можем утверждать, **что потребленные в военных целях материальные и людские ресурсы, будучи изъятыми из сферы производства средств производства, ограничивают возможности прироста капиталовложений в промышленность, вызывая так называемое явление «военной перегрузки» материальных ресурсов расширенного воспроизводства**.

Важно отметить, что сокращение капиталовложений происходит в условиях избытка денежного капитала, возникающего на базе высоких военных прибылей. Дело в том, что полученные за период милитаризации высокие прибыли не могут быть использованы в надлежащей мере на расширение производства. Для того чтобы деньги (накопленную в виде денег прибавочную стоимость) можно было превратить в элементы производительного капитала, эти элементы должны продаваться на рынке как товар: они оплачиваются лишь после того, как в них уже осуществлено действительное воспроизводство в расширенных масштабах. Поэтому «… несмотря на наличие высоких прибылей, милитаризация промышленности, обусловливающая изъятие из производительной сферы значительной части сырья, а именно той части, которая материализуется в огромном количестве военной продукции, не может не сопровождаться сокращением прироста средств производства. Подтверждением этого положения является сокращения темпов, а иногда и абсолютных размеров капиталовложений» [7]. В этом заключается основное долгосрочное воздействие милитаризации экономики на современное расширенное воспроизводство.

ЛИТЕРАТУРА

1. SIPRI Year-book, Stockholm, 2011, Appendix 4A.
2. *Самуэльсон Пол Э., Нордхаус Вильям Д.* Экономика / Пер. с англ.; М., 2003.
3. The Budjet for Fiscal Year 2012, Historical Tables, Office of Management and Budjet of the United States.
4. Economic Report of the President, Washington, 1973, 1981, 1996, 2005, 2012.
5. Statistical Abstract of the United States", 1972, 1980, 1995, 2006, 2011.
6. *Варданян Г.А.* Роль военной экономики в процессе современного общественного воспроизводства / Вестник РАУ, серия: гуманитарные и общественные науки, Ер., Изд-во РАУ, № 2, 2012.
7. *Покровский А.И.* Французская буржуазная политическая экономия, М., 1961, СС. 129.

MILITARIZATION OF THE ECONOMY AND THE PROBLEM OF LIMITED RESOURCES OF EXPANDED PRODUCTION IN DEVELOPED COUNTRIES

G. Vardanyan

SUMMARY

On the basis of extensive data on the US, the article studies the devastating impact of the militarization of the economy which primarily an extremely exacerbates the problem of limited resources of the modern expanded reproduction. The analysis of the statistical data for military expenditure and capital formation in the United States of the years 1940–2011 allows the author to make some fundamental conclusions about the causes of the global economic crisis at the beginning of the twenty-first century. The author holds the opinion that the main cause of economic shocks in the 2000-s is in the "military overload" of material resources of the economy, which is seen as a natural manifestation of militarization in the era of general economic crisis affecting all developed countries.

Based on the statistics of more than 70 years, the article proves the author's conclusion that the long-term impact on the process of militarization of the extended social reproduction ultimately affects the pace of the renewal of fixed capital, which slows down in direct proportion to the growth of military spending.

Keywords: militarization of the economy, "military overload" of material resources: rates of accumulation of main capital, rates of growth of military spending.

ՏՆՏԵՍՈՒԹՅԱՆ ՌԱԶՄԱԿԱՆԱՑՈՒՄԸ ԵՎ ԶԱՐԳԱՑԱԾ ԵՐԿՐՆԵՐՈՒՄ ԸՆԴԼԱՅՆՎԱԾ ԱՐՏԱԴՐՈՒԹՅԱՆ ՌԵՍՈՒՐՍՆԵՐԻ ՍԱՀՄԱՆԱՓԱԿ ԼԻՆԵԼՈՒ ԽՆԴԻՐԸ

Գ.Ա. Վարդանյան

ԱՄՓՈՓՈՒՄ

Հոդվածը ԱՄՆ-ի ընդարձակ վիճակագրական տվյալների հիման վրա քննարկում է տնտեսության ռազմականացման քայքայիչ ազդեցությունը, որը նախևառաջ առավելագույնս սրում է ժամանակակից ընդլայնված արտադրության նյութական ռեսուրսների սահմանափակության խնդիրը: 1940–2011թթ. ռազմական ծախսերի և

ԱՄՆ հիմնական կապիտալի կուտակման վիճակագրական տվյալների վերլուծությունը թույլ է տալիս հեղինակին կատարել մի շարք հիմնարար եզրակացություններ XXI դարի սկիզբի համաշխարհային տնտեսական ճգնաժամի վերաբերյալ: 2000-ական թթ. տնտեսական ցնցումների հիմնական պատճառը տնտեսական նյութական ռեսուրսների «ռազմական ծանրաբեռնվածությունն» է, որը դիտարկվում է որպես ռազմականացման օրինաչափ դրսևորում բոլոր զարգացած երկրները ընդգրկած ընդհանուր տնտեսական ճգնաժամի ժամանակ:

Ավելի քան 70 տարվա վիճակագրական տվյալների վրա հիմնվելով՝ հոդվածը հիմնավորում է այն եզրակացությունը, որ ռազմականացման երկարատև ազդեցությունը ընդլայնված հանրային արտադրության վրա ազդում է վերջին հաշվով հիմնական կապիտալի թարմացման վրա, որը դանդաղում է ռազմական ծախսերի աճին ուղիղ համեմատական:

Հիմնաբառեր՝ տնտեսության ռազմականացում, նյութական ռեսուրսների «ռազմական ծանրաբեռնվածություն»՝ հիմնական կապիտալի կուտակման տեմպեր, ռազմական ծախսերի աճի տեմպեր:

АНАЛИЗ РОЛИ ОФФШОРОВ В ЭКОНОМИКЕ РА

А.Л. Месробян, Р. Арутюнян, А. Бабаян

АННОТАЦИЯ

Цель данной статьи заключается в анализе масштаба и результатов влияния оффшорных юрисдикций на экономику РА. Динамика и структура иностранных инвестиций отражает ограниченность их положительного воздействия на реальный сектор экономики, повышение занятости населения, поддержки экономики на продолжительный период времени. Анализ источников поступлений иностранных инвестиций в РА выявил, что основными инвесторами являются представители оффшорных юрисдикций, а основными секторами, привлекающими инвестиции, являются сектора с наибольшей долей в добавленной стоимости, в частности – горнорудная промышленность и производство металов. Выводом статьи является то, что основными инвесторами в экономику РА являются экономические субъекты самой страны, которые, с помощью оффшорных схем, выводят капитал в за границу, сужая тем самым государственный бюджет, и, придавая финансовым средствам конфиденциальность, возвращают обратно в бизнес в качестве инвестиций для дальнейшего извлечения прибыли, что не позволяет экономике достичь своего потенциала при наличии достаточных для этого ресурсов.

Ключевые слова: Оффшорные финансовые центры, конфиденциальность, прямые иностранные инвестиции (ПИИ), реальный сектор экономики, добавленная стоимость, налоговые доходы, рост ВВП.

С 20-х годов прошлого столетия значительный масштаб приобрели оффшорные юрисдикции, предоставляющие финансовые услуги нерезидентам, вследствие чего, многие из них стали крупнейшими финансовыми центрами мира. На данный момент, в мире насчитывается около 35–40 специализированных оффшорных юрисдикций, которые имеют основные характерные черты и мотивы их создания:

Характерные черты	Мотивы
1. *полное отсутствие или низкий уровень налогообложения;* 2. *законодательство, обеспечивающее конфиденциальность;* 3. *слабый контроль со стороны финансовых регуляторов;* 4. *легкость регистрации компаний;* 5. *отсутствие необходимости ведения экономической деятельности на территории юрисдикции;* 6. *доступ к широкому спектру финансовых услуг;* 7. *снижение политических и экономических рисков.*	1. *оптимизация налогообложения, вплоть до уклонения от уплаты налогов;* 2. *сокрытие нелегально заработанных финансовых средств;* 3. *жесткие ограничения на ведение бизнеса в своей стране;* 4. *неблагоприятный инвестиционный климат в своей стране;* 5. *перманентные изменения «правил игры» со стороны госструктур своей страны.*

Наиболее существенным мотивом применения оффшоров является не возможность сокращения налоговых отчислений, как принято считать, а обеспечение конфиденциальности их клиентам.

Оффшоризация и масштаб ее влияния приобрел глобальный характер: с одной стороны, доля оффшорных юрисдикций в мировом ВВП составляет 1,22%, а их доля в мировом промышленном производстве составляет 0,79%, а с другой – более 50% мировых транзакций осуществляется через их посредничество (более того, масштаб уклонения от уплаты налогов оценивается в размере 21 трлн. долларов США, что составляет практически 30% мирового ВВП).

Меры по контролю за деятельностью оффшоров носят формальный характер, так как существование оффшоров выгодно всем их пользователям, невзирая на страны.

Оффшоры дают возможность контролировать весь поток капитала, который, поэтому, в виде инвестиций частично возвращается обратно в ст рану.

Динамика инвестиций и ПИИ в РА за период 2007–2013гг. (тыс. $)[1]

Как видно из графика, ПИИ сокращаются (в частности, снижение 2013г. к 2012г. на 35,3%), а особенно инвестиции в реальный сектор экономики (спад ПИИ на 52,5%, а всего инвестиций на 20,5%), которые, в свою очередь, являются одним из наиболее значительных факторов роста экономики.

При этом, спад инвестиций наблюдается со стороны всех крупнейших инвесторов Армении, а значительный рост инвестиций произошел со стороны оффшорных юрисдикций, таких как Кипр (увеличение в 11,5 раз), который входит в число основных инвесторов в экономику РА, и Британские Виргинские Острова, являющиеся единственными инвесторами в сектор строительства, который был ключевым стимулятором роста экономики РА в предкризисный период. Рассмотрим, какие сектора вносят наиболее существенный вклад в экономику РА и в какие сектора идут инвестиции, как в целом, так и из оффшоров.

---

[1] www.armstat.am

Динамика доли инвестиций в РА из оффшорных юрисдикций в общем объеме иностранных юрисдикций за 2007 –13гг. (% к общему показателю соответствующих инвестиций)[2]

Основные показатели по отраслям РА за 2013 год, (доля в %)[3]

Отрасли	% в ВВП	% в добавленной стоимости	% в налоговых доходах	% в иностранных инвестициях	% ПИИ в иностранных инвестициях в данной отрасли	% оффшоровиностранных инвестициях в данной отрасли	% оффшоров ПИИ в иностранных инвестициях в данной отрасли
Сельское хозяйство, охота и лесоводчество	19,13	21,57	1,75	1,4	20,3	-	-
Оптовая торговля	12,78	14,36	2,15	0,97	17,73	11,73	66,15
Розничная торговля				0,47	0,06	60,59	75
Строительство	10,54	14,06	0,8	5,18	8,23	90,93	
Производство (инвестиции, в основном, в производство напитков)	10,06	11,22	2,07	5,27	88,48	16,24	5,33
Финансовые и страховые услуги	4,71	5,10	0,18	0,11	-	-	-
Медицинские и социальные работы	4,20	4,21	0,13	-	-	-	-
Электричество, газ и обеспечение водой	4,38	4,35	0,5	6,97	17,57	-	-
Операции с недвижимостью	3,35	3,25	0,42	7,71	-	11,93	16,15

2 www.armstat.am

3 www.armstat.am

Телекоммуникации	3,66	4,12	0,61	19,04	99,44	0,56	
Транспортировка и складирование грузов	2,88	3,69	1,03	-	-	-	-
Добыча полезных ископаемых	2,42	3,23	1,08	21,07	-	57,49	100
Добыча прочих полезных ископаемых				5,39	-	37,5	33,53
Воздушный транспорт	-	-	-	18,24	4,47	-	-
Финансовое посредничество	-2,9	-3,08	-	0,11	0,03	-	-

Как видим, из оффшоров деньги направляются в строительство, оптовую и розничную торговлю и добычу полезных ископаемых, а также в производство напитков, то есть, в те сектора, которые являются ключевыми по вкладу в общую добавленную стоимость в структуре ВВП РА, при достаточно низком вкладе в налоговые доходы страны.

ЛИТЕРАТУРА

1. Национальная Статистическая Служба РА, armstat.am
2. Экономическая газета Армении, «Деловой Экспресс», www.express.am
3. Tax Justice Network, taxjustice.net
4. doingbusiness.org

ՕՖՇՈՐՆԵՐԻ ԴԵՐԻ ՎԵՐԼՈՒԾՈՒԹՅՈՒՆ ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՏՆՏԵՍՈՒԹՅԱՆ ՄԵՋ

Հ. Մեսրոբյան, Հ. Հարությունյան, Ա. Բաբայան

ԱՄՓՈՓՈՒՄ

Տվյալ հոդվածի նպատակը մասշտաբի և օֆշորային յուրիսդիկցյաների ազդեցության վերլուծությունն է ՀՀ տնտեսության վրա: Օտարերկրյա ներդրումների դինամիկան և կառուցվածքը արտացոլում են իրական տնտեսության, աճող զբաղվածության, երկար ժամանակով տնտեսության աջակցության իրենց դրական ազդեցության սահմանափակումները: Հայաստանում արտասահմանյան ներդրումների եկամուտների աղբյուրների վերլուծությունը բացահայտում է, որ խոշոր ներդրողներ են հանդիսանում օֆշորային ներկայացուցիչներ, և ներդրումները ներգրավող հիմնական ոլորտներ են հանդիսանում այն ոլորտնորը, որոնք խոշորագույն բաժնեմաս են կազմում ավելացրած արժեքի մեջ, մասնավորապես, հանքարդյունաբերություն եւ մետաղների արտադրություն: Հոդվածի եզրակացություններ այն է, որ հայկական տնտեսության հիմնական ներդրողներն են հանդիսանում տվյալ երկրի տնտեսվարողները, որոնք օֆշորային սխեմաների օգնությամբ դուրս են բերում երկրի կապիտալը արտերկիր՝ նեղացնելով պետական բյուջեն, և, տալով ֆինանսական միջոցներին գաղտնիություն, և վերադարցնում են բիզնեսի մեջ որպես ներդրումներ՝ հետագայում շահույթ

ստանալու նպատակով, որը թույլ չի տալիս, որ տնտեսությունը հասնի իր լիարժեք ներուժին բավարար ռեսուրսների առկայության դեպքում:

Հիմնաբառեր՝ օֆշորային ֆինանսական կենտրոններ, գաղտնիությունը, օտարերկրյա ուղղակի ներդրումներ, տնտեսության իրական հատված, ավելացրած արժեք, հարկային եկամուտները, ՀՆԱ-ի աճը

THE ANALYSIS OF OFFSHORE JURISDICTION`S ROLE IN ARMENIAN ECONOMY

H. Mesrobyan, H. Harutyunyan, A. Babayan

SUMMARY

The purpose of this article is to analyze the impact offshore jurisdictions have on the economy of Armenia. The dynamics and structure of foreign investments reflect the limitations their positive impacts have on real economy's, increasing employment, & support of the economy for a long period of time. Analysis of the sources of income from foreign investments in Armenia revealed that major investors are representatives of offshore jurisdictions, and the main sectors attracting investments are sectors with the largest share of value added, in particular - the mining and production of metals. Conclusions of the article are that the main investors in the Armenian economy are economic entities of the country. Through the use of offshore schemes, they deduce capital abroad, thereby narrowing the state budget, and, give it privacy, after which it's recycled back into the business as an investment for further profit, which does not allow an economy to reach their full potential.

Keywords: offshore financial centers, privacy policy, foreign direct investment (FDI), the real sector of the economy, value added, tax revenues, GDP growth.

PROBLEMS OF MARKET DOMINANCE IN ARMENIA AND WAYS OF APPLYING THE METHOD OF HORIZONTAL DIVISION OF LARGE ECONOMIC ENTITIES IN THE FOOD MARKETS OF ARMENIA

A. Yakhshibekyan

ashotyakhshibekyan@gmail.com

SUMMARY

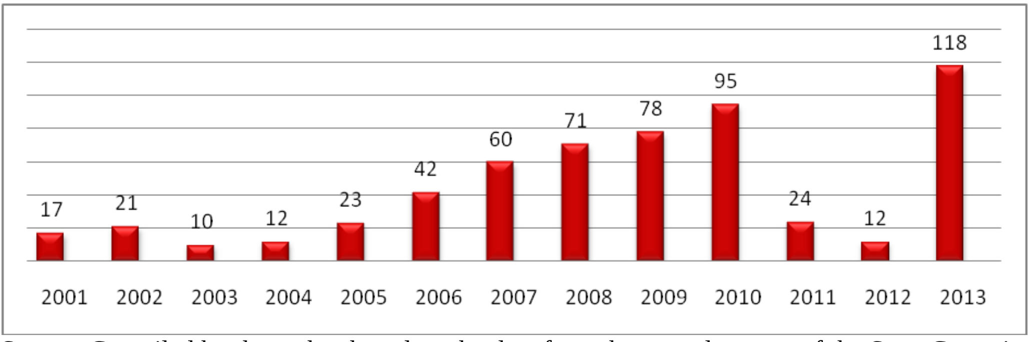
This article examines contemporary issues of dominance in the commodity markets, in particular, on the food markets of Armenia. This article considers some of the issues of market domination in the EU and the US and analyzes the negative aspects of market dominance in the Republic of Armenia. The author of this article offers a specific direction to improve the competitive environment by establishing new criteria for market dominance in Armenia and to use the approach of horizontal separation of major economic entities in the food markets of Armenia.

Keywords: market dominance,dominant, oligopoly,modelof competition policy, improvement of market competition, horizontal separation oflarge entities, split-up, criteria for determininga dominant position, international experience of marketdominance,market concentration.

The policy of separationof majoreconomic entitieshas deep rootsin the historyof the market economy. Inthe 19th centuryin the United Statesthis economicpolicy was pursuedagainstmonopolists andoligopolists. The purposeof this policywas to reducethe number of largedominantentitiesin domestic marketsand, consequently, to reducemarket concentration. In the US, for decades,the policyis carried out againstmanycompanies and corporationslike AT&T, eBay, Hewlett-Packard, Symantec and others,but the moststriking exampleis "Standard Oil"[1].The need to implementthe policyof separationof majorcompaniesmainly arises when largedominantentities occupya substantialpart of themarket space, impede the developmentof economic competitionin the relevant market and restrict accessto it. In different periods ofthe development of market economy, marketdominancewas consideredas a factor which prevents and limitsthe development offree market competition.This point of viewis oftenmentionedinthe Europeancourt casesregarding issuesof competition anddomination. For example, in the case of "Continental Ken" (1972), the Commission of the European Communities (1993 – European Union) gave the following definition of a dominant position: "Enterprises dominate in those cases where they have the power to behave independently, allowing themselves to act without taking into account its competitors, buyers and sellers. It isa situation inwhich, due to the volume of market share, resourcesorcapital, they have the powerto setthe control over the productionordistribution ofa significant part ofthe relevantproducts"[2].In the case 27/76, United Brands v Commission (1978), the dominant position was defined as aposition of economic strength enjoyed by an undertaking which enables it to prevent effective competition being maintained on the relevant market by giving it the power to behave to an appreciable extent independently of its competitors, customers and ultimately

of its consumers [3]. Presently, in the US andin the EU,dominant position is characterized as an exceptional positionin the market,which givesthe opportunityto influence thecompetitive conditionsin the particular market, essentiallycreatingmarket barriersfor other market participants, having an impact on the market prices,supply and demand. Thus, in these countries, economic entitieshaving dominant positions are underclose supervision ofthe regulatory authorities and can beseverely punishedin case of abuseof their dominant positionsor violation of the rules of free competition.When speaking about thedominant positionof economic entitiesit should be noted thatthe EUcountries and theUShave passedthat periodwhen majormarketparticipants tried toabsorbthemarketby their presence or to create monopolisticoroligopolisticcartels toseize the market.Currently, in these countries, companies acquire a dominant positionand enjoy it for a long period of time only in thosecases whensuch companies prove that they are able to meet the consumers' needs and their products match themarket. There are also cases when Western companies acquire privileges to dominate in the marketwhen theiractivity isof strategic importancefor the economy.The presenceof such a phenomenon creates an undeniableneed to give themsuch aspecial position to continuetheir activitiesin the market.Speaking about the problems of market dominance in Armenia it should be noted that this issue is a relevant topic for discussion today, as "dominance" as an exclusive positionin the market, authorizedby the Lawin Armenia,oftenturns into an economicpower,which underminesthe stability indomestic markets. In terms ofthe dominantposition of economic entitiesit is necessary to definewhoexactly may be recognizedas a dominantentity in the Armenian market.According to the Lawof the Republic ofArmenia"On Protection ofEconomic Competition", the economic entity can be recognized ashaving a dominant position onthe commodity market if as a seller(buyer)takesthe volume ofsales (purchase) of notless than one thirdof the market (33.3%) of market share of oneeconomic entity[4].Studies indicatethat over the past13years the numberof dominanteconomic entitiesin the commodity marketsof the Republic of Armenia having such volume ofsales (purchase) has grown considerably.The statistics of gradualincrease in the numberof dominantentitiesin the commodity markets of Armenia are presented in the figure below:

Figure 1: Number of dominantentitiesin the commodity markets of Armeniafrom 2001 to2013.

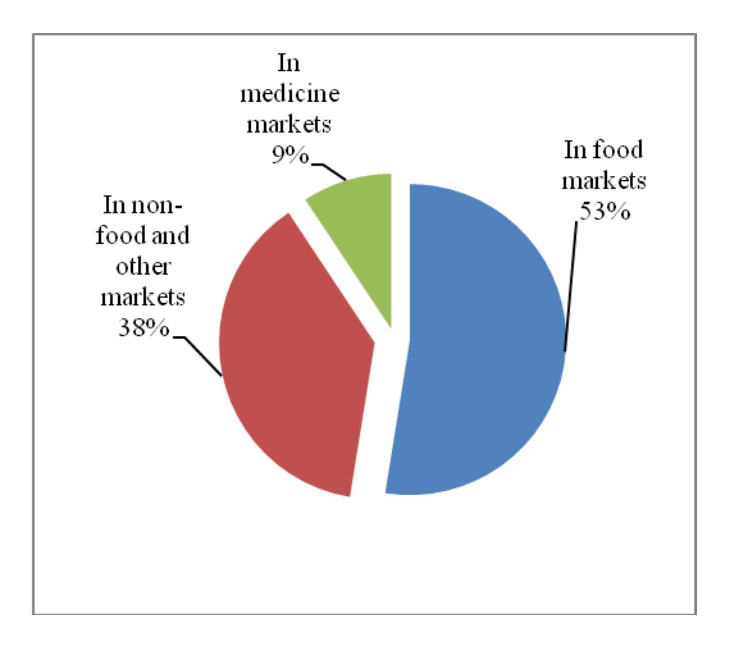

Source: Compiled by the author based on the data from the annual reports of the State Commission for The Protection of Economic Competition of The Republic of Armenia from 2001 to2013. http://competition.am/

In the Figure abovewe can noticea sharp increase in the number of dominant economic entities.Allbusiness entitiesin Figure 1havemarket shares of33% or more. Besides that,it is not the number of all business entitieswhich have suchmarket sharesbut only thosewhich are recognizedby the State Commissionfor Protection of EconomicCompetition of the Republicof Armenia as dominant economic entities at a specified time period. The actual number of dominant economic entitiesin the commodity markets of Armenia is incomparably greater.In general,it can be assumedthat such a levelof dominanceis not compatible withsuch a smallrepublic as Armenia,with a population of less than3 million people, as it reflects onthe employment perspectives of thosepeoplewho starttheir own business activitiesin commodity markets of the Republic ofArmenia.Along with thisphenomenon, the studyidentifiedthat the highest number of dominant entitiesare carrying out their activities particularly in the food markets of Armenia.For example, the latest figures indicate the following:

Figure 2: Specific gravity of business entities having a monopolistic

ɀand dominant position in some markets in the Republic of Armenia in 2013.

Source: Compiled by the authorbased on thedata from the annual report ofthe State Commission forThe Protection of Economic Competitionof The Republic of Armenia of the 2013. http://competition.am/

According to the annual reportof the State Commissionfor Protection of EconomicCompetition of the Republicof Armenia of 2013, 53% of the dominantentitiesare functioningin the food marketsof Armenia[5].If one pays attention to the rest of the Commission's annual reports, published earlier, it is possible to find out that the number of dominant economic entities in the food markets of Armenia has always been greater than on other commodity markets of the country.At this stage ofdevelopment of

market economyin Armenia, the opportunity to influence thelevelof market competition by dominant economic entities createssignificant market problems, since mostdominantentitieshave receivedsuchmarket statusnot because of their particularity or uncontested ability tomatch themarketand deliverthe most appropriate products in relevantmarket parameters, but due to the misallocationof market resources and afterwardsrapid and thoughtless privatization. Currently, marketresources in Armenia are finallyreallocatedbetweenoligopolistic structures where dominant economic entities influencethe level of competition creatinginsurmountablebarriers to entry. On the other hand, even ifthere were nobarriers to entry, the aggregate market sharesof the dominantentities are significant, which creates high level of concentration on these markets and thus they cannot be considered competitive.Such a high level of dominance hampers the development of free market competition in such a key sphere as markets of food products.At the same time, such a situation creates market barriers to entry and expansion of small and medium businesses in Armenia. The existenceof dominantentities in markets is not an Armenian phenomenon; such market participants operatein almost alleconomiesandglobal markets. Buthereit must be emphasizedthat such amarket statusappearsunder certain conditions which leadto the acquisitionof such a positionin a particular market. For example, in the EUan economic entity cangain privilegeson the marketand acquirea dominant positionon the basisof strategicand economic objectives of the State;like in certain cases France and the Netherlands provide exporting companies with privileges in order to promote the export of national products. We stronglybelieve that there are no any economic entities in the commodity marketsof Armenia, particularly in food markets, business activities of which have strategic significance forthe economy of Armenia.The existence of dominant entities in such markets creates the following situation of highly concentrated markets.For example, we can present such a situation in some Armenian food markets.

Table 1: The level of dominancein somefood marketsof Armenia from 2007 to 2013.

The name ofthe food market	The most significantmarket sharesof economic entities in %	Number of marketparticipants	Years ofobservation
1	2	3	4
Chicken eggs	(Entity 1) 42.49, (Entity 2) 29.72	12	2007
Milk	(Entity 1) 57.03, (Entity 2) 9.01	34	2007
Sour cream	(Entity 1) 59.16, (Entity 2) 17.05	18	2007
Baby juices	(Entity 1) 60.6, (Entity 2) 36.6	3	2008
Babypuree	(Entity 1) 68.35, (Entity 2) 27.88	4	2008
Curd	(Entity 1) 51.1, (Entity 2) 29.4	9	2009
Sour cream	(Entity 1) 50, (Entity 2) 35.1	9	2009
Matsun	(Entity 1) 36.9, (Entity 2) 31.1	9	2009
Butter	(Entity 1) 35.04	20	2009

Sugar	(Entity 1) 99.9	6	2009
Flour	(Entity 1) 47.3, (Entity 2) 34.4	51	2010
Sugar	(Entity 1) 99.5	5	2010
Instant coffee	(Entity 1) 48.1 , (Entity 2) 30.3	15	2010
Coffee beans	(Entity 1) 63.64, (Entity 2) 12.55	9	2011
Sugar	(Entity 1) 99.0	5	2011
Chocolate (tile)	(Entity 1) 46.36, (Entity 2) 16.70	28	2011
Chocolate (dragees)	(Entity 1) 57.15, (Entity 2) 29.91	9	2011
Chocolate (candy)	(Entity 1) 39.80, (Entity 2) 23.38	45	2011
Tomato paste	(Entity 1) 54.3, (Entity 2) 23.6,	28	2011
Coffee beans	(Entity 1) 42.07, (Entity 2) 13.72	47	2012
Sugar	(Entity 1) 99.9	4	2012
Beer	(Entity 1) 46.78, (Entity 2) 18.28	21	2012
Fish fillets	(Entity 1) 23.13, (Entity 2) 20.97	12	2012
Sugar	(Entity 1) 99.8	22	2013

Source: Compiled by the authorbased on the data from the annual reports of the State Commission for The Protection of Economic Competitionof The Republic of Armenia from 2007 to 2013. http://competition.am/

Table 1 presentssome food itemsthat are important forthe population of Armenia,as the yare products offirst necessity and they areinelasticin the short term.Such a phenomenonexistsnot only in food markets of Armenia but also in many othercommodity markets.Mentionedindicators and market statistics can be found on the official website ofthe State Commission for The Protection of Economic Competition of The Republic of Armenia[6].It is worth emphasizingthat markets of food products and other commodities in Armenia are not includedin the category of natural monopolies and there isno need forsuch markets to have theirspecificdominantentities, which in turn does not deliver to the market their particular products or services which are not irreplaceable. Under conditions of freecompetition,many marketparticipants could deliver to the marketthe same goodsorservicesat a more competitivepriceensuringappropriate quality.That is what the policy of ensuring equalcompetitive conditions forall marketparticipants should be targeted at, facilitating the emergence of competitive environmentconsisting of numerousbusiness entitiesholdingsuch volumesof market shares that cannothamper the development offree market competition.In addition, fromtheeconomic pointof view,the appearance ofnew marketparticipants can lead to innovations in market competition and, most importantly,can provideprice competition.At this stageof development ofmarket competitionin Armenia, we are convinced thatone of the main reasonsthatprevent the sustainable development offree competitionin these markets is the existence oflarge marketparticipants (oligopolistsordominant entities). Analyzes andstudies showthat absolutely all consideredmarkets have theiroligopolistsand in

some casesmonopolists.In other words, market dominance asan exclusive positionin the market oftenbecomes a problemfor the developmentof market competition in Armenia. Achievement of favorablelevel of development ofthe business environmentand an appropriate level of entrepreneurship in such markets alsodepends onthese factors.At this stageof economic development of Armenia,the promotion ofentrepreneurship is an urgent task, as from an economic pointof view, entrepreneurial environment is more developedandprotected whenit involvesa lot of small and medium-sized businesses, having much more innovative potential thanmonopolistsoroligopolists. Such amarketsituationis more acceptablefor Armenia, as it cansolve a considerable part of economic issues accumulatedin the economiclife of the country, such as economic growth, employment problems, emergence of new marketparticipants, product differentiation, low marketentry barriers and,in general,the desire tostart a business. In the economiesof many countries problems of market domination and concentrationcan be solvedin several waysbut there is onewell-known methodthat is widelyused in many countriesof the world that, in turn, is able to ensurefree competition andreducethe level of market concentration.To address the problem of dominance in domestic markets of Armenia, such an approach may be appliedwhichhas notbeen used beforehand.It is the American method called “split-up” or “breakup.”Such an action can be explained like a process of reorganizing the corporate structure whereby all the capital stocks and assets are exchanged for those of two or more newly established companies, resulting in the liquidation of the parent corporation or corporate activities in which a single company splits into two or more separately operating companies.Shares of the original company are exchanged for shares in the new companies, with the exact distribution of shares depending on each situation.Nevertheless, there is a risk that after the separationeconomic entities can affiliate their newly formed parts into branches, thus continuing to grow and influence the level of competition acting as one entity again. In order to give an appropriate solution to this issueit is necessary to analyze the current situation in Armenian marketsand identifyits characteristics.The results of ouranalysisshowedthat most dominant entities are operating in several commodity marketsof Armenia at the same timeand in each of them they dominate holding market shares of more than 33%. Researchalso indicatesthat the majority ofthe dominanteconomic entitiesowning33% or more are operatingin the food marketsof Armenia.The statistics and figures are confirmed in the annual reports and programs of activities of the State Commission for Protection of Economic Competition of the Republic of Armenia.It was alsodeterminedthat manyeconomic entitiesdominatein severalfood marketsof Armenia simultaneously wheretheir market sharesof acquisitionandimplementation alsoexceed 33%.Taking into account this feature,themethod of separation of large economic entitiesshould be usedprimarily inthese markets.However, the proposed method has two maindirections of separation of large economic entities. The first directionishorizontalseparation, the second one is vertical.Having offered this method of separation, it is necessary to determine which directionis more suitable forthe marketrealityof Armenia. Given the fact that many dominant entities operate in several markets simultaneously, it would bemore appropriate to apply the method ofhorizontal division.In order to apply this method it is necessary to establish a certain volume ofmarket sharewhich must not be exceeded by dominant economic entity.In our opinion, that volume should not exceed 15%.Under the proposed direction abusiness entity may have market shares in

several markets simultaneouslyboth in food and other commodity markets; however, in none of markets its share of realization, purchase, import or export must exceed 15%.In order to make this requirement mandatory for all market participantsit is adequate to fix it on the legislative leveland set in theLawof the Republic ofArmenia "On Protection ofEconomic Competition."Besides that, we consider it appropriate to establish a department within the State Commission for Protection of Economic Competition of the Republic of Armenia dealing with the issues of the separation of large oligopolistic companies and business entities in the domestic markets of Armenia.Taking into account current market peculiarities in Armenia and the undeniable need for developing market competition and the advantages of the expansion of small and medium-sized enterprises, we consider the application of such a policy in domestic markets reasonable and fair, as well as acceptable and appropriate for the current stage of development of Armenia's economy.

BIBLIOGRAPHY

1. *Thomas Ladenburg.*The Sherman Anti-Trust Act and Standard Oil. University of Houston, 2014. PP.33-35.
   See also: *Bringhurst, Bruce*. Antitrust and the Oil Monopoly: The Standard Oil Cases, 1890–1911. New York: Greenwood Press, 1979.
   See also: *Chernow, Ron*. Titan: The Life of John D. Rockefeller, Sr. London. Warner Books, 1998
2. *Korax V.* An Introductory Guide to EEC Competition Law and Practice. Oxford, 1990. P. 229.
3. United Brands Company and United Brands Continental BV v Commission of the European Communities: European Court Reports 1978–00207.
4. The Lawof the Republic of Armenia "On Protection of Economic Competition", Chapter 3,Article6, A monopoly ordominant position, 06.11.2000, (last amendedon12 04. 2011).
5. The annual reportof the State Commissionfor Protection of EconomicCompetition of the Republicof Armenia, Yerevan, 2013.P.5.
6. The official website ofthe State Commission for The Protection of Economic Competition of the Republic of Armenia http://competition.am/.

ПРОБЛЕМЫ РЫНОЧНОГО ДОМИНИРОВАНИЯ В АРМЕНИИ И ПУТИ ПРИМЕНЕНИЯ МЕТОДА ГОРИЗОНТАЛЬНОГО РАЗДЕЛЕНИЯ КРУПНЫХ ХОЗЯЙСТВУЮЩИХ СУБЪЕКТОВ НА ПРОДОВОЛЬСТВЕННЫХ РЫНКАХ РА

А.А. Яхшибекян

АННОТАЦИЯ

В настоящей статье рассматриваются современные проблемы доминирования на-товарных рынках Армении, в частности, на рынках продовольственных товаров РА. В настоящей статье затрагиваются некоторые вопросы доминирования в ЕС и в США иа-нализируются отрицательные стороны рыночного доминирования в Республике Армения. Автор статьи предлагается конкретное направление для совершенствования конкурентной среды путем установления новых критерий для доминирования на рынках Армении и применения подхода горизонтального разделения крупных хозяйствующих субъектов на рынках продовольственных товаров РА.

Ключевые слова: рыночное доминирование, доминирующее положение, олигополия, модели конкурентной политики, совершенствование рыночной конкуренции, горизонтальное разделение крупных субъектов, дробление хозяйствующих субъектов, критерии определения доминирующего положения, международный опыт рыночного доминирования, рыночная концентрация.

ՇՈՒԿԱՅԱԿԱՆ ԳԵՐԻՇԽԱՆՈՒԹՅԱՆ ԽՆԴԻՐՆԵՐԸ ՀԱՅԱՍՏԱՆՈՒՄ ԵՎ ԽՈՇՈՐ ՏՆՏԵՍԱՎԱՐՈՂ ՍՈՒԲՅԵԿՏՆԵՐԻ ՀՈՐԻԶՈՆԱԿԱՆ ԲԱԺԱՆՄԱՆ ՄԵԹՈԴՆԵՐԻ ԿԻՐԱՌՄԱՆ ՈՒՂԻՆԵՐԸ ՀՀ ՊԱՐԵՆԱՅԻՆ ՇՈՒԿԱՆԵՐՈՒՄ

Ա.Ա. Յախշիբեկյան

ԱՄՓՈՓՈՒՄ

Հոդվածում քննարկվում են Հայաստանի պարենային և այլ ապրանքային շուկաներում գերիշխանության ժամանակակից խնդիրները: Հոդվածում դիտարկվում են շուկայական գերիշխանության որոշ հարցեր Եվրամիության երկրներում և ԱՄՆ-ում, ու կատարվում է վերլուծություն Հայաստանի Հանրապետության շուկայական գերիշխանության բացասական կողմերի վերաբերյալ: Հեղինակի կողմից առաջարկվում է նորուղղություն մրցակցային միջավայրը բարելավելու, Հայաստանում շուկայական գերիշխանության նոր չափանիշներ ստեղծելու և խոշոր տնտեսավարող սուբյեկտների հորիզոնական մասնատման մոտեցումը ՀՀ պարենային ապրանքների շուկաներում կիրառելու նպատակով:

Հիմնաբառեր՝ գերիշխանություն, գերիշխող դիրք, օլիգոպոլիա, մրցակցային քաղաքականության մոդելներ, շուկայական մրցակցության բարելավում, խոշոր տնտեսավարող սուբյեկտների հորիզոնական մասնատում, տնտեսավարող սուբյեկտների տարանջատում, գերիշխող դիրքը բացահայտող չափանիշներ, շուկայական գերիշխանության միջազգային փորձը, շուկայական համակենտրոնացում:

ԲԺՇԿԱԿԱՆ ԱՊԱՀՈՎԱԳՐՈՒԹՅԱՆ ՀԱՍԿԱՑՈՒԹՅՈՒՆԸ

Ս.Ռ. Ավետիսյան

ԱՄՓՈՓՈՒՄ

Սույն հոդվածում արծարծված են բժշկական ապահովագրությանը վերաբերող կարևոր հարցեր՝ մասնավորապես ինչ՞ է բժշկական ապահովագրությունը, ապահովագրության ո՞ր տեսակն է համարվում բժշկական ապահովագրություն և ինչպե՞ս է սահմանվում այդ հասկացությունը:

Անդրադարձ է եղել այդ հասկացության մեկնաբանմանը տարբեր երկրներում և արված են մի շարք հետաքրքիր առաջարկներ ՀՀ-ում այդ հասկացության սահմանման, ընկալման և կիրառման վերաբերյալ: Հոդվածում առաջարկված ձևակերպումներն էականորեն կհարստացնեն այդ հասկացության առավել հստակ ընկալումը մեզնում:

Հիմնաբառեր՝ ապահովագրություն, բժշկական ապահովագրություն, առողջության ապահովագրություն, բժշկական ծառայություններ, հասկացության սահմանում:

Հայաստանի Հանրապետությունում վերջին տարիներին լուրջ քայլեր են կատարվում պարտադիր բժշկական ապահովագրության ներդրման ուղղությամբ: Ինչ վերաբերում է կամավոր բժշկական ապահովագրությանը, ապա բարեբախտաբար այդ ուղղությամբ վերջին տասնամյակում որոշ առաջընթաց է արձանագրվել մեր երկրում: Սակայն մեր նորանկախ երկրի համար լինելով բոլորովին նոր երևույթ՝ բժշկական ապահովագրությունը միանգամից դժվար է կայանում, և հաճախ են պատահում հակասություններ համապատասխան օրենսդրական ակտերում, որոշումներում, որի հետևանքով էլ բազում նորանոր օրենսդրական փաթեթներ և նախագծեր են ներկայացվում կառավարության և Ազգային Ժողովի քննարկմանը:

Այդպես էլ պետք է լիներ. այդպես եղել է նաև եվրոպական շատ երկրներում: Սակայն, հենց նրանց փորձն էլ անհրաժեշտ է հաշվի առնել այդ ուղին առավել անսայթաք անցնելու համար:

Համաձայն ՀՀ Սահմանադրության[1] 38-րդ հոդվածի՝ «Յուրաքանչյուր ոք ունի օրենքով սահմանված եղանակներով բժշկական օգնություն և սպա-

[1] ՀՀՊՏ 2005.12.05, Հատուկ թողարկում, Հոդ. 1426.

սարկում ստանալու իրավունք: Յուրաքանչյուր ոք ունի անվճար հիմնական բժշկական ծառայություններ ստանալու իրավունք: Դրանց ցանկը և մատուցման կարգը սահմանվում են օրենքով»:

Թեև ՀՀ Սահմանադրությունը հստակ չի սահմանում անձի առողջության իրավունքը, սակայն սահմանում է բժշկական օգնություն և սպասարկում ստանալու իրավունք, ինչը առողջության իրավունքի առավել մասնավոր դրսևորումն է:

Սակայն անձի կյանքը, առողջության պահպանումը ուղղակիորեն կախման մեջ են գտնվում ինչպես տարաբնույթ անկանխատեսելի և վտանգավոր երևույթներից, ինչպիսիք են ջրհեղեղները, հրաբխային ժայթքումները, երկրաշարժերը, հրդեհները, համաճարակները, պատերազմները, հեղափոխությունները, տեխնիկայի զարգացման բացասական հետևանքները, այնպես էլ օբյեկտիվ մի շարք հանգամանքներից, այն է՝ անձի տարիքը, տարիքի հետ կապված օրգանիզմում կատարվող փոփոխությունները և տարատեսակ հիվանդությունները:

Բոլոր այս դեպքերում անհատի մոտ անհրաժեշտություն է առաջանում նախապես պաշտպանել իրեն կամ իր մերձավորներին այդ վնասակար հետևանքներից կամ գոնե այդ հետևանքները նվազագույնի հասցնել: Այսինքն, յուրաքանչյուր ոք ցանկանում է նախապես ունենալ այդ պաշտպանվածությունը:

Հասարակության մեջ անձի պաշտպանվածության զգացումի առկայությունը դարեր շարունակ ապահովվել է ապահովագրության ինստիտուտի միջոցով: Տվյալ դեպքում խոսքը գնում է բժշկական ապահովագրության մասին, որի ժամանակ մասնագիտացված կազմակերպությունը՝ ապահովագրողը, իր հետ պայմանագիր կնքած քաղաքացիներից և կազմակերպություններից հավաքում է գումարները, և այդ վճարումների հաշվին (ապահովագրական պարգև կամ ապահովագրական վճար) ապահովագրողի մոտ ձևավորվում է հատուկ ապահովագրական ֆոնդ, որից ապահովագրական դեպքի ժամանակ (օրինակ՝ մահվան, հիվանդության, առողջությանը պատճառած վնասներ և այլն) ապահովագրողը ապահովադրին կամ այլ անձին վճարում է պայմանավորված գումարը[2]:

Իսկ ի՞նչ է բժշկական ապահովագրությունը, ապահովագրության ո՞ր տեսակն է համարվում բժշկական ապահովագրություն և ինչպե՞ս է սահմանվում այդ հասկացությունը:

ՀՀ օրենսդրությամբ նախատեսված չէ բժշկական ապահովագրության

---

[2] Տե՛ս *Смирнова М.Б.* Страховое право / Учебное пособие, М., 2007, էջ 6:

հասկացությունը: Ավելին, այն որպես ապահովագրության տեսակ նախատեսված չէ «Ապահովագրության և ապահովագրական գործունեության մասին» 2007թ. ՀՀ օրենքում[3], թեև այս եզրույթը օգտագործվում է ՀՀ Քաղաքացիական օրենսգրքի 1025-րդ հոդվածում[4], որտեղ նշված է հետևյալը. «Սույն գլխով նախատեսված կանոնները կիրառվում են ոչ առևտրային ռիսկերից արտասահմանյան ներդրումների ապահովագրման հարաբերությունների, բժշկական ապահովագրության, բանկային ավանդների ապահովագրության, կենսաթոշակների ապահովագրության, ինչպես նաև ապահովագրության այլ տեսակների նկատմամբ, եթե այլ բան նախատեսված չէ այդ տեսակների ապահովագրությունների մասին օրենքներով»:

Այսինքն, առաջանում է մի իրավիճակ, երբ ՀՀ Քաղաքացիական օրենսգիրքը՝ ի թիվս 1025-րդ հոդվածի, բժշկական ապահովագրությունը նախատեսում է որպես ապահովագրության տեսակ, իսկ ապահովագրության տեսակները սահմանող հիմնական իրավական ակտը՝ «Ապահովագրության և ապահովագրական գործունեության մասին» 2007թ. ՀՀ օրենքի 7-րդ հոդվածը, որը նշում է ապահովագրության տեսակները, բժշկական ապահովագրությունը որպես ապահովագրության տեսակ ՀՀ-ում չի նախատեսում:

Ավելին, «Ապահովագրության և ապահովագրական գործունեության մասին» 2007թ. ՀՀ օրենքի 7-րդ հոդվածի 2-րդ մասի 2-րդ ենթակետը նախատեսում է առողջության ապահովագրությունը որպես ապահովագրության առանձին տեսակ, սակայն դրա հետ մեկտեղ նույնպես չսահմանելով առողջության ապահովագրության հասկացությունը:

Այսպիսով, ՀՀ օրենսդրության մեջ ոչ միայն բացակայում է բժշկական ապահովագրության հասկացությունը, այլ, ավելին, այս եզրույթը գրեթե չի կիրառվում: Հետևաբար, ՀՀ օրենսդրության մեջ ոչ միայն հիմնախնդիր է բժշկական ապահովագրության հասկացության բացակայությունը, այլև «առողջության ապահովագրություն» և «բժշկական ապահովագրություն» եզրույթների տարանջատումը: Այսինքն, ՀՀ օրենսդրության մեջ էական հիմնահարց է այն հանգամանքը, թե արդյոք բժշկական ապահովագրությունը և առողջության ապահովագրությունը, ըստ էության, միևնույն երևույթի անվանումներն են, թե՞ նրանց միջև առկա է որոշակի տարբերություն, ինչպես նաև՝ ո՞ր եզրույթն է առավել նպատակահարմար օգտագործել:

Այսպես, «Ապահովագրության և ապահովագրական գործունեության մասին» 2007թ. ՀՀ օրենքի 7-րդ հոդվածի 2-րդ մասի 2-րդ ենթակետը նախատեսում է առողջության ապահովագրությունը՝ իր երեք ենթատեսակներով՝

---

[3] Տե՛ս ՀՀՊՏ 2007.05.30/27(551) Հոդ.647.

[4] Տե՛ս ՀՀՊՏ 1998.08.10/17(50).

ա/ ամրագրված դրամական հատուցմամբ,

բ/ հատուցմամբ՝ կախված պատահարի բնույթից,

գ/ «ա» և «բ» ենթակետերը միասին:

Այսինքն, օրենսդիրը առողջության ապահովագրության դեպքում ենթատեսակներ սահմանելիս հիմք է ընդունում ապահովագրական հատուցման կարգը, և քանի որ վերոգրյալ օրենքը չի տալիս առողջության ապահովագրության հասկացությունը, ապա նրա ենթատեսակները հիմք ընդունելով՝ կարելի է ենթադրել, որ առողջության ապահովագրության ժամանակ ապահովագրական պատահարի առաջանալու դեպքում ապահովագրված անձին, այնուամենայնիվ, տրվում է միայն դրամական հատուցում, որի չափը կարող է հստակ ամրագրված լինել կամ էլ կախված լինել պատահարի բնույթից, ինչպես նաև երկու դեպքերը միաժամանակ: Սակայն, բժշկական ապահովագրության առանձնահատկությունը այլ ապահովագրության տեսակներից կայանում է նրանում, որ բժշկական ապահովագրության դեպքում ապահովագրվածին տրամադրում են ապահովագրական դեպքի վրա հասնելու դեպքում ապահովագրական ծրագրի շրջանակներում անվճար բուժօգնություն, դրամական հատուցում որպես այդպիսին ապահովագրված անձը կարող է նաև չստանալ՝ նման կետ պայմանագրով նախատեսված չլինելու դեպքում[5]: Հետևաբար «Ապահովագրության և ապահովագրական գործունեության մասին» 2007թ. ՀՀ օրենքում նշված առողջության ապահովագրությունն ապահովագրության առանձին տեսակ է, որը չի կարող նույնացվել բժշկական ապահովագրության հետ:

Սակայն իրավիճակը փոխվում է ՀՀ Կառավարության 27 դեկտեմբերի 2012 թվականի ընդունված «Սոցիալական փաթեթի հատկացման կարգը և փաթեթի մեջ մտնող ծառայությունների բովանդակությունը հաստատելու, ՀՀ կառավարության 2011 թվականի դեկտեմբերի 29-ի թիվ 1917-Ն և թիվ 1923-Ն, ինչպես նաև 2012 թվականի ապրիլի 19-ի թիվ 594-Ն որոշումներն ուժը կորցրած ճանաչելու մասին» թիվ 1691 որոշմամբ[6], որում սոցիալական փաթեթի մեջ նախատեսվում է նաև առողջության ապահովագրությունը: Այս պարագայում արդեն առողջության ապահովագրության դեպքում որոշմամբ նախատեսվում է ապահովագրական ծրագրի շրջանակներում ապահովագրված անձին բուժօգնություն տրամադրելու հնարավորությունը:

Հետևաբար, հարց է առաջանում. արդյո՞ք տարբերություն կա առողջության ապահովագրության և բժշկական ապահովագրության միջև:

Վերոգրյալ հարցադրմանը ՀՀ օրենսդրությունը չի պատասխանում,

---

[5] Տե՛ս Կառավարության 27 դեկտեմբերի 2012 թվականի որոշումը

[6] Տե՛ս ՀՀՊՏ 2013.02.06/8(948) Հոդ.69.

քանի որ դեռևս ապահովագրության երկու տեսակների հասկացությունը տրված չէ ՀՀ իրավական ակտերում, իսկ վերոնշյալ ենթաօրենսդրական ակտում դրանք օգտագործվում են որպես հոմանիշներ:

Մինչդեռ Ուկրաինայի Հանրապետության 1996թ. «Ապահովագրության մասին» օրենքը, որը, վերախմբագրվելով 2011թ., գործում է մինչ օրս, իր 6-րդ հոդվածում կամավոր ապահովագրության մեջ առանձնացնում է բժշկական ապահովագրությունը՝ ընդգծելով որպես առողջության չընդհատվող ապահովագրություն, առողջության ապահովագրությունը հիվանդության դեպքում, ինչպես նաև 7-րդ հոդվածում որպես պարտադիր ապահովագրության տեսակ առանձնացնում է բժշկական ապահովագրությունը[7]:

Այսինքն, Ուկրաինայի օրենսդրությունը նախատեսում է և՛ բժշկական ապահովագրությունը, և՛ առողջության ապահովագրությունը որպես ապահովագրության առանձին տեսակներ, սակայն նույնպես հստակ չի ձևակերպում այս եզրույթների էությունը: Ու թեև վերոգրյալ օրենքը չի տալիս ապահովագրության այս երկու տեսակների սահմանումը, սակայն վերոգրյալ օրենքը հաստատում է, որ առողջության ապահովագրությունը և բժշկական ապահովագրությունը ապահովագրության առանձին տեսակներ են և այս եզրույթները չի կարելի օգտագործել որպես հոմանիշներ, ինչպես օգտագործվում է ՀՀ օրենսդրությունում:

ՌԴ-ի «Ապահովագրական գործի կազմակերպման մասին» 1997թ. ընդունված գործող օրենքը[8] որպես ապահովագրության առանձին տեսակ դիտարկում է միայն բժշկական ապահովագրությունը՝ առողջության ապահովագրությունը ապահովագրության առանձին տեսակ չհամարելով:

Պետք է նշել, որ ՌԴ-ում ևս առկա էր նման խնդիր միայն այն տարբերությամբ, որ ապահովագրության վերաբերյալ ռուսական հրապարակումներում «բժշկական ապահովագրություն» և «հիվանդության դեպքում /հիվանդության հետևանքով առաջացած/ ապահովագրություն» եզրույթներն էին հաճախ նույնականացվում: Օրինակ, գերմաներենից թարգմանված «Ապահովագրական գործ» դասագրքում[9] այդ հասկացությունները օգտագործվում են որպես հոմանիշներ: Ապահովագրության դասակարգման վերաբերյալ հարցերի քննարկումների ժամանակ հավասարության նշան է

---

[7] Տե՛ս Закон о страховании, /http://meget.kiev.ua/zakon/zakon-o-strahovanii/ էլեկտրոնային աղբյուր, դիտման ամսաթիվ 20.11.2013:

[8] Տե՛ս Закон РФ от 27.11.1992 № 4015-1 (ред. от 23.07.2013) «Об организации страхового дела в Российской Федерации».

[9] Страховое дело: учебник. В 2-х т. (пер. с нем. О.И. Крюгер и Т.А.Федоровой), М.: Экономист, 2004.

դրվում բժշկական ապահովագրության[10] և ֆիզիկական անձանց՝ հիվանդության հետ կապված ծախսերի ապահովագրության[11] միջև:

Ա.Վ. Մոզալյովի կարծիքով նման նույնականացումը կարող է կապված լինել թարգմանության առանձնահատկությունների հետ, ինչպես նաև ապահովագրության վերաբերյալ ռուսական գիտության կողմից ընդունված եզրույթաբանության առանձնահատկությունների հետ[12]:

Ընդ որում, մինչհեղափոխական Ռուսաստանում օգտագործվում էր «հիվանդության դեպքում ապահովագրություն» եզրույթը, սակայն խորհրդային շրջանում այն վերացավ, քանզի նման ապահովագրություն ԽՍՀՄ-ում չէր իրականացվում: Իսկ ԽՍՀՄ փլուզումից հետո ռուսական գիտությունը սկսեց օգտագործել «բժշկական ապահովագրություն» հասկացությունը:

Ն.Ա. Տիժինովան նշում է[13], որ այնպիսի չափանիշի բացահայտման հիման վրա, ինչպիսին է ապահովագրության օբյեկտը, անձնական ապահովագրությունում հիմնավոր է երկու ենթաճյուղերի առանձնացումը՝ կյանքի ապահովագրության, որն իր մեջ զուգակցում է կյանքի ռիսկային և կուտակային ապահովագրությունը, և առողջության ապահովագրությունը, որն իր մեջ պարունակում է դժբախտ դեպքերի և բժշկական ապահովագրությունը:

Այսինքն, բժշկական ապահովագրությունը և առողջության ապահովագրությունը չեն նույնացվում, այլ բժշկական ապահովագրությունը ներառվում է առողջության ապահովագրության մեջ:

Այս պայմաններում ՀՀ օրենսդիրը պետք է հստակեցնի ապահովագրության այս երկու տեսակների շուրջ ստեղծված անորոշությունը և /կամ/ «Ապահովագրության և ապահովագրական գործունեության մասին» ՀՀ օրենքում նախատեսի ապահովագրության այս երկու տեսակներն էլ միաժամանակ կամ նրանցից միայն մեկը:

Մեր ուսումնասիրությունը պարզեց, որ տեսական գրականության մեջ ևս ապահովագրության այս երկու տեսակները հստակ տարանջատված չեն և հաճախ օգտագործվում են միաժամանակ՝ որպես հոմանիշներ:

---

[10] Страховое дело: учебник. Т. 1 (пер. с нем. О.И. Крюгер и Т.А. Федоровой), М.: Экономист, 2004. С. 99.

[11] Терминология учебника «Страховое дело».

[12] *Мозалев А.В.* Добровольное медицинское страхование: особенности и направления развитиз в РФ: диссертация на соискание ученой степени кандидата экономических наук. С. 54.

[13] *Тыжинова Н.А.* Развитие личного страхования в посткризисный период автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата экономических наук, Иркутск 2012, С. 10.

Այդ պատճառով էլ անհրաժեշտություն է առաջանում հստակեցնել, թե որ եզրույթն է առավել հարմար օգտագործել՝ բժշկական ապահովագրություն, թե՞ առողջության ապահովագրություն: ՌԴ-ում օգտագործվում է բժշկական ապահովագրություն եզրույթը՝ «Медицинское страхование», Արևմտյան Եվրոպայում առավել հաճախ՝ առողջության ապահովագրություն եզրույթը՝ "health insurance", Բելառուսում՝ բժշկական ծախսերի ապահովագրություն[14]: Հայրենական տեսական և իրավական ոլորտներում կիրառվում է ինչպես բժշկական, այնպես էլ առողջության ապահովագրություն եզրույթը:

Սակայն մեր կարծիքով ապահովագրության այս տեսակին առողջության ապահովագրություն անվանելը չի բխում վերջինիս էությունից, քանի որ ապահովագրության այս տեսակի դեպքում ապահովագրվում է ոչ թե անձի առողջությունը կամ ապահովագրական հատուցում է տրվում ոչ թե առողջությանը վնաս պատճառվելու դեպքում, այլ ապահովագրական ծրագրով նախատեսված բուժօգնությունից օգտվելու դեպքում, հետևաբար այս պարագայում մենք ապահովագրում ենք անձի՝ բժշկական ծառայությունների համար կատարվող ծախսերի իրականացումը:

Այսպիսով, կարծում ենք ապահովագրության այս տեսակը պետք է անվանել բժշկական ապահովագրություն:

Ինչպես ընդհանուր, այնպես էլ բժշկական ապահովագրության հասկացության վերաբերյալ ևս միանշանակ կարծիք գոյություն չունի: Ավելին, որքան երևույթը բարդ է, այնքան ավելի դժվար է տալ այդ երևույթի՝ բոլորի համար ընդունելի, էական հատկանիշները արտացոլող սահմանումը:

Բժշկական ապահովագրության հասկացությունը սահմանելիս հարկ է հաշվի առնել, որ այն կիրառելի է երկու մակարդակում՝ տեսական՝ մասնավորապես գիտական աշխատություններում, ուսումնական ձեռնարկներում, և օրենսդրական մակարդակում՝ օրենքներում, նորմատիվ-իրավական ակտերում և այլն:

Բժշկական ապահովագրության հասկացությունը տեսական մակարդակում բնորոշվում է սոցիալական կամ իրավական տեսանկյունից՝ յուրաքանչյուր նոր սահմանման մեջ գերակշռելով կա՛մ սոցիալական, կա՛մ իրավական ուղղվածությունը:

Յ.Պ.Լիսիցինի կողմից ձևակերպված սահմանման մեջ բժշկական ապահովագրությունը դիտարկվում է որպես սոցիալական ապահովագրության

[14] Տե՛ս Постановление Совета Министров Республики Беларусь от 22 сентября 2004 г. № 1180 «О концепции добровольного медицинского страхования в Республике Беларусь. /http://www.minfin.gov.by/print/supervision/acts/d070ffd39480f32b.html, Էլեկտրոնային աղբյուր, դիտման ամսաթիվ 25.05.2014/

տեսակ՝ շեշտադրելով այս երևույթի սոցիալական ուղղվածությունը: Այսպես, ըստ Յ.Պ.Լիսիցինի, բժշկական ապահովագրությունը սոցիալական ապահովագրության տեսակ է, որը դիտարկվում է որպես աշխատողներին և նրանց ընտանիքի անդամներին ծերության, հիվանդության, աշխատունակության կորստի դեպքերում, մայրության և մանկության պաշտպանության, ինչպես նաև հասարակության անդամների առողջության պաշտպանության համար պետության կողմից երաշխավորված նյութական ապահովության միջոցների ամբողջություն[15]:

Սակայն այդ սահմանումը չի արտացոլում բժշկական ապահովագրության ողջ էությունը և նշանակությունը: Այսպես, վերոգրյալ հասկացության մեջ ողջ շեշտադրումը դրվում է բժշկական ապահովագրության՝ որպես սոցիալական ապահովագրության տեսակ լինելու հանգամանքի վրա, ինչի արդյունքում էլ այն դիտարկվում է որպես միայն պետության կողմից նյութական ապահովության միջոցների ամբողջություն: Այս պարագայում վերոգրյալ սահմանումը ավելի շատ կարելի էր դիտարկել որպես պարտադիր բժշկական ապահովագրության սահմանում, քան թե ընդհանուր բժշկական ապահովագրության, քանի որ կամավոր բժշկական ապահովագրության դեպքում այն առողջության պաշտպանության համար պետության կողմից երաշխավորված նյութական ապահովության միջոցների ամբողջություն դիտարկել հնարավոր չէ: Ընդ որում, վերոգրյալ սահմանումը չի արտահայտում նաև բժշկական ապահովագրության էական առանձնահատկությունը, այն է՝ ապահովագրական դեպքի ժամանակ բուժօգնության տրամադրման հանգամանքը:

Ի տարբերություն Յ.Պ. Լիսիցինի սահմանման՝ այդ ոլորտի հայտնի գիտակներից Յ.Ա. Ստեպկինան տվել է բժշկական ապահովագրության առավել ընդհանրական սահմանումը, համաձայն որի բժշկական ապահովագրությունը առողջության պաշտպանության ոլորտում բնակչության շահերի սոցիալական պաշտպանության ձև է, որը երաշխիք է ապահովագրական դեպքի առաջանալու պարագայում կուտակված ապահովագրական միջոցների հաշվին բժշկական օգնություն ստանալու համար[16]:

Այս սահմանումը՝ ի տարբերություն նախորդի, առավել ընդհանրական

---

[15] Տե՛ս *Лисицын Ю.П.* Общественное здоровье и здравоохранение: учебник.2-е изд., М., ГЭОТАР-МЕДИА, 2010, էջ 442.

[16] Տե՛ս *Лисицын Ю.П.* Общественное здоровье и здравоохранение. Տե՛ս *Степкина Ю.А.* Развитие системы финансирования обязательного медицинского страхования в РФ: Диссертация на соискание ученой степени кандитата экономических наук, 2012, Санкт-Петербург, С. 38.

է և վերաբերում է բժշկական ապահովագրության երկու տեսակներին էլ: Բացի այդ, այս հասկացությունն արտահայտում է բժշկական ապահովագրության՝ ապահովագրության մյուս տեսակներից տարբերակող հատկանիշը, այն է՝ ապահովագրական դեպքի ժամանակ բժշկական օգնություն տրամադրելու հանգամանքը:

Սակայն այս սահմանման հիմնական թերությունն այն է, որ բժշկական ապահովագրությունը դիտարկում է որպես երաշխիք ապահովագրական դեպքի ժամանակ կուտակված ապահովագրական միջոցների հաշվին բժշկական օգնություն ստանալու համար: Բժշկական ապահովագրությունը, մեր կարծիքով, առողջության պահպանության ոլորտում բնակչության շահերի սոցիալական պաշտպանության ձև է, բայց ոչ՝ երաշխիք բժշկական օգնություն ստանալու: Այն կարող է բժշկական օգնություն ստանալու միջոց դիտարկվել, բայց ոչ երբեք՝ երաշխիք: Այս ոլորտում որպես բժշկական օգնություն ստանալու երաշխիք կարելի է դիտարկել բժշկական ապահովագրության ոլորտում պետության կողմից իրականացվող քաղաքականությունը, ընդունված իրավական ակտերը, համապատասխան պետական, տեղական մարմինների ու հասարակական կազմակերպությունների վերահսկողական գործունեությունը, սակայն բժշկական ապահովագրությունը՝ որպես բժշկական օգնություն ստանալու երաշխիք, չի կարող դիտարկվել:

Անգլոսաքսոնական իրավական համակարգի երկրներում բժշկական ապահովագրության հասկացությունը տեսական գրականության մեջ սահմանելիս հիմնական շեշտը դրվում է բժշկական ապահովագրության իրավական բնույթի վրա՝ այն դիտարկելով միայն որպես քաղաքացիաիրավական պայմանագրի տեսակ, որը սահմանում է ապահովագրական իրավահարաբերությունների մասնակիցների իրավունքները և պարտականությունները:

Այսպես, ըստ Մ.Ա. Գրինի և Ջ.Ք. Ռոուելի, բժշկական ապահովագրությունը պայմանագիր է ապահովագրողի և ապահովադրի կամ կառավարության միջև, որով ապահովագրողի կողմից ապահովագրական ծրագրի շրջանակներում ամբողջությամբ կամ մասնակի փոխհատուցվում են ապահովագրվողի ծախսերը՝ կապված բուժաշխատողների կողմից մատուցված անհրաժեշտ բուժօգնության կամ կանխարգելիչ միջոցառումների հետ[17]:

Վերոգրյալ սահմանումը, ինչպես նշվեց, բժշկական ապահովագրությունն առաջին հերթին դիտարկում է որպես իրավական երևույթ, այսինքն որպես պայմանագիր՝ չընդգծելով բժշկական ապահովագրության սոցիալա-

---

[17] Տե՛ս *Michele A. Green, Joann C.* Rowell, Understanding Health Insurance; A Guide to Bill ing and Reimbursement, Eleventh edition, 2013, էջ 22:

կան նշանակությունը բնակչության առողջության պահպանման ոլորտում: Սակայն դրա հետ մեկտեղ բժշկական ապահովագրության սահմանման մեջ էական հատկանիշ է այն, որ ծախսերը կապված են բուժաշխատողների կողմից մատուցվող անհրաժեշտ բուժօգնության կամ կանխարգելիչ միջոցառումների հետ: Մինչ այդ առկա սահմանումներում հիմնականում նշվում է բժշկական հաստատությունների կողմից մատուցվող բժշկական ծառայությունների մասին՝ անտեսելով այն հանգամանքը, որ բժշկական ապահովագրության դեպքում բժշկական ծառայություններ կարող են մատուցել նաև պետության կողմից համապատասխան լիցենզիա ստացած անհատ բժիշկները և բուժաշխատողները ևս, իսկ հասկացություններում նախատեսելով միայն բժշկական հաստատությունները՝ արդեն հնարավորություն չենք տալիս անհատ բժիշկներին և բուժաշխատողներին ևս մասնակցել բժշկական ապահովագրությանը:

Տեսական մակարդակում տրված երևույթի, ինստիտուտի հասկացությունը հետագայում արդեն իր ազդեցությունն է ունենում օրենսդրական մակարդակում տրված հասկացությունների, բնորոշումների վրա, ինչի արդյունքում երբեմն օրենսդրության մեջ տրված սահմանումը ամբողջությամբ արտացոլում է տեսական գրականության մեջ տրված սահմանումը, կամ էլ տեսական գրականության մեջ առկա տարակարծությունների դեպքում, հիմք ընդունելով առկա հասկացությունները, փորձում է տալ առավել ընդունելի հասկացությունը:

Ընդհանրապես ապահովագրության տեսակների հասկացությունները օրենսդրության մեջ հաճախ չեն տրվում և այդ առումով բժշկական ապահովագրությունը բացառություն չի:

Օրենսդրական մակարդակում բժշկական ապահովագրության հասկացությունը սահմանելու փոխարեն օրենսդիրները սահմանափակվում են կողմերի իրավունքներն ու պարտականությունները նշելով: Սակայն մի շարք երկրների օրենսդրությամբ փորձ է արվել սահմանել բժշկական ապահովագրության հասկացությունը:

Այսպես ՌԴ-ի 28.06.1991թ. Քաղաքացիների բժշկական ապահովագրության մասին[18] օրենքի 1-ին հոդվածը բավականին հակիրճ կերպով սահմանում էր բժշկական ապահովագրության հասկացությունը՝ նշելով, որ բժշկական ապահովագրությունը առողջության պահպանության ոլորտում բնակչության շահերի սոցիալական պաշտպանության ձև է, որի նպատակն է երաշխավորել ապահովագրված անձին ապահովագրական պատահարի

[18] Закон РФ от 28.06.1991, № 1499-1 (ред. от 24.07.2009) О медицинском страховании граждан в Российской Федерации, սույն օրենքը իր ուժը կորցրել է 01.01.2011թ.-ին:

վրա հասնելու դեպքում կուտակված միջոցների հաշվին բժշկական օգնություն ստանալու հնարավորությունը, ինչպես նաև ֆինանսավորել կանխարգելիչ միջոցառումները:

Վերոգրյալ սահմանումը, թեև բժշկական ապահովագրությունը դիտարկել էր և՛ սոցիալական և՛ իրավական տեսանկյունից, սակայն անհրաժեշտություն էր առաջացնում նշելու, որ այն բժշկական օգնության ստացումը երաշխավորում է ապահովագրական ծրագրի կամ պայմանագրի շրջանակներում, քանի որ ապահովագրական դեպքի վրա հասնելու դեպքում բժշկական օգնությունն բժշկական ապահովագրության շրջանակներում տրամադրվում է ըստ ապահովագրական ծրագրով կամ պայմանագրով նախատեսված ծավալների և պայմանների: Հետևաբար բժշկական ապահովագրությունը չի կարող երաշխավորել ապահովագրական դեպքի ժամանակ ցանկացած տեսակի ու ծավալի բուժօգնության տրամադրումը, այլ այն հստակ երաշխավորում է միայն ապահովագրական ծրագրով կամ պայմանագրով նախատեսված ծավալի և տեսակի բժշկական օգնությունը:

Սակայն արդեն «Քաղաքացիների բժշկական ապահովագրության մասին» 1991թ.-ի ՌԴ-ի օրենքին փոխարինող 29.11.2010թ. «ՌԴ-ում պարտադիր բժշկական ապահովագրության մասին» օրենքում[19] բժշկական ապահովագրության ընդհանուր հասկացությունը չի տրվում. դրա փոխարեն տրվում է պարտադիր բժշկական ապահովագրության սահմանումը, որը որպես բժշկական ապահովագրության ընդհանուր հասկացություն չի կարող դիտարկվել:

Գերմանիայի՝ «Ապահովագրական պայմանագրի» մասին 2008 թվականի օրենքը ևս չի սահմանում բժշկական ապահովագրության հասկացությունը, թեև օրենքում բավականին մանրամասն կարգավորված է բժշկական ապահովագրության ոլորտը[20]:

Հաշվի առնելով նշված սահմանումներում առկա հակասությունները, անլիարժեքությունը՝ առաջարկում ենք ապահովագրության այս տեսակը անվանել բժշկական ապահովագրություն և տալ բժշկական ապահովագրություն հասկացության հետևյալ սահմանումը. բժշկական ապահովագրությունը իրավահարաբերությունների ամբողջություն է, որը ձևավորվում է առողջության պաշտպանության ոլորտում ապահովագրված անձանց գույ-

[19] Федеральный закон от 29.11.2010, № 326-ФЗ (ред. от 25.11.2013) Об обязательном медицинском страховании в Российской Федерации.

[20] Տե՛ս Insurance Contract Act 2008, /http://www.gesetze-im-internet.de/englisch_vvg/englisch_vvg.html#p0669, էլեկտրոնային աղբյուր, դիտման ամսաթիվ 10.11.2013/

քային շահերի կապակցությամբ և նպատակ ունի ապահովագրական դեպքի առաջացման պարագայում բժշկական ապահովագրական ծրագրի շրջանակներում երաշխավորելու ապահովագրված անձի՝ ապահովագրական միջոցների հաշվին բժշկական որակյալ օգնություն ստանալու հնարավորությունը:

ПОНЯТИЕ МЕДИЦИНСКОГО СТРАХОВАНИЯ

С.Р. Аветисян

АННОТАЦИЯ

В данной статье рассматриваются важные вопросы, связанные с медицинским страхованием, в частности, что такое медицинская страховка, какой вид страховки считается медицинской страховкой и как определяется это понятие.

Отражены интерпретации этого понятия в разных странах и сделан ряд интересных предложений относительно определения, восприятия и применения данного понятия в РА. Предложенные в статье формулировки существенно обогатят более четкое восприятие этого понятия.

Ключевые слова: страхование, медицинское страхование, страхование здоровья, медицинские услуги, определение понятия.

THE CONCEPT OF MEDICAL INSURANCE

S. Avetisyan

SUMMARY

The article deals with the important problems referring to medical insurance, especially what medical insurance is, what kind of insurance is considered medical and how this concept is defined. The author touches upon the interpretation of the concept in different countries and some interesting proposals referring to the definition, the perception and application of that concept in RA.

The statements proposed in the article will significantly enrich the distinct perception of the concept in our conutry.

Keywords: insurance, medical insurance, health insurance, medical services, definition of the concept.

ՍԱՀՄԱՆԱԴՐԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ ՀԱՍԿԱՑՈՒԹՅՈՒՆԸ ԵՎ ԴՐԱ ԿԱՊԸ ՈՐՈՇ ԻՐԱՎԱԿԱՆ ԵՐԵՎՈՒՅԹՆԵՐԻ ՀԵՏ

Ա.Պ. Վարդևանյան

ԱՄՓՈՓՈՒՄ

Տվյալ հոդվածի շրջանակներում հեղինակը, հաշվի առնելով մի շարք իրավագետների դիրքորոշումները, ներկայացրել է սահմանադրականության հասկացության և կարևորության վերաբերյալ իր մոտեցումը: Հեղինակը հատկապես կարևորել է այն մոտեցումը, որ սահմանադրականությունը պետք է դիտարկել և ընդունել ոչ թե որպես սահմանադրական իրավունքի կամ իրավունքի տեսության մի մաս, այլ որպես իրավունքի հիմնարար սկզբունք:

Ներկայացվել է նաև սահմանադրականության կապը մի շարք իրավական երևույթների հետ: Հեղինակը մասնավորապես վերլուծել է սահմանադրականության և իրավական որոշակիության սկզբունքի միջև կապը՝ հատկապես հաշվի առնելով այդ սկզբունքի վերաբերյալ Մարդու իրավունքների եվրոպական դատարանի, ինչպես նաև ՀՀ սահմանադրական դատարանի իրավական դիրքորոշումները, այնուհետև ներկայացվել են եզրահանգումներ: Վերլուծվել է նաև սահմանադրականության և իրավաքաղաքական ռեժիմի միջև եղած կապը:

Հիմնաբառեր՝ սահմանադրականություն, սահմանադրության գերակայություն, իրավական որոշակիության սկզբունք, իրավաքաղաքական ռեժիմ, ժողովրդավարություն, իշխանությունների բաժանում:

Ժողովրդավարական և իրավական պետության կայացման կարևոր նախապայմաններից է սահմանադրության գերակայության և դրա նորմերի անմիջականորեն գործողության ապահովումը: Նշվածը ենթադրում է հասարակական հարաբերություններում սահմանադրական սկզբունքների ու նորմերի երաշխավորումը և պաշտպանվածությունը: Մեր կարծիքով վերջինիս իրականացման համար յուրաքանչյուր հասարակություն նախևառաջ պետք է ունենա իրական և գործող Սահմանադրություն, կոնկրետ այդ հասարակության սահմանադրական մշակույթ և սահմանադրականություն: Կիսում ենք պրոֆեսոր Գ.Գ. Հարությունյանի այն մոտեցումը, որ «Սահմանադրականությունը հանդես է գալիս որպես սինթեզված հասկացություն, որը մարմնավորում է սահմանադրական կառուցվածքի և սահմանադրական գործնականի առավել էական երևույթները. դա սահմանադրական ուսմունքն է, հենց սահմանադրությունը և դրա իրականացման սահմանները, դա և իշխանության կրողների և ամբողջ բնակչության սահմանադրական մշակույթն է [1]»:

Նշյալ հասկացությունները անբաժանելի և դինամիկ կապի մեջ են գտնվում՝ փոխադարձաբար լրացնելով և առհասարակ պայմանավորելով միմյանց: Միաժամանակ պետք է նկատել, որ գիտության կողմից ընդունված են «իրական, փաստացի սահմանադրություն» կամ «ձևական, կարծեցյալ սահմանադրություն» լակոնիկ ծավալուն հասկացությունները [2]: Հատկանշական է նաև, որ սահմանադրականություն հասկացությունը ուղղակիորեն կապված է նշված հասկացությունների հետ,

քանի որ ձևական, կարծեցյալ սահմանադրություններ ունեցող հասարակությունները չեն կարող զուտ դրա առկայությամբ երաշխավորել սահմանադրականության առկայությունը: Նշված դիրքորոշման լույսի ներքո հատկապես արդիական է պրոֆեսոր Գ.Գ. Հարությունյանի մոտեցումը, որը մենք ամբողջությամբ կիսում ենք. «Սահմանադրությունից մինչև սահմանադրականություն ճանապարհը չի ավարտվում երկրի Հիմնական օրենքի ընդունումով, անցումային դրույթներով նախատեսված ինչ-ինչ նախապատրաստական քայլերով, անհրաժեշտ ինստիտուտների ու կառույցների ձևավորումով, մարդու իրավունքներն ու ազատությունները Սահմանադրության մեջ ամրագրելով [3]»: Այսինքն, ինքնին Սահմանադրության առկայությունը չի ենթադրում սահմանադրականության հաստատում:

Իրավաբանական գրականության մեջ «սահմանադրականություն» հասկացությունը չի ստացել լայն կիրառություն, սակայն մշտապես գտնվել է գիտական հետաքրքրությունների տիրույթում. ավելին առ այսօր մշակված չէ սահմանադրականության էության և հայեցակարգային զարգացման, ինչպես նաև կոնկրետ և սպառիչ հատկանիշներով բնութագրելու վերաբերյալ միասնական մոտեցում:

Իր ծագմամբ «սահմանադրականություն» հասկացությունը պարտական է ամերիկյան քաղաքական-իրավական մտքին: ԱՄՆ 1787 թվականին Սահմանադրության հիմնադիրները դրանով նշեցին ամրագրված սահմանադրության գերակայությունը օրենքների և այլ իրավական ակտերի նկատմամբ [4] և դրա երաշխավորման միջոց դիտարկեցին իշխանությունների բաժանումն ու հակակշռումը: Պետք է նկատել նաև, որ սահմանադրականության երաշխավորման տեսանկյունից բավականին լուրջ և արդյունավետ մոտեցում էին որդեգրել Ֆրանսիայում: Այսպես, 1789 թվականի օգոստոսի 26-ին Մարդու և քաղաքացու իրավունքների ֆրանսիական հռչակագրի 16-րդ հոդվածում ամրագրվեց, որ «Յուրաքանչյուր հասարակություն, որտեղ ապահովված չէ իրավունքների երաշխավորումը և հաստատված չէ իշխանությունների բաժանումը, ընդհանրապես չունի Սահմանադրություն»: Կարելի է ասել՝ դեռևս 18-րդ դարում նշված հռչակագրով բարձրացվեց սահմանադրության իրական կամ ձևական բնույթ ունենալու խնդիրը, և դրա հետ պատճառահետևանքային կապի մեջ գտնվող սահմանադրականության առկայության կամ բացակայության հարցը: Ռուս իրավագետներ Ա.Ա. Միշինը և Գ.Վ. Բարաբաշևը, ևս կապելով սահմանադրականությունը սահմանադրության ստեղծման հետ, դիտարկում են այն որպես պետական կառավարում՝ սահմանադրությամբ սահմանափակված: Ըստ Միշինի և Բարաբաշևի՝ «Առաջին բուրժուական սահմանադրություն, բառիս բուն իմաստով հանդիսացել են 1787թ. Ամերիկյանը և 1791թ. Ֆրանսիականը: Նույն դարաշրջանում ծագում և համակարգվում է սահմանադրականության հայեցակարգը, որն ընկալվում է որպես սահմանադրությամբ սահմանափակված կառավարում: Սահմանադրականության հայեցակարգը, որը ստացվել է բնական իրավունքի գաղափարներից, հանդիսանում է ավտական բռնապետության բուրժուական-դեմոկրատական հակաթեզ [5]»: Պետք է նկատել, որ ըստ նշված աշխատության, այդ շրջանի տեսաբանները զարգացնում էին այն մոտեցումը, որ սահմանադրությունը ոչ միայն սահմանափակում է պետական իշխանության սահմանները, այլ նաև հաստատում իշխանական գործառույթների իրականացման գործընթացները [6]:

Կարծում ենք, որ սահմանադրականության (սահմանադրական պետության, սահմանադրական կառավարման, սահմանադրական օրինականության, իրավունքի գերակայության) գաղափարները հանդիսանում են պատմականորեն առաջընթացային, ինչպես հենց բուրժուական պետությունը և բուրժուական դեմոկրատիան:

Ուշադրության է արժանի նաև այն հանգամանքը, որ հենց ամերիկյան և ֆրանսիական սահմանադրությունները, ըստ էության, առաջ քաշեցին իշխանությունների տարանջատման սկզբունքը, որը մինչ օրս ժամանակակից ժողովրդավարական պետություններում հանդիսանում է սահմանադրականության հաստատման կարևորագույն նախադրյալներից մեկը:

Ն.Վ. Վիտրուկը դիտարկում է սահմանադրականությունը որպես բազմատարր և բազմամակարդակ երևույթ, իսկ դրա հասկացությունը՝ ընդարձակ և ծավալուն: Վիտրուկը, անդրադառնալով սահմանադրակությանը որպես նորմատիվային-իրավական համակարգի, գտնում է, որ այն իրենից ներկայացնում է սահամանդրական պոզիտիվ իրավունքի նորմաների համակարգի ձև, որը ստանում է արտահայտում սահմանադրության և սահմանադրական իրավունքի այլ աղբյուրներում (օրենքների, սահմանադրական սովորությունների և այլնի մեջ) [7]:

Մի շարք գիտնականներ սահմանադրականությունը կապում են արդարության առավել լայն հասկացության հետ: Այդպես, Տ.Մ. Տրյախինան նշում է, որ լայն իմաստով սահմանադրականությունը համարժեք է արդարությանը, և այդ առիթով - թույլ է տալիս սահմանադրականության՝ որպես հիմնական օրենքի գնահատման հնարավորությունը իրավունքի էության տեսանկյունից՝ որպես մարդկանց ազատության, հավասարության և արդարության եռամիասնություն [8]:

Գ.Ա. Վասիլևիչը նույնպես սահմանադրականության հասկացության վերաբերյալ ընդհանրական դիրքորոշման կողմնակից է՝ համոզված լինելով, որ սահմանադրականությունն ուղղակի ինքնուրույն համոզմունք չէ, այլ՝ ինտեգրող հասկացություն, որը բովանդակության մեջ ներառում է այնպիսի հիմնական արժեքներ, ինչպիսիք են իրավունքի գերակայությունը, մարդու իրավունքների և ազատության առաջնայնությունը, ժողովրդավարությունը, իշխանության տարանջատումը, քաղաքական բազմակարծությունը (պլյուրալիզմը), տնտեսական գործունեության ազատությունը [9]: Կ.Վ. Արանովսկին, օրինակ, կողմնակից է այն տեսակետին, որ պետության Հիմնական օրենքը բնորոշող հատկանիշները սահմանադրականության համար հիմք չեն հանդիսանում: Վերջինիս պնդմամբ սահմանադրականությունը հանդիսանում է համապատասխան հասարակության յուրահատուկ ավանդույթ՝ իր մեջ ներառելով ոչ միայն տեսանելի մաս հանդիսացող իրավական ակտեր, սկզբունքներ, այլ նաև աշխարհայացքային ընկալումների, համոզմունքների, վարքագծային հմտությունների մի համակարգ [10]:

Վ.Տ. Կաբիշևը և Տ.Մ. Պրյախինան նշում են, որ սահմանադրական իրավունքի գիտության մեջ սահմանադրականության տակ ընկալում են սահմանադրության բարձրագույն և որոշիչ դերը իրավական համակարգում, պետական կառուցվածքի և քաղաքական ռեժիմի սահմանադրական կարգավորումներում սահմանադրության ուղիղ ազդեցությունը, անհատի ազատությունների և իրավունքների սահմանադրական ընդունումը, պետության և քաղաքացու փոխհարաբերությունների իրավական բնույթը [11]: Պետք է նկատել, որ Վ.Տ. Կաբիշևը, սահմանադրականության վերաբերյալ իր աշխատության մեջ անդրադառնալով սահմանադրականության և սահմանադրական իրավունքի հարաբերակցության հարցին, պնդում էր, որ սահմանադրականությունը՝ սահմանադրական գաղափարները, ընդհանրացված կատեգորիա է, որը խտացված արտահայտում է սահմանադրական իրավունքի էությունը, արտացոլում պետության սահմանադրական կայունությունը, ինչը և կազմում է սահմանադրական իրավունքի գիտության հիմքը, դրա միջուկը [12]:

Ինչպես նշում է պրոֆեսոր Գ.Գ. Հարությունյանը. «Սահմանադրականությունը բարդ հասարակական-քաղաքական և պետաիրավական հասկացություն է: Այն

առաջին հերթին ենթադրում է սահմանադրական ժողովրդավարության հաստատում: Դա այն նպատակն է, որին ձգտում են սոցիալական առաջադիմության ուղի ընկած երկրները: Սակայն այդ նպատակի իրականացումը պահանջում է, մասնավորապես, այնպիսի պարտադիր երաշխիքներ, ինչպիսիք են սահմանադրական նպատակների ու հիմնարար սկզբունքների ճանաչումը և երաշխավորումը պետության ու ողջ հասարակության կողմից, սահմանադրական սկզբունքներին համապատասխանող պետական իշխանության առկայությունը, իրավունքի գերակայության սկզբունքի վրա կառուցված իրավական համակարգի կայացումը, սահմանադրական կարգի ու Սահմանադրության գերակայության հուսալի պաշտպանությունը և այլն» [13]:

Նշված մոտեցումները հաշվի առնելով՝ գտնում ենք, որ սահմանադրականությունը լայն իմաստով սահմանադրական արժեքների ու սկզբունքների առկայությունն է հասարակության յուրաքանչյուր անդամի սոցիալական վարքագծի բոլոր դրսևորումներում: Կիսելով պրոֆեսոր Գ.Գ. Հարությունյանի կողմից առաջ քաշված մոտեցումը, համաձայն որի «իրավական պետությունում սահմանադրականությունը հանդիսանում է իրավունքի հիմնարար սկզբունք, որի իրացմամբ հասարակական հարաբերությունները ձեռք են բերում սահմանադրական բնույթ՝ ձևավորելով համարժեք սահմանադրական մշակույթ [14]»՝ գտնում ենք, որ սահմանադրականությունը հարկավոր է դիտարկել և ընդունել ոչ թե որպես սահմանադրական իրավունքի կամ իրավունքի տեսության մի մաս, այլ որպես իրավունքի հիմնարար սկզբունք:

Հարկ ենք համարում անդրադառնալ նաև «սահմանադրականություն» հասկացության և իրավական մի շարք երևույթների և կապի վերաբերյալ հիմնահարցին: Ըստ պրոֆեսոր Գ.Գ. Հարությունյանի՝ «սահմանադրականություն» հասկացությունը արդի միջազգային իրավամտածողության մեջ կապվում է այնպիսի իրավական երևույթների հետ, ինչպիսիք են

– սկզբունքների, գործունեության կարգի և կառուցակարգային մոտեցումների ընդհանրությունը, որոնք ավանդաբար օգտագործվում են պետական իշխանության սահմանափակման նպատակով,

– սահմանադրական միջոցները՝ պետական իշխանության համար սահմանափակումներ նախատեսելու նպատակով,

– համապետական, վերկուսակցական, միաբանող գաղափարախոսությունը,

– իրավաքաղաքական ռեժիմը, որի դերը հասարակության ներսում արդարության ու ներդաշնակության երաշխավորումն է,

– կառավարման սահմանադրական կարգի առկայությունը, պետական կառավարումը՝ սահմանափակված Սահմանադրությամբ,

– պետության ինքնասահմանափակումը,

– իրավունքի և քաղաքականության փոխներթափանցման աստիճանը

– և մի շարք այլ իրավական երևույթներ [15]:

Սույն հոդվածի շրջանակներում մանրամասն կներկայացվի սահմանադրականության կապը իրավաքաղաքական ռեժիմի և իրավական որոշակիության ու կանխատեսելիության սկզբունքի միջև:

Այսպես, Մարդու իրավունքների եվրոպական դատարանի մի շարք նախադեպային որոշումների (տե՛ս Ստիլը և այլոք ընդդեմ Միացյալ Թագավորության 23.09.1998թ., Մարկխն ընդդեմ Բելգիայի 13.06.1979թ., «Սանդի Թայմսն» ընդդեմ Միացյալ Թագավորության 26.04.1979թ.) համաձայն՝ իրավական որոշակիության սկզբունքը նախատեսում է, որ նորմը պետք է ձևակերպված լինի այնպիսի

հստակությամբ, որը թույլ կտա շահագրգիռ անձին, անհրաժեշտության դեպքում նաև խորհրդատվությունից օգտվելով, համապատասխանեցնելու իր վարքագիծը սահմանված կարգավորումներին և կանխատեսելու այն հետևանքները, որոնք կարող են առաջանալ համապատասխան գործողությունների հետևանքով [16]: Հատկանշական է, որ Մարդու իրավունքների եվրոպական դատարանը իրավական որոշակիության և կանխատեսելիության սկզբունքը դիտարկում է իրավական որոշակիության սկզբունքի հետ անքակտելի կապի մեջ՝ միաժամանակ դիտարկելով այն որպես պետական իշխանության հայեցողական լիազորությունների կարգավորման երաշխիք [17]: Ըստ իրավագետ Պատրիսիա Պոպելյեի՝ իրավական որոշակիության սկզբունքը ոչ միայն ընդհանուր առմամբ ընդունվել է և արդյունավետ կիրառվում է Եվրոպական դատարանների կողմից (ինչպես, օրինակ, Մարդու իրավունքների եվրոպական դատարանը), այլ նաև գրեթե բոլոր Եվրոպական երկրների կողմից [18]:

ՀՀ Սահմանադրական դատարանը իր ՍԴՈ-753 որոշման մեջ հայտնել է դիրքորոշում, որի համաձայն իրավական պետության սկզբունքը՝ ի թիվս այլոց, պահանջում է նաև իրավական օրենքի առկայություն: Վերջինս պետք է լինի բավականաչափ մատչելի. իրավունքի սուբյեկտները պետք է համապատասխան հանգամանքներում հնարավորություն ունենան կանխորոշելու, թե տվյալ դեպքում իրավական ինչ նորմեր են կիրառվում: Նորմը չի կարող համարվել «օրենք», եթե այն ձևակերպված չէ բավարար ճշգրտությամբ, որը թույլ կտա իրավաբանական և ֆիզիկական անձանց դրան համապատասխանեցնել իրենց վարքագիծը. նրանք պետք է հնարավորություն ունենան կանխատեսել այն հետևանքները, որոնք կարող է առաջացնել տվյալ գործողությունը: Սահմանադրական դատարանը 2006թ. ապրիլի 18-ի ՍԴՈ-630 որոշման մեջ մասնավորապես արձանագրել է. «...օրենքը պետք է համապատասխանի նաև Մարդու իրավունքների եվրոպական դատարանի մի շարք վճիռներում արտահայտված այն իրավական դիրքորոշմանը, համաձայն որի որևէ իրավական նորմ չի կարող համարվել «օրենք», եթե այն չի համապատասխանում իրավական որոշակիության (res judicata) սկզբունքին, այսինքն՝ ձևակերպված չէ բավարար աստիճանի հստակությամբ, որը թույլ տա քաղաքացուն դրա հետ համատեղելու իր վարքագիծը»: 2014 թվականի մարտի 18-ի ՍԴՈ 1141 որոշմամբ ՀՀ Սահմանադրական դատարանը սահմանել էր, որ իրավական որոշակիության սկզբունքը հանդիսանում է իրավական պետության ու իրավունքի գերակայության երաշխավորման անբաժանելի տարրը. առավել ևս իրավուն-քի գերակայության սկզբունքի որդեգրման շրջանակներում օրենքում ամրագրված իրավակարգավորումները պետք է անձի համար կանխատեսելի դարձնեն իր իրավաչափ սպասելիքները: Վերոնշյալ որոշմամբ դատարանը նաև արձանագրել էր, որ իրավական որոշակիության սկզբունքը, լինելով իրավական պետության հիմնարար սկզբունքներից մեկը, ենթադրում է նաև, որ իրավահարաբերությունների բոլոր սուբյեկտների, այդ թվում՝ իշխանության կրողի գործողությունները պետք է լինեն կանխատեսելի ու իրավաչափ: Այսինքն, վերլուծելով նշյալ դիրքորոշումները, կարող ենք նշել, որ որևէ իրավական նորմ չի կարող համարվել օրենք, եթե այն ձևակերպված չէ այնպիսի հստակությամբ, որը թույլ տա անձին դրա հետ համատեղելու իր վարքագիծը: Պատահական չենք համարում, որ իրավական որոշակիության պահպանումը հանդիսանում է Սահմանադրությամբ երաշխավորված իրավական պետություն սկզբունքի, այդ թվում նաև՝ իրավունքի գերակայության սկզբունքի պահանջներից: Մի շարք իրավագետներ նշել են, որ սահմանադրականության կայացման գործընթացում առանցքային նշանակություն ունեն իրական

գործող ժողովրդավարությունը և պետական իշխանության մարդկանց իրավունքներով սահմանափակվածությունը՝ դրանք դիտարկելով որպես սահմանադրականության տարրեր [19]: Ակնհայտ է, որ իրավական որոշակիության սկզբունքը առանցքային նշանակություն ունի ցանկացած հասարակությունում ժողովրդավարության և իրավունքի գերակայության երաշխավորման համար: Գտնում ենք, որ իրավական որոշակիության սկզբունքի առանցքային դերը հատկապես արտահայտվում է նրանում, որ այն մի կողմից պահանջում է որպեսզի օրենքները այնքան հստակ և մատչելի լինեն, որ թույլ տան անձին դրա հետ համատեղելու իր վարքագիծը, և մյուս կողմից այդ սկզբունքի պահանջներից է որպեսզի իշխանական լիազորություններ ունեցող մարմինների հայեցողության սահմանները ևս լինեն հստակ և կանխատեսելի: Հակառակ իրավիճակն անխուսափելիորեն հանգեցնում է իրավակիրառ մարմինների կողմից լայն հայեցողական մոտեցումների, սուբյեկտիվիզմի դրսևորման և մարդկանց իրավունքների խախտումների: Հաշվի առնելով վերոգրյալը՝ գտնում ենք, որ սահմանադրականության կայացման գործընթացում՝ ի թիվս այլ իրավական երևույթների, հատկապես կարևորվում է իրավական որոշակիության սկզբունքի պահանջներին հետևողական լինելը:

Միևնույն ժամանակ սահմանադրականությունը նաև իրական և գործող իրավաքաղաքական համակարգ է՝ հիմնված ոչ միայն պետության հիմնական օրենքի, այլև սահմանադրական դոկտրինայի և սահմանադրական սովորույթների վրա: Ըստ ամերիկացի սահմանադրագետ Մարկ Բրենդոնի՝ սահմանադրականությունը իրենից ենթադրում է այնպիսի մի համակարգ, որն ապահովում է քաղաքական իշխանության կամայականության սահամանափակումը [20]:

XIX դարի բուրժուական սահմանադրականության տեսությանը և պրակտիկային վերաբերող հետազոտության մեջ հեղինակները մեկնաբանում են սահմանադրականությունը տեսական, գաղափարական-քաղաքական շարժման և պետական-իրավական գործնական արժեքի տեսանկյունից: «Սահմանադրականության որպես քաղաքական-իրավական պրակտիկայի համար էական արժեք ունի և սահմանադրության առկայության և երկրի քաղաքական կյանքի վրա դրա գործուն ազդեցության փաստը, սահմանադրության իրական գործառնությունը օրենսդրության համակարգում: Բացի դրանից սահմանադրականությունը ենթադրում է պետական կառուցվածքի և քաղաքական ռեժիմի սահմանադրական-իրավական կարգավորում, պետության հետ անհատի փոխհարաբերություններում վերջինիս ազատությունների և իրավունքների սահմանադրական պաշտպանություն» [21]:

Լ.Վ. Սոնինան գտնում է, որ Սահմանադրականության՝ որպես իրավաքաղաքական ռեժիմի դերը ընդհանուր առմամբ կայանում է հասարակությունում արդարության և ներդաշնակության երաշխավորման մեջ, որի պարագայում կապահովվի հասարակության լիարժեք զարգացումը [22]:

Պետք է նկատել, որ նշյալ երևույթը, հասկացությունը պայմանավորվում է պետական իշխանության Հիմնական օրենքով՝ սահմանադրությամբ գործնական սահմանափակմամբ: Սահմանադրականությունը լեգիտիմացնում է պետական իշխանությունը, իրավաքաղաքական ռեժիմը՝ հաստատելով դրա իրավաչափությունը: Սահմանադրականությունը նպաստում է հասարակությունում պետական իշխանությանը հեղինակությամբ օժտմանը, ընդ որում ոչ թե ուժային, այլ՝ սոցիալապես մշակված մեթոդներով: Սահմանադրականության քաղաքական համակարգը միավորում և փոխադարձ հավասարակշռում է պետության և քաղաքացիական հասարակության սոցիալ-քաղաքական շահերը՝ չթույլատրելով անհիմն միջամտություն որևէ մեկի կողմից սահմանադրական ազատությունների և իրավունքների

ոլորտ: Հատկանշական է, որ Ա.Ն. Մեդուշևսկին համարում է, որ սահմանադրականությունը կարող է մեկնաբանվել որպես հասարակության կողմից սոցիալական կոնֆլիկտի գիտակցում, որպես այդ սոցիալական կոնֆլիկտի գործիքակազմային լուծման մեթոդ և, ի վերջո, որպես քաղաքական համակարգի որոշակի երևույթ [23]: Ըստ պրոֆեսոր Ա. Հարությունյանի՝ այն երկրներում, որտեղ քաղացիական հասարակությունը կայացած էր, սահմանադրականությունը ապահովում էր դեպի ժողովրդավարության թևակոխման գործընթացը՝ սկսելով պետության ղեկավարի գործառույթների սահմափակման և խորհրդարանական գործառույթների ընդլայնման ապահովումից [24]: Նշված դիրքորոշման հետ փոխկապակցված է Մուխայեվի կարծիքը, համաձայն որի սահմանադրականությունը ձևական էր այն երկրներում, որտեղ քաղաքացիական հասարակությունը կայացած չէր [25]: Միաժամանակ պետք է նկատել, որ ցանկացած երկրում, որը ժողովրդավարական զարգացման ուղի է ընտրել, առանցքային նշանակություն պետք է ունենա հակակշիռների և զսպումների մեխանիզմի երաշխավորումը, իսկ այդ ափահովելու համար բավարար չէ զուտ ժողովրդավարական քաղաքական համակարգին բնորոշող գաղափարներին ձգտելը: Գտնում ենք, որ ժողովրդավարությունը՝ որպես սահմանադրական սզբունք, արժեք, գտնվում է այլ սահմանադրական սկզբունքների հետ ուղղակի կապի մեջ: Իր հերթին սահմանադրականությունը՝ որպես համակարգ, իր մեջ ներառում է նաև ժողովրդավարական բոլոր արժեքները, այսինքն չի կարող լինել ժողովրդավարություն առանց սահմանադրականության և հակառակը:

Դիտարկելով սահմանադրականությունը իրավաքաղաքական ռեժիմի (ժողովրդավարության) հետ անքակտելի կապ ունեցող, «ընդհանուր-մասնավոր» հարաբերակցության լույսի ներքո՝ գտնում ենք, որ ժողովրդավարությունը դառնում է ամբողջական, և վերջինիս գաղափարների կատարումը երաշխավորվում է սահմանադրականության միջոցով, քանի որ սահմանադրականությունը արձանագրում է սահմանադրական պետության, պառլամենտարիզմի, իշխանությունների բաժանման, հակակշիռների և զսպումների մեխանիզմի, սահմանադրության գերակայության և սահմանադրության անմիջական գործողության երաշխավորված ապահովումը: Արդյունքում կարող ենք նշել, որ ընդհանուր առմամբ սահմանադրականությունը՝ որպես իրավաքաղաքական համակարգ, ապահովում է իշխանությունների բաժանումը, միավորում և փոխադարձ հավասարակշռում է պետության և քաղաքացիական հասարակության սոցիալ-քաղաքական շահերը՝ չթույլատրելով անհիմն միջամտությունները, արդյունքում երաշխավորելով հասարակության ներսում արդարության և ներդաշնակության առկայությունը:

ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

1. *Հարությունյան Գ.* Սահմանադրական մշակույթ: Եր., «Նժար», 2005թ.
2. *Хабриева Т.Я., Чиркин В.Е.* Теория современной конституции. М.: Норма, 2007. СС. 105–110.
3. *Գ.Գ. Հարությունյան,* Սահմանադրությունից՝ սահմանադրականություն. Եր., «Նժար», 2004թ, էջեր 6–7:
4. *Берман Г.Дж.* Западная традиция права: эпоха формирования. Пер. с англ. М. 1994. СС. 370.
5. *Барабашев Г.В., Мишин А.А.* Государственное право буржуазных и развивающихся стран. М., 1989. С. 67:
6. Там же. С. 84:

7. *Витрук Н.В.* Развитие конституционализма в Российской Федерации (в контексте правовых позиции Конституционного суда Российской Федерации) // Проблемы развития и совершенствования российского законодательства. Сб. Ст. Ч. 1. Тоск., 1999, СС. 12–22:
8. *Тряхина Т.М.* Конституционная доктрина. Дис. …д-ра юрид. Наук. Саратов, 2004. СС. 37–38.
9. *Василевич, Г.А.* Конституция. Человек. Государство – Минск: Право и экономика, 2001. СС. 59–60.
10. *Арановский, К.В.* Конституция как государственно-правовая традиция и условия ее изучения в российской правовой среде «Правоведение», СПб: Университетский издательский консорциум «Юридическая книга»2008. № 1. СС. 43–45.
11. *Кабышев В.Т., Пряхина Т.М.*, Теоретические проблемы российского конституционализма // Вестник Саратовской государственной академии права, 1995. № 2, С. 32.
12. Տե՛ս *Кабышев В.Т.* Конституционализм в современной России // Материалы Всероссийской конференции «Конституционное и административное право». М., 2000. էջ 11:
13. *Հարությունյան Գ.Գ.* Սահմանադրությունից՝ սահմանադրականություն. Եր., «Նժար», 2004թ, էջ 5:
14. *Арутюнян Г.Г.* Конституционализм как фундаментальный принцип права в правовом государстве, «Конституционное правосудие» // Вестник Конференции органов конституционного контроля стран новой демократии, Вып. 1 (55) 2012. СС. 12–13.
15. Նոր հազարամյակի սահմանադրականությունը. Իրականության պարադիգմաները և մարտահրավերները: Լույս է տեսել ՀՀ սահմանադրական դատարանի նախագահ, իրավագիտության դոկտոր, պրոֆեսոր *Գ.Գ. Հարությունյանի* նախաձեռնությամբ: Եր., «Նժար», 2013, էջեր 35–40:
16. Marckx v. Belgium [1979] no. 6833/74, Sunday Times v. The United Kingdom, No. 6538/74, §49, 2 EHRR 245., Steel and Others v. The United Kingdom, No. 24838/94, §54, 1998-VII, No. 91.
17. Mooren v. Germany, judgment of 9 July 2009, No. 11364/03
18. *Popelier P.* The role of the Belgian Constitutional Court in the Legislative Process, Statute Law Review, Vol. 26, 2005, PP. 22–40.
19. The Twilight of Constitutionalism? , edited by *Petra Dobner and Martin Loughlin*, 2010, Oxford University Press, էջեր 9-11; *Cass R. Sunstein*, Designing democracy: What Constitutions do (2001) Oxford University Press. PP. 47–49.
20. *Mark E. Brandon* Constitutionalism and constitutional failure, The Good Society, Vol. 9, No. 2 (1999). PP. 62–63.
21. История буржуазного конституционализма XIXв. / Под ред. В.С. Нерсесянца. М., 1986. СС. 13–15.
22. *Сонина Л.В.* Конституционализма в Российской Федерации как политико-правовой режим: Автореф. дис... на Соискание научной степени канд. юрид. наук /Л. Сонина. Екатеринбург, 2001. СС. 7–8.
23. *Медушевский А.Н.* Демократия и авторитаризм: Российский конституционализм в сравнительной перспективе. М., 1998.
24. *Арутюнян А.А.* Конституционализм: проблемы постсоветской реальности. М.: Норма, 2013, СС. 88–89.
25. *Мухаев Р.Т.* Политология. М., 2003. С. 189.

ПОНЯТИЕ КОНСТИТУЦИОНАЛИЗМА И ЕГО СВЯЗЬ С НЕКОТОРЫМИ ПРАВОВЫМИ ЯВЛЕНИЯМИ

А.П. Вардеванян

АННОТАЦИЯ

В рамках данной научной статьи представлены мнения ряда авторов относительно понятия и значения конституционализма, после обобщения которых автор представляет свою позицию. Автор в частности подчеркивает важность той позиции, согласно которой конституционализм надо рассматривать и принимать не просто как часть конституционного права или теории права, а как общеправовой принцип.

Также рассмотрены вопросы относительно связи между конституционализмом и некоторыми правовыми явлениями. В статье проанализирована связь между конституционализмом и принципом правовой определенности. В частности, представлены правовые позиции Европейского суда по правам человека, а также Конституционного Суда РА. Рассмотрены также вопросы, касающиеся связи между конституционализмом и политико-правовым режимом.

Ключевые слова: конституционализм, верховенство конституции, принцип правовой определенности, политико-правовой режим, демократия, разделение властей.

DEFINITION OF CONSTITUTIONALISM AND ITS CONNECTION WITH CERTAIN LEGAL PHENOMENA

A. Vardevanyan

SUMMARY

The article presents the definition and importance of constitutionalism provided by numerous legal scholars and, having summarized them, the author introduces his own position regarding it. The author gives paramount importance to the position, according to which constitutionalism should be considered and accepted not as part of Constitutional Law or Theory of Law, but as a general principal of Law.

The connection of constitutionalism and other legal phenomena is also examined. Taking into account the legal approach adopted by the European Court of Human Rights and the Constitutional Court of RA, the author thoroughly analyzes the connection between constitutionalism and the principle of legal certainty. The connection between constitutionalism and political-legal regime is also investigated.

Keywords: constitutionalism, rule of constitution, principle of legal certainty, political-legal regime, democracy, separation of powers.

ԳՈՐԾՈՂՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ ՊԱՅԹՅՈՒՆԻ ՎԱՅՐՈՒՄ

Ամփոփ մեկնաբանություններ գործող ուղեցույցի վերաբերյալ

Հ.Հ.Ղուկասյան

Ուղեցույց քննիչների և քրեագետների համար

Քննչական խմբի առաջնային գործողությունները դեպքի /պայթյունի/ վայրում.

1. Կազմակերպել տուժածների առաջին բուժօգնությունը և անհրաժեշտության դեպքում՝ զոհվածների իդենտիֆիկացիան:

2. Փոխգործակցություն կազմակերպել դեպքի /պայթյունի/ վայրում գտնվող իրավապահ մարմինների, հրամանատարական անձնակազմի /տեղական ինքնակառավարման մարմինների ներկայացուցիչների/ միջև:

3. Պայթյունի վայրից հեռացնել կողմնակի անձանց:

4. Միջոցներ ձեռնարկել այլ հնարավոր վտանգավոր հետևանքները /նոր պայթյուններ, փլուզումներ, հրդեհի առաջացում և այլն/ բացառելու ուղղությամբ:

5. Ստուգել պայթյունի վայրի պահպանությունը և անհրաժեշտության դեպքում ուժեղացնել այն:

6. Հարցման միջոցով ականատեսներից տեղեկանալ պայթյունի հանգամանքներին և դրանց հետ հնարավոր առնչություն ունեցող անձանց վերաբերյալ: Գրառել ականատեսների տվյալները:

7. Ճշտել ականատեսներից՝ ինչ հնարավոր փոփոխությունների է ենթարկվել դեպքի վայրը մինչ քննչական խմբի ժամանելը:

8. Ստանալ տեղեկատվություն դեպքի վայրի իրադրության վերաբերյալ մինչ պայթյունը: Կախված տեղանքից՝ ներգրավել զննությանը դեպքի վայրին լավ ծանոթ անձանց՝ հրամանատարներից, զինվորներից, տեղի բնակիչներից:

9. Բացատրել ընթերականերին և մասնագետներին նրանց իրավունքներն ու պարտականությունները:

10. Կապ հաստատել քննչական բաժնի ղեկավարի հետ և զեկուցել ժամանման, օպերատիվ իրավիճակի և ձեռնարկված միջոցառումների մասին:

11. Հաշվի առնելով վտանգավորության բարձր աստիճանը, որը կարող են պարունակել դեպքի վայրում չգործարկված պայթուցիկ սարքերը՝ բոլոր

գործողությունները դրանց և դրանցով կասկածվող առարկաների հետ պետք է կատարի պայթյունային գործի համապատասխան մասնագետը՝ սակրավորը կամ հատուկ նշանակության ստորաբաժանման պայթյունատեխնիկմասնագետը, իսկ խմբի անդամները պետք է անվտանգ տարածությունից հաստատված կապ պահպանեն վերջինիս հետ:

Դեպքի /պայթյունի/ վայրի զննության սկզբնական փուլը.

1. Մինչ զննության մասնակիցների մտնելը պայթյունի վայրի տարածք, անհրաժեշտ է միջոցներ ձեռնարկել հետագա աշխատանքների անվտանգության ապահովման ուղղությամբ: Դեպքի վայրի ընդհանուր պատկերի ընկալման նպատակով նախ պետք է կատարել արագացված դիտարկում: Միաժամանակ հարկ է հիշել, որ տեղանքում, որտեղ պայթել է գործարկված պայթուցիկ սարքավորումը, կարող է տեղադրված լինել մեկ ուրիշ պայթուցիկ սարքավորում, որն այլ տեսակի է կամ ունի գործարկման այլ եղանակ: Անհրաժեշտ է նաև կատարել տարածքի հետախուզում վտանգավոր վայրերը հայտնաբերելու և զննության մասնակիցների հետագա անվտանգությունն ապահովելու նպատակով: Նպատակային լուսանկարահանում և տեսանկարահանում կատարելուց հետո նպատակահարմար է փլուզել, ամրացնել կամ արգելափակել վտանգավոր հատվածները: Հոսանքազրկել կամ գազի սնուցումից անջատել համապատասխան սարքավորումները և միջոցներ ձեռնարկել դրանց հանկարծակի գործարկումը կանխելու ուղղությամբ:

2. Դեպքի վայրի զննության սկզբնական փուլում պարզել դեպքի ամբողջական պատկերը, որը հիմնվում է պայթյունի հետքերի ուսումնասիրման, առարկաների փողտեղակայման և ականատեսների ցուցմունքների վրա: Այդ փուլի հիմնական նպատակն է պարզել՝ «ինչ է կատարվել» և ինչ հետքեր և օբյեկտներ է պետք որոնել, ինչպես նաև ճշգրտել զննության ենթակա տարածքի սահմանները: Զննության սկզբնական փուլում որևիցե իրավիճակային փոփոխություններ դեպքի վայրում չեն կատարվում:

3. Պարզել հանցագործի դեպքի վայրին մոտենալու և դեպքի վայրից հեռանալու հնարավոր ուղիները, այն վայրերը /ճանապարհները, կառույցները նայլն/ որտեղից ականատեսները կարող էին տեսնել հանցագործին, դիտարկել նրա գործողությունները կամ այլ կասկածելի վարքագիծ տվյալ վայրում:

4. Հայտնաբերել հետքեր, առարկաներ և փաստաթղթեր, որոնք կարող էին անմիջական կապ ունենալ պայթյունի հետ և միջոցներ ձեռնարկել՝ պահպանելով դրանք անձրևի, ձյան, փոշու, արևի ճառագայթների, իսկ հրդեհի ժամանակ՝ կրակի և մրի ազդեցությունից, ինչպես նաև հնարավորինս սահմանափակել դրանց հետ շփում ունեցող անձանց թիվը: Ի հայտ

բերել նշված հետքերի, առարկաների և փաստաթղթերի հետ որևէ գործողություն կատարող անձանց՝ ֆիքսելով այդ գործողությունների բնույթը:

5. Պատկերացում կազմել դեպքի մեխանիզմի վերաբերյալ.

– պարզել, ինչ է կոնկրետ տեղի ունեցել՝ ի հայտ բերելով կատարվածում հանցագործության հատկանիշների առկայությունը,

– պարզել ենթադրյալ պայթյունի կենտրոնը. դրա մասին կարող են վկայել հարթության վրա ձագարաձև խոռոչը, առավել ինտենսիվ վնասումները՝ ճեղքվածքների և անցքերի տեսքով, մրի շերտանստվածքները, թերմիկ ազդեցության հետքերը /հալվածքները/, այրված հրահաղորդլարի մնացորդները և այլ հատկանիշներ,

– պատասխանել հետևյալ հարցին՝ երբ է տեղի ունեցել պայթյունը. կարևոր է պարզել ոչ միայն ժամը, այլ նաև պայթուցիկ սարքի գործած ման րոպեները /տեսաձայնագրող սարքերի, պայթյունավտանգ օբյեկտներում տեղակայված ստուգիչ սարքերի, երկաթուղային տրանսպորտում և ավիացիայում գործող հաշվառման համակարգերի, խափանված ժամացույցների միջոցով, ականատեսների բառերից և այլն/,

– ինչպես է տեղի ունեցել պայթյունը /պայթյունի վայրը, ինչ եղանակով, ինչ միջոցների կիրառմամբ/: Պայթուցիկ նյութի տեսակը /փշրտող գործողության պայթուցիկ նյութի պայթյուն, վառոդային կամ պիրոտեխնիկլիցքի պայթյուն, կենցաղային պայթյուն, օրինակ՝ գազի բալոնի և այլն/, պայթեցման եղանակը, էլեկտրական շղթայի առանձնահատկությունները, պայթուցիկ սարքում քողարկման բնույթը և այլն/,

– օժտված էր արդյոք գործարկված պայթուցիկ սարքը բեկորային գործողությամբ, թե գործել է ֆուգասային եղանակով: Տվյալ հարցի պարզաբանման նշանակությունը կարևորվում է դեպքի վայրի զննության սահմանների ճշգրտման, որոնվող օբյեկտների պատկերացման և պայթուցիկ նյութի որոշման նպատակով ֆիզիկաքիմիականհետազոտությունների համար առավել ինֆորմատիվ օբյեկտների ընտրության պարագաներում,

– ձևավորել նախնական վարկածներ հանցագործության մասնակիցների վերաբերյալ. պայթյունի կատարմանը ներգրավված անձանց մոտավոր թվաքանակը, դրանց արտաքին հատկանիշները, պրոֆեսիոնալ ունակությունների առկայությունը կամ բացակայությունը, պայթեցման գործի իմացությունը և այլն:

6. Կատարել պայթյունի ուժգնության մոտավոր հաշվարկ դրա տրոտիլային համարժեքությամբ: Այսինքն, որոշվում է տրոտիլի մոտավոր քանակը, որի պայթյունի հետևանքով կառաջանային այնպիսի ավերածություններ և վնասումներ, որոնք համանման կլինեին հետազոտվող պայթյունի հետևանքով առաջացածներին: Սակայն դրանից առաջ անրաժեշտ է պարզել, թե ինչ ձևով է կատարվել պայթուցիկ նյութի փոխակերպումը՝ այրման թե դետոնա-

ցիայի, ինչը ընդհանուր զննության փուլում հնարավոր է պարզել միայն որոշ որակական հատկանիշներով: Վնասման հետևանքով տեղաշարժի ենթարկված գոտիների հետքերի առկայությունը գործարկված պայթուցիկ սարքի բեկորների վրա վկայում է փշրտաղ գործողության պայթուցիկ նյութի կիրառման մասին, որի փոխակերպումը կատարվել է դետոնացման եղանակով: Խոշոր բեկորների առաջացումը բնութագրական է պայթուցիկ նյութի փոխակերպմանը այրման ձևով: Պայթուցիկ նյութի դետոնացումից առաջանում են առավել փոքր չափերով բեկորներ: Որոշ դեպքերում կարելի է պարզել, որ պայթուցիկ նյութը ելքի վրա ունեցել է «կրակիֆորս», ինչը վկայում է այն մասին, որ վերջինիս փոխակերպումը, ամենայն հավանականությամբ, կատարվել է այրման ձևով: Գործարկված պայթուցիկ սարքի պայթուցիկ նյութի այրման ձևով փոխակերպման ընթացքում ասֆալտի, բետոնի, գրանիտիտի պիթիրախները անգամ պայթյունի կենտրոնում զգալի վնասումներ չեն ունենում: Նման պայթուցիկ սարքերի գործարկումից խառնարաններ գրեթե չեն առաջանում, կամ դրանք ունենում են համեմատաբար փոքր չափեր:

7. Հայտնաբերել և ֆիքսել հավանական հանցագործի հետքերը, միջոցներ ձեռնարկել դրանց պահպանման համար, հետագա քրեագիտական հետազոտություններ կազմակերպելու նպատակով /այդ թվում, օդորոլոգիական հետազոտություններ, ինչպես նաև, կինոլոգի կողմից որոնողական աշխատանքներ կատարելիս/:

8. Որոշել զննության տարածքը, ճշտել դրա սահմանները կողմնորոշիչ օբյեկտներով, նշել հանգուցային հատվածները հետագա զննության համար: Որոնման շրջանների սահմանները որոշվում են գործարկված պայթուցիկ սարքի խոցման գործոնների ազդեցության հեռավորությամբ. բեկորային գործողության համար՝ բեկորների թռիչքի հեռավորությամբ, ֆուգասային գործողության համար՝ հարվածող ալիքի խոցման գործոնի պահպանման հեռավորությամբ: Գործարկված պայթուցիկ սարքի մնացորդների որոնման շրջանների սահմանները որոշելիս անհրաժեշտ է հաշվի առնել շրջակա միջավայրի առարկաների էկրանավորման գործոնի ազդեցությունը գործարկված պայթուցիկ սարքի բեկորների թռիչքի վրա, բեկորների թիրախներում մնալու հնարավորությունը, հարկ է նաև հաշվի առնել բեկորների հայտնվելը շենքերին շինությունների տանիքներին:

9. Որոշել դետալային զննության հաջորդականությունը, որը նպատակահարմար է կատարել պայթյունի կենտրոնից, օրինակ՝ բաց տարածքներում դեպքի վայրը բաժանելով 60-90° սեկտորների, իսկ փակ տարածքներում՝ 1-2մ կողմերով քառակուսիների:

Դեպքի վայրի զննությունը պլանավորելիս անհրաժեշտ է որոշել

– զննության անցկացման համար անհրաժեշտ ուժերը,

– զննության հաջորդականությունը,

– որոնման սահմանները,
որոնվող օբյեկտների անվանացանկը,
– դեպքի վայրի բաժանումը սեկտորների, հատվածների և այլն,
– տեխնիկական և այլ աշխատանքային միջոցների անվանացանկը,
– պարտականությունների բաժանումը զննության մասնակիցների միջև:

10. Դեպքի վայրի դետալային զննության համար օպերատիվ-քննչական խմբի ղեկավարին ճշգրտել խմբի յուրաքանչյուր անդամի գործառույթները:

11, Կատարել կողմնորոշիչ և տեսածիրային լուսանկարահանում: Կատարված սկզբնական լուսանկարահանումը և տեսանկարահանումը թույլ են տալիս պահպանել դեպքի վայրի իրավիճակային պատկերացումը՝ մինչ աշխատանքների անվտանգությունից ելնելով դրանում կատարվող փոփոխությունները:

12. Հաշվի առնելով հավաքագրված տվյալները՝ որոշել այլ մասնագետների /կոմունալ ծառայությունների աշխատակիցների, տեխնիկական աշխատողների, շինարարների, քիմիկոսների, ֆիզիկոսների և այլն/ ներգրավման անհրաժեշտությունը պայթյունի վայրի զննությանը և ապահովել դրանց ներկայությունը:

13. Որոշել անհրաժեշտ տեխնիկական միջոցների անվանացանկը, ստուգել դրանց առկայությունը և աշխատանքի համար պիտանելիությունը:

Դեպքի/պայթյունի/ վայրի դետալային զննությունը.

1. Դետալային զննության ընթացքում անհրաժեշտ է հայտնաբերել ենթադրաբար պայթյունին վերաբերվող հետքեր և առարկաներ, ապահովել պայթուցիկ սարքավորման հնարավորինս մաքսիմալ քանակի մնացորդների հավաքագրումը, դրանց ուսումնասիրումն ու վերլուծությունը առաջնային ինֆորմացիա ստանալու նպատակով, կատարել իրավիճակային վերլուծություն հանցագործության հանգամանքները պարզելու համար, կատարել պայթյունի վայրի վերակառուցում, այսինքն՝ իրավիճակի մտովի վերականգնում, որը խախտվել է առաջնային գործողությունների և բուն զննության ընթացքում:

2. Պայթյունի վայրի զննությունը հիմնականում սկսվում է պայթյունի կենտրոնի զննությունից:Նշված հատվածը որպես սկզբնակետ որոշվում է խառնարանի և ավերածությունների դիտարկմամբ: Առաջնահերթ զննվում է դեպի պայթյունի կենտրոն տանող ուղին, որն էլ հետագայում հանդիսանում է զննության մասնակիցների տեղաշարժման ճանապարհը:

3. Տրանսպորտային միջոցների պայթյունների ժամանակ զննությունն անհրաժեշտ է սկսել շրջակա տարածքից, քանի որ երթևեկելի մասի ազատման անհրաժեշտությունը կարող է բերել որոնվող օբյեկտների և հետքերի

կորստի: Այդպես, խոշոր պայթյունների ժամանակ փրկարար աշխատանքների կատարումը ԱԻՆ անձնակազմի կողմից բերում է հետքերի մի մասի և պայթուցիկ սարքավորման որոշ հատվածների կորստի:

4. Դեպքի վայրի զննության ժամանակ անհրաժեշտ է հաշվի առնել եղանակային պայմանները. անձրևն ու ձյունը կարող են մաքրել պայթուցիկ նյութի հետքերի որոշակի քանակություն, ոչնչացնել պայթուցիկ նյութի որոշ մասնիկներ և ջրի մեջ լուծվող կոմպոնենտներ: Այդ իսկ պատճառով նմուշների և օբյեկտների հավաքագրման հետ կապված բոլոր գործողությունները անհրաժեշտ է կատարել առաջնահերթ: Իսկ եթե պայմանները հնարավորություն չեն տալիս, անհրաժեշտ է միջոցներ ձեռնարկել պայթյունի հետքերը սկզբնական վիճակում պահպանելու համար:

5. Քանի որ մեծ տարածքի զննությունը ֆիզիկապես անհնար է իրականացնել մեկ մասնագետի կողմից, ուստի ամբողջ շրջակայքի նախնական զննությունից և դրա սեկտորների և մասերի բաժանումից հետո պետք է կազմել 2-3 հոգուց բաղկացած մի քանի խումբ՝ իրահանգավորելով զննության կատարման կարգի վերաբերյալ, միաժամանակ ուշադրությունը հրավիրելով առանձնահատկությունների վրա: Անհրաժեշտ է, որ նշված խմբերը զննության ամբողջ ընթացքում խորհրդակցեն պայթյունատեխնիկ-մասնագետի հետ: Միաժամանակ, ֆիզիկաքիմիական հետազոտություններով պայթուցիկ նյութի որոշման նպատակով օբյեկտների և նմուշների հավաքագրման բոլոր գործողությունները պետք է կատարվեն պայթյունատեխնիկ-մասնագետի կողմից: Ցանկալի է նաև, որ գործող յուրաքանչյուր խումբ հագեցված լինի մետաղորոնող սարքով:

6. Դետալային զննությունը անհրաժեշտ է սկսել պայթուցիկ նյութի մնացորդների որոնումից, որն իրագործվում է վիզուալ եղանակով, ինչպես նաև պայթյունի կենտրոնում կատարվող պեղումներով /առկա հետքերի ֆիքսումից հետո/, հողի զանգվածի մաղմամբ /մաղի միջոցով/, ձյան, ցեխի, փոշու զանգվածների հավաքմամբ: Պայթուցիկ սարքավորման մետաղական մնացորդների հայտնաբերման համար օգտագործվում է մետաղորսիչ կամ մագնիս: Զննության ընթացքում անհրաժեշտ է առգրավել

– ժամացույցի մեխանիզմներին նմանվող մնացորդներ, այդ թվում՝ լարման բռնակներ, առանցքներ և վալեր, ատամնավոր դետալներ, արտաքին երեսվածքի հատվածներ,

– հարուցիչների մնացորդներ, որոնք կարող են լինել կապսուլ-դետոնատորների և էլեկտրոդետոնատորների պարկուճների բեկորներ, լարեր, պլաստիկ խցաններ, զսպանակների մասնիկներ, հարվածիչներ և այլն,

– հրահաղորդ լարի մնացորդներ,

– հոսանքի լարման աղբյուրի մնացորդներ՝ էլեկտրական մարտկոցների իրանների հատվածներ, կոնտակտներ և այլն,

– տարբեր ռադիոդետալներ, տումբլերներ, անջատիչներ, էլեկտրապլատաների մնացորդներ, լամպերի և լարերի մնացորդներ,

– պայթուցիկ սարքավորման իրանից անջատված պլաստիկ և մետաղյա դետալներ՝ պայթյունի ներգործության հետքերով պլաստիկ և մետաղյա բեկորներ,

– ռազմամթերքի մասեր, ձեռքի նռնակների պայթյուցիչների հատվածներ և իրանների բեկորներ, նռնականետի կրակոցի շարժիչի մնացորդներ, ականների պայթյուցիչների հատվածներ և այլն,

– պայթուցիկ սարքավորումների քողարկիչներ՝ պայուսակներ, ստվարաթղթե և փայտյա տուփեր, պոլիմերային փաթեթների մնացորդներ և այլն:

7. Շինություններում և առարկաներում բեկորների հայտնաբերման պարագայում անհրաժեշտ է մանրակրկիտ նկարագրել բեկորների ներդրմամբ առաջացած վնասվածքները և զգուշորեն հանել դրանք՝ ֆիքսելով ներդրման խորությունը: Եթե բեկորների հանելը հնարավոր չէ, ապա առգրավվում է կրող օբյեկտն ամբողջությամբ կամ նրա մի մասը:

8. Արտաքին միջավայրի փոփոխված էլեմենտների զննությունն ու ֆիքսումը պետք է սկսել պայթյունից առաջացած խառնարանից և դրա շուրջն առկա մարման հետքերից, որից հետո կատարել խառնարանի շառավիղի, խորության, դրա շուրջ առկա ալիքաձև հատվածի բարձրության, ինչպես նաև պայթյունի կենտրոնից մինչև մոտակա անշարժ օբյեկտների տարածության չափագրումները, մանրակրկիտ զննել առարկաների ձևափոխման հատկանիշները, հալվածքները, պայթյունային առաջացման ծռվածությունները և կոտրվածքները, դրանց մակերեսներին առկա ճաքերը: Այդ ամենը կարևորվում է նրանով, որ պայթուցիկ սարքավորման մնացորդների և շրջակա օբյեկտների վրա կարող են գտնվել պայթուցիկ նյութի հետքեր և արգասիքներ /չգործարկված պայթուցիկ նյութի մասնիկներ և տարբեր խառնորդների միկրոհետքեր, մասնավորապես, էլեկտրական մարտկոցների էլեկտրոլիտի հետքեր/:

9. Պայթուցիկ նյութի տեսակը պարզելու համար անհրաժեշտ է վերցնել հողի զանգվածի /1 կգ ոչ պակաս/ նմուշներ պայթյունի խառնարանի հատակից, կողային մակերևույթներից և դրա շուրջ առկա ալիքաձև հատվածից. նույնը վերաբերում է ջրային /1լ ոչ պակաս/ և բուսական զանգվածներին: Յուրաքանչյուր փորձանմուշ փաթեթավորվում է առանձին կոնտեյներում կամ պոլիէթիլենային փաթեթում: Ուղեկցող գրառումներում նշվում են համեմատական հետազոտության համար /պայթուցիկ նյութի հայտնաբերման նպատակով/ վերցված փորձանմուշի համարը, առգրավման տեղը և ժամը: Զննվող տարածքի տարբեր հատվածներից վերցվում են նաև համեմատական հետազոտության համար ստուգիչ նմուշներ /հողի զանգվածի, փոշու, ձյան, ջրի և բուսականության/: Պայթյունի վայրից առգրավված պայ-

թուցիկ սարքավորման մնացորդները և համեմատական հետազոտության համար վերցված նմուշները փաթեթավորվում են առանձին կոնտեյներներում, պոլիէթիլենային փաթեթներում, կամ թղթյա ծրարներում, համապատասխան ուղեկցող գրառումներով: Հետագա հետազոտությունները թույլ են տալիս պարզել ինչպես կիրառված պայթուցիկ նյութը, այնպես էլ վերակառուցել պայթուցիկ սարքավորումը:

10. Շրջակա առարկաների վրա պայթուցիկ նյութի հետքային քանակների հայտնաբերման նպատակով առաջնահերթ զննվում են մարման գոտիներ պարունակող հատվածները, որոնք ֆիքսելուց հետո վերցվում են /քերվում են/ համեմատաբար փափուկ քերիչով /պոլիէթիլեն, տեֆլոն և այլն/ և տեղափոխվում հատուկ տարաներ /բյուքսեր/, որոնք համարակալվում են: Անմիջական պայթյունի օջախի մոտ գտնվող առարկաները /10-50սմ/ և մրի շերտանստվածքով պատված առարկաները մշակվում են օրգանական լուծիչով /սպիրտ, ացետոն/ թացացված թանզիֆեխծուծներով, իսկ այնուհետ թորած ջրով թացացված խծուծներով:

11. Կատարվում է հանգույցային և դետալային տեսանկարահանում և լուսանկարահանում:

12. Սկզբնական էտապում հավաքագրված տեղեկատվությունը ստուգվում և համադրվում է զննության ընթացքում պարզաբանված հանգամանքների հետ, առավել ուշադրությամբ վերլուծության են ենթարկվում ի հայտ եկած հակասությունները:

Դեպքի /պայթյունի/ վայրում առկա հետքերի ֆիքսումը և առգրավումը.

1. Զննության վերջին փուլում, օգտագործելով դետալային զննության ժամանակ ձեռք բերված բոլոր տվյալները և քննչական գործողության տեսաձայնագրությունը /եթե վերջինս ուղեկցվել է տեսաձայնագրությամբ/, ՀՀ Քր.դատ. օրենսգրքի պահանջներին համապատասխան կազմվում է արձանագրություն, որը պետք է տա ամբողջական և հստակ պատկերացում պայթյունի տեղանքի, հայտնաբերված և առգրավված հետքերի, առարկաների և փաստաթղթերի մասին: Դրանցից յուրաքանչյուրի վերաբերյալ անհրաժեշտ է նշել ճշգրիտ տեղակայումը, օբյեկտի վիճակը, խմբային և անհատականացնող հատկանիշները: Արձանագրությանը պետք է կցվեն սխեմաներ, որոնք գծվում են զննությամբ առանձնացված օբյեկտների մեջ եղած տարածության նշմամբ, և մասշտաբային պլաններ, քրեագիտական օբյեկտների ընդունված պայմանական անվանումներով և նշագրումներով:

2. Զննության ընթացքում կատարվում է հանգուցային և դետալային լուսանկարահանում, որի ընթացքում անհրաժեշտ է օգտագործել խորքային մասշտաբ, քանի որ պայթյունատեխնիկական հետազոտությունների հա-

մար էական նշանակություն ունի օբյեկտների փոխադարձ տեղակայումը և դրանց մեջ եղած տարածությունը: Դետալային լուսանկարահանումը կատարվում է մասշտաբային քանոնի օգտագործմամբ, որը տեղադրվում է անմիջականորեն օբյեկտի մոտ՝ նույն հարթության մեջ: Լուսանկարվող առարկան պետք է հնարավորինս ամբողջությամբ զբաղեցնի կադրը:

Դիակների դիրքը, պայթուցիկ սարքավորման մնացորդները, շրջակա միջավայրի փոփոխությունները ֆիքսվում են ըստ պայթյունի օջախի /նախնտրելի են համայնապատկերային, կողմնորոշիչ և հանգույցային լուսանկարահանման մեթոդները/:

3. Զննության տեսաձայնագրությունը օգտագործվում է նաև որպես շրջակա միջավայրում պայթյունի հետևանքները վերացնելու /տուժողներին օգնության ցուցաբերում, հրդեհների մարում, փլուզումների վերացում, դիակների տեղափոխում և այլն/ և բեկորների հավաքման, տարբեր կարգի նմուշառման ընթացքում առաջացած փոփոխությունների ֆիքսման միջոց:

4. Դեպքի վայրում հայտնաբերված ծավալային հետքերից /ոտնահետքեր, տրանսպորտային միջցների հետքեր և այլն/ ստացվում են գիպսե կամ պոլիմերային արտատպվածքներ, իսկ հայտնաբերված մատնահետքերը արտատպվում են դակտոժապավենի վրա: Պայթուցիկ սարքավորման մնացորդների և այլ առարկաների առգրավումից առաջ, հնարավորության դեպքում անհրաժեշտ է կատարել դրանց տարանջատումը. ըստ խմբերի առանձնացնել իրանի, փաթեթավորման, քողարկիչի մասերի ու բեկորների, հարուցիչի մնացորդների և այլ առարկաների, որոնք հայտնաբերվել են զննության յուրաքանչյուր սեկտորում, ինչը թույլ կտա պարզել բացակայող օբյեկտներն ու դրանց մասերը և անհրաժեշտության դեպքում վերսկսել վերջիններիս որոնումը:

5. Ապահովել առավելագույն զգուշություն պայթյունի հետքերի /մնացորդների/ ֆիքսման և փաթեթավորման ժամանակ, որպեսզի չխախտվի դրանց ամբողջականությունը, չոչնչացվեն հանցագործի հնարավոր մատնահետքերը, չվնասվեն օբյեկտների մակերեսները և չկորցվեն պայթյունի արգասիք հանդիսացող պայթուցիկ նյութի միկրոքանակությունները:

6. Առանձին առարկաների կամ տարանջատված առարկաների խմբերի փաթեթավորումը փաթեթներում կատարել ըստ պատկանելիության՝ իրանի մասեր, հարուցիչի, դետոնատորի բեկորներ, շրջակա միջավայրի վնասված օբյեկտների հատվածներ և այլն:

Բոլոր օբյեկտները մինչև փաթեթավորելը հարկ է փաթաթել բամբակով կամ տեղադրել թղթյա փաթեթում: Փաթեթավորման ընթացքում առարկաները փոշուց և խոնավությունից պահպանելու նպատակով ուշադրություն դարձնել վերջիններիս հերմետիկության վրա:

Ֆիզիկաքիմիական հետազոտության համար օբյեկտների հավաքա-

գրման անմիջական գործողությանը պետք է անցնել պայթյունի վայրի զննության սկզբնական փուլի ավարտից հետո: Պայթյունի վայրում առկա ավերածությունների և պայթյունի հետքերի /ավերածությունների բնույթը, խառնարանի չափը, փշրտող ներգործության հետքերի, բեկորների և խոցող էլեմենտների, մրի առկայությունը, չգործարկված պայթուցիկ նյութի մնացորդները և այլն/ արտաքին զննության արդյունքներից առավել կարևորվում է գոնե հավանական տեսանկյունից պայթուցիկ նյութի տեսակի որոշումը /փշրտող պայթուցիկ նյութ, վառոդ, պիրոտեխնիկական խառնորդ/, որը դիտարկվում է որպես գործածված պայթուցիկ սարքավորման լիցք, ինչպես նաև համեմատաբար ամուր իրանի առկայությունը կամ դրա բացակայությունը պայթուցիկ սարքավորման կառուցվածքում: Հիմնվելով պայթուցիկ նյութի տեսակի և պայթուցիկ սարքավորման կառուցվածքի /իրանի առկայության/ նախնական հետևությունների վրա՝ կարելի է ընտրել առավել ինֆորմատիվ օբյեկտներ ֆիզիկաքիմիական հետազոտության համար:

Բոլոր դեպքերում հետազոտության համար օբյեկտների առգրավման և փաթեթավորման գործողությունները պետք է կատարվեն ռետինե ձեռնոցներով և մաքուր գործիքների, լուծիչների, փաթեթավորման նյութերի օգտագործմամբ: Անհրաժեշտ է բացառել օբյեկտների զննության, հավաքագրման և փաթեթավորման գոտում այլ պայթուցիկ նյութերի /համեմատական, ստուգիչ նմուշներ և այլն/ կամ պայթուցիկ նյութեր պարունակող առարկաների առկայությունը, ինչպես նաև դրանց հետ ցանկացած շփումը աշխատանքների կատարման ընթացքում: Ֆիզիկաքիմիական հետազոտության համար առավել կարևոր օբյեկտներ են հանդիսանում պայթյունի վայրում հայտնաբերված այն առարկաների և դետալների բեկորները, որոնք անմիջականորեն հանդիսացել են պայթուցիկ սարքավորման մաս /իրան, հարուցման միջոց, սնուցման էլեմենտներ, քողարկման պարագաներ, ժամացույցի մեխանիզմ և այլն/: Դրանք հանդիսանում են առավել ինֆորմատիվ, քանի որ կարող են պարունակել ոչ միայն պայթյունի հետևանքով առաջացած, այլ նաև պայթուցիկ սարքավորման պատրաստման ընթացքում հանցագործի կողմից թողնված պայթուցիկ նյութի հետքեր, մասնավորապես՝ փոշենման և գրանուլացված պայթուցիկ նյութի օգտագործման պարագայում: Նշված օբյեկտներն առգրավվում են ռետինե ձեռնոցներով, առանց դրանց թափահարման և արկաախտոտվածության, մրի և այլ նստվածքների մաքրման, փաթեթավորվում են պոլիէթիլենային փաթեթների կամ թղթյա ծրարների մեջ: Եթե օբյեկտները պարունակում են խոնավության հետքեր /անձրև, ձյուն, խոնավ միջավայր/, ապա կոռոզիայի ենթարկվելու և պայթուցիկ նյութի ջրալուծվող կոմպոնենտների մաքրման պրոցեսը բացառելու համար դրանք մինչ փաթեթավորելը անհրաժեշտ է չորացնել:

 Եթե դեպքի վայրում հայտնաբերվում է նյութ՝ 1գ կամ ավելի քանակու-

թյամբ, որը կասկածվում է որպես պայթուցիկ նյութի լիցքի մաս /օրինակ, ինչպես նախատեսված, այնպես էլ ինքնաշեն հարուցման միջոցներով պայթուցիկ նյութի լիցքի հարուցման սխալ պայմանների դեպքում, մասնակի դետոնացիայի, դետոնացիայի պրոցեսի մարման կամ ինչ-ինչ պատճառներով պայթուցիկ նյութի այրման հետևանքով/, ապա պայթյունատեխնիկ-մասնագետի կողմից կատարվում է նյութի նմուշառում, հետագա լաբորատոր հետազոտությունների համար: Վերցվում են նյութի երկուսից ոչ պակաս նմուշներ, տարբեր տեղերից. ընդ որում, նմուշն իր պարունակությամբ պետք է լինի ինֆորմատիվ և առարկայական /ոչ քիչ, քան 0.5գ/ և հնարավորինս չպարունակի այլ միացություններ: Նմուշները տեղադրվում են ապակյա բյուքսերում կամ պոլիէթիլենային փաթեթներում:

Դեպքի վայրում որպես պայթուցիկ նյութ կասկածվող օբյեկտ հայտնաբերելու դեպքում պայթյունատեխնիկ-մասնագետը կարող է անցկացնել դրա էքսպրեսս-անալիզը, որի արդյունքներով սակայն կարելի է միայն նախնական եզրակացության հանգել հետազոտվող նյութի պայթուցիկների նպատկանելիության և տեսակային տարանջատման վերաբերյալ: Վերջնական եզրահանգումն, ամեն դեպքում կատարվում է լաբորատոր, համապատասխան ֆիզիկո-տեխնիկական իդենտիֆիկացիոն հետազոտություններից հետո:

Եթե դեպքի վայրում հայտնաբերվում են չգործարկված պայթուցիկ նյութի առանձին մասնիկներ կամ պայթուցիկ նյութի բաղադրիչներ, օրինակ՝ ալյումինե մասնիկ, չայրված վառոդային էլեմենտներ, ապա նշված օբյեկտները նպատակահարմար է առգրավել, տեղադրել ապակյա բյուքսերում կամ պոլիէթիլենային փաթեթներում և ուղարկել լաբորատոր հետազոտության: Համանման ձևով պետք է գործել դեպքի վայրում շլաքաձև նյութի զանգվածի հայտնաբերման դեպքում, քանի որ վերջինս կարող է հանդիսանալ ծխատու վառոդի կամ պիրոտեխնիկ խարնորդի այրման արգասիք:

Պայթուցիկ նյութի հետքային քանակների ֆիզիկաքիմիական լաբորատոր հետազոտությունների նպատակով պայթյունի կենտրոնից և մոտակա գոտուց առգրավվում են հողի, փոշու, բուսականության, մանրացված ասֆալտի, բետոնի նմուշներ, մակերեսներից կատարվում են քերվածքներ և վերցվում են քսուկներ: Յուրաքանչյուր նման նմուշի հետ պետք է վերցնել ստուգիչ նմուշ, քսուկ կամ կատարել մակերեսի քերվածք: Հողի, մանրացված ասֆալտի կամ բետոնի նմուշները վերցվում են անմիջապես խառնարանից և դրա եզրերից: Եթե խառնարանը չափերով մեծ է, ապա նմուշները հատակից և վերին հատվածից կարելի է վերցնել առանձին: Յուրաքանչյուր նմուշի քաշը՝ 1-5կգ: Փոշու և բուսականության նմուշները վերցվում են խառնարանի եզրից և հարակից գոտուց: Համանման օբյեկտների ստուգիչ նմուշները վերցվում են պայթյունի կենտրոնից բավականին հեռավորության վրա գտնվող տարածքներից:

Պայթյունի կենտրոնում և մոտակա գոտում առկա առարկաներից և օբյեկտներից կատարվում են քերվածքներ և վերցվում են քուկներ: Եթե պայմանները թույլ են տալիս, ապա պայթունի հետքեր կրող օբյեկտները կամ դրանց առանձին հատվածները նպատակահարմար է առգրավվել, վերը նշված նմուշառման գործողությունները լաբորատոր պայմաններում կատարելու համար: Ընդ որում, միաժամանակ համանման օբյեկտների կամ առարկաների մակերեսներից պետք է վերցվեն ստուգիչ նմուշներ: Եթե պայթյունի հետքեր կրող օբյեկտների առգրավումը անհնար է /օրինակ՝ կառուցվածքային առաձնահատկությունների պատճառով/, ապա նմուշառման գործողությունները կատարում են տեղում՝ զննության ընթացքում:

Պայթյունի կենտրոնում և մոտակա գոտում պայթյունի հետևանքով առաջացած մրի կամ այրման արգասիքների նստվածքներ պարունակող առարկաներից և օբյեկտներից կատարվում են քերվածքներ: Առգրավված զանգվածները տեղադրվում են /փաթեթավորվում/ ապակյա բյուքսերում կամ պոլիէթիլենային փաթեթներում: Պայթյունի կենտրոնից որոշակի հեռավորության վրա գտնվող համանման օբյեկտի մակերեսից կատարվում են ստուգիչ քերվածքներ: Քուկները վերցվում են բամբակյա կամ թանզիվեխծուծներով, թացացված՝ ացետոնով /օրգանական նյութեր/ և ջրով /անօրգանական նյութեր/: Հնարավորութան դեպքում, ացետոնային և ջրային քուկները վերցվում են նույն չափի մակերեսներից և պայթյունի կենտրոնից նույն հեռավորությունից: Ջրային քուկների համար անհրաժեշտ է օգտագործել բիդիստիլյատ /կրկնակի թորում/: Ացետոնային քուկներով նմուշառման պարագայում հնարավորինս զերծ մնալ այլ օրգանական նյութերով /բիոլոգիական օբյեկտներ, քսայուղեր, ներկանյութեր և այլն/ նմուշների աղտոտումից: Ստուգիչ քուկները վերցվում են նույնատիպ խծուծներով և լուծիչներով՝ պայթյունի կենտրոնից որոշակի հեռավորության վրա գտնվող համանման օբյեկտների նույն չափի մակերեսներից: Ստացված քուկներով խծուծները փաթեթավորվում են պոլիէթիլենային փաթեթներում: Սակայն մինչ փաթեթավորումը դրանք նպատակահարմար է չորացնել:

Հաշվի առնելով այն հանգամանքը, որ զննությունը նպատակահարմար է կատարել օրվա ցերեկային ժամերին՝ մեծ տարածքների դեպքում առաջանում է կրկնակի զննության անհրաժեշտություն /տարածքի պատշաճ պահպանումը ևս կարևորգոր ծառույթ է/: Այդ դեպքում ստացված ինֆորմացիայի նախնական վերլուծությունը թուլ է տալիս առավել նպատակային իրականացնել համապատասխան դիտարկումներ և հետազոտություններ կրկնակի զնութան ժամանակ: Դեպքի վայրի կրկնակի զննութունը կատարվում է նաև շինարարական տեխնիկայի աշխատանքներից հետո /օրինակ՝ փլուզումների վերացման դեպքում/:

ՎՃՌԱԲԵԿ ՎԱՐՈՒՅԹԻ ՍՈՒԲՅԵԿՏՆԵՐԸ

Ա.Ս. Նազարեթյան

ԱՄՓՈՓՈՒՄ

Սույն հոդվածը վերաբերում է վճռաբեկ դատարանի վարույթում քաղաքացիական գործերով կայացված դատական ակտերի բողոքարկման իրավունք ունեցող սուբյեկտների ցանկին: Պարունակում է նաև առաջարկներ նշված սուբյեկտների ցանկի ընդլայնման, և այդ կապակցությամբ ՀՀ քաղաքացիական դատավարության օրենս•իրքը որոշ դրույթներով լրացնելու մասին: Դա հիմնականում կատարվել է ՀՀ և ՌԴ ՔԴՕ-ների իրավահամեմատական վերլուծության և դատական պրակտիկայի հիմնան վրա:

Հիմնաբառեր՝ վճռաբեկ վարույթ, սուբյեկտ, բողոք, բողոքարկում, իրավունքներ, շահեր:

Քաղաքացիական դատավարության իրավունքի տեսության մեջ և պրակտիկայում վճռաբեկ վարույթի սուբյեկտների հետ կապված առաջանում են բազմաթիվ խնդիրներ, այդ թվում՝ կապված դատարանի վճիռների վճռաբեկ բողոքարկման հետ: Վճռաբեկ վարույթի սուբյեկտների խնդիրը (հարցը) ունի կարևոր նշանակություն: Հենց նրանց գործունեության արդյունքում կարող է առաջանալ վճռաբեկ վարույթի անհրաժեշտություն՝ վճիռների օրինականության և հիմնավորվածության ստուգման համար:

Ինչպես արդարացիորեն նշում է Վ.Վ. Յարկովը, առաջին ատյանի դատարանում գործը հարուցելու պահից սկսած գործին մասնակցող անձինք օժտվում են վճռաբեկ բողոքարկման հնարավորության իրավունքով: Քանի որ վճռաբեկ վերանայում հարուցելու դատարանի լիազորություն գոյություն չունի, ուստի դա անմիջականորեն կախված է գործին մասնակցող անձանց կամարտահայտությունից, որոնք և կարող են դիմել վճռաբեկ վերանայման համար[1]:

ՀՀ քաղաքացիական դատավարության օրենսգրքի 223 հոդվածին համապատասխան ստորադաս դատարանի՝ օրինական ուժի մեջ մտած գործն ըստ էության լուծող դատական ակտը վճռաբեկ դատարանում բողոքարկելու իրավունք ունեն

1. գործին մասնակցող անձինք,

2. գլխավոր դատախազը և նրա տեղակալները՝ օրենքով նախատեսված դեպքերում (պետական գույքային և վարչական շահերի պաշտպանության հարցերով):

Վերաքննիչ դատարանի միջանկյալ դատական ակտերը և վերաքննիչ դատարան բողոքարկված միջանկյալ դատական ակտերի կապակցությամբ վերաքննիչ դատարանի ընդունած որոշումները բողոքարկելու իրավունք ունեն գործին մասնակցող անձինք: Գործին մասնակցող ֆիզիկական և իրավաբանական անձինք վճռաբեկ բողոք կարող են ներկայացնել նաև փաստա-

բանի միջոցով: Ըստ որում, անձը կարող է վճռաբեկ բողոք բերել դատական ակտի՝ միայն իր համար անբարենպաստ մասի դեմ:

Գործին մասնակցող անձինք իրենք են որոշում իրագործել թե չիրագործել վճիռը բողոքարկելու օրենքով իրենց վերապահված իրավունքը: Ընդսմին, գործում է հետևյալ սկզբունքը. «չկա բողոք, չկա վերանայում»:

Քաղաքացիական դատավարության իրավունքի գիտության մեջ գործի վարույթի ժամանակ դատավարական գործողություններ իրականացնելու միակողմանի հնարավորությունը ստացել է սեփական գործողություններ կատարելու իրավազորություն անվանումը, որն ունի իրավաստեղծ նշանակություն կամ միակողմանի կամարտահայտության լիազորություն[2]:

Վճռաբեկ բողոքարկման իրավունքի կառուցվածքի և բովանդակության մեջ որպես թույլատրելի վարքագծի չափ Պ. Ու. Կուզնեցովը առանձնացնում է իրավասությունների հետևյալ ամբողջությունը՝

1. վճռաբեկ բողոք բերելու իրավունքը,

2. այդ բողոքն ընդունելու և քննելու պահանջը,

3. վճռաբեկ վարույթի հարուցման և դատական որոշման օրինականության ու հիմնավորվածության ստուգման պահանջը,

4. օրենքի չկատարման և դատարանի (դատավորի) կողմից բողոք բերողի իրավասություններն իրականացնելիս խոչընդոտներ ստեղծելու դեպքում հարկադիր մեխանիզմների կիրառման հնարավորությունը[3]:

Ի հակադրություն ասվածի՝ Ա.Ս. Գրիցանովը կարծում է, որ նշված իրավունքը չի կարող դիտվել որպես սուբյեկտիվ իրավունք, քանի որ վերջինիս հատուկ է նրան հակադրվող իրավաբանական պարտականությունների առկայությունը: Դրա հետ մեկտեղ նա նշում է, որ գործին մասնակցող անձի միակողմանի կամարտահայտության իրավունքի իրագործման դեպքում առաջանում է քաղաքացիադատավարական սուբյեկտիվ իրավունք վերադաս դատարանի կողմից ստուգել վճիռը և կայացնել պատճառաբանված որոշում, իսկ վերադաս դատարանի մոտ առաջանում է պարտավորություն ստուգել վճռի օրինականությունը և հիմնավորվածությունը ու կայացնել համապատասխան որոշում [4]:

Դրա հետ կապված անհրաժեշտ է ընդգծել հետևյալը: Առաջին՝ սուբյեկտիվ իրավունքին ոչ միշտ է համապատասխանում այլ անձանց պարտականությունը: Իսկ սուբյեկտիվ իրավունքի համար, ինչպիսին հանդիսանում է իրավաստեղծ կամարտահայտման միակողմանի իրավունքը, բնութագրական է հենց պարտականությունների հետ դրա ուղիղ հարաբերակցության բացակայությունը [5]:

Երկրորդ՝ Ա.Ս. Գրիցանովի պնդումն այն մասին, որ բողոքարկման անհրաժեշտ բոլոր պայմանները պահպանելիս միակողմանի կամարտահայտության իրավունքը վերաճում է սուբյեկտիվ իրավունքի, առաջ է բերում

առարկություններ: Իրավաբանական (փաստական) կազմի կուտակման ավարտի դեպքում իրավունքի մի տեսակից մյուսին վերաճում տեղի չի ունենում և չի փոխվում դրա որակական վիճակը: Վճռաբեկ բողոք բերելու իրավազորությունը և բողոք բերող անձի իրավունքը պահանջել դատարանից կատարելու օրենքով նախատեսված գործողությունները առաջ են գալիս միաժամանակ, այսինքն՝ բոլոր անհրաժեշտ նախադրյալների առկայության դեպքում: Միայն թե լիազորությունների կատարումը տեղի է ունենում տարբեր ժամանակներում և օրենքով խստորեն սահմանված կարգով: Ըստ որում, վճռաբեկ բողոքարկման իրավունքն ինքնին չի փոխում իր որակը:

Ի տարբերություն ավելի վաղ գործող դատավարական օրենքի՝ ՀՀ ՔԴՕ-ն, ելնելով կողմերի իրավահավասարության սահմանադրական սկզբունքից (ՀՀ Սահմանադրություն 14.1, 18 հոդվածներ), դատախազին իր կողմից չհարուցված գործերով չի օժտում բողոք բերելու և դատարանից գործը պահանջելու ու ստանալու իրավունքով: Բողոք բերելու նրա իրավունքը սահմանափակված է միայն իր հարուցած գործերով (ՔԴՕ 223 հոդվ.):

1964թ. ՔԴՕ դրույթներին համապատասխան դատախազը բողոք էր բերում դատարանի անօրինական և չհիմնավորված որոշման դեմ անկախ նրանից, թե նա մասնակցել էր տվյալ գործին, թե այն քննվել էր իր բացակայությամբ:

Համաձայն ՔԴՕ 223 հոդվածի 2-րդ կետի՝ ստորադաս դատարանի օրինական ուժի մեջ մտած գործն ըստ էության լուծող դատական ակտը վճռաբեկ դատարանում բողոքարկելու իրավունք ունեն ՀՀ գլխավոր դատախազը և նրա տեղակալները, այդ թվում՝ ՀՀ գլխավոր դատախազի տեղակալ ՀՀ զինվորական դատախազը օրենքով (ՔԴՕ 37 հոդվածով) նախատեսված դեպքերում, այսինքն՝ երբ առաջին ատյանի դատարանում դատախազությունն է հայց հարուցել պետության գույքային շահերի պաշտպանությամբ անկախ համապատասխան պետական մարմնի կողմից վճռաբեկ բողոք ներկայացնելու հանգամանքից (ՀՀ Սահմանադրության 103. ՔԴՕ 223, Դատախազության մասին ՀՀ օրենքի 28 հոդվածներ):

Քաղաքացիական դատավարությունում դատախազի տեղի և դերի մասին հարցը ներկայումս համարվում է վիճելի:

Ռուս որոշ դատավարագետներ գտնում են, որ քաղաքացիական դատավարությունում անհրաժեշտ է աստիճանաբար սահմանափակել դատախազի իրավունքները[6], որը և ՀՀ-ում արդեն արվել է (ՀՀ ՔԴՕ 37 հոդվածի 3-րդ կետ):

Հակառակ տեսակետի կողմնակիցներն ընդհակառակը առաջարկում են ընդլայնել դատախազի իրավունքները [7]:

Մենք ևս գտնում ենք, որ քաղաքացիական գործերի քննության ժամանակ դատախազի մասնակցությունը պետք է դիտվի ավելի շատ որպես բա-

ցառություն՝ պայմանավորված հասարակական շահերի անհրաժեշտ պաշտպանությամբ, եթե անձի համար ծայրահեղ դժվար է ինքնուրույն դիմել արդարադատությանն իր իրավունքների պաշտպանության նպատակով և ստանալ այդպիսի պաշտպանություն: Արդարադատությունը մատչելի դարձնելու խոչընդոտների վերացմանը (որն, առաջին հերթին, կապված է դատարաններում մատչելի մասնագիտական իրավաբանական օգնության ընդլայնմամբ և որակյալ իրավաբանական օգնության ծավալմամբ) դատախազի մասնակցությունը, այսինքն՝ մասնավոր իրավունքից բխող վեճերի քննությանը նրա մասնակցությունը, ՌԴ-ում ևս, ինչպես առաջարկվում է գրականության մեջ, պետք է կրճատվի [8]: Մասնավորապես Եվրոպայի խորհրդի փորձագետները կարծում են, որ քաղաքացիական գործում դատախազի աջակցությունը կողմերից մեկին համարվում է մրցակցության սկզբունքի խախտում[9]:

Մյուս կողմից, ինչպես դեռ 20-րդ դարի սկզբին նշել է ռուս հայտնի իրավաբան Ե.Վ. Վասկովսկին. «Մրցակցության սկզբունքը կարող է օգտակար և նպատակահարմար լինել միայն այն պայմաններում, երբ երկու դատավիճող կողմերը համարվում են հավասարազոր, հավասարաչափ պատրաստված և հմուտ մրցակիցներ են: Այդ դեպքում դատարանին միայն մնում է լուռ հետևել նրանց մենամարտին և անաչառորեն որոշել, թե նրանցից ով է հաղթել: Բայց եթե կողմերը հավասարազոր չեն, ապա մրցակցության սկզբունքը կհանգեցնի նրան, որ ուժեղը կհաղթի թույլին: Կողմերի անհավասարազորության վտանգավոր ազդեցությունը վերացնելու համար անհրաժեշտ է կատարել երկուսից մեկը. կա՛մ ապահովել գործին մասնագետ-իրավաբանի պարտադիր մասնակցությունը, կա՛մ էլ գործի փաստական հանգամանքների հաստատումը, այդ թվում՝ գործով կողմերին աջակցություն ցուցաբերելու պարտականությունը, դնել դատարանի վրա» [10]:

Այս կապակցությամբ դատավարագետները, ըստ մեզ, հիմնավոր կարծիք են հայտնում այն մասին, որ դատախազին դիտարկելով որպես հատուկ սուբյեկտ անհրաժեշտ է հաշվի առնել ոչ միայն դատական համակարգի անկախության կանխադրույթը, այլ նաև հիշել արդարադատության սոցիալական գործառույթները քաղաքացիների իրավունքները պաշտպանելու առումով: Դիմելով դատարան ուրիշների շահերի պաշտպանության համար՝ դատախազը ոչ միայն իրականացնում է իր լիազորությունները, այլև ապահովում է արդարադատության մատչելիությունը առաջին հերթին այն անձանց համար, ովքեր չեն կարող պաշտպանել իրենց իրավունքները[11]:

Այս հարցի ավելի ճիշտ լուծումը մեզանում եղավ այն, որ Հայաստանում սոցիալական պաշտպանության կարիք ունեցող բոլոր անձանց տրամադրվեց որակյալ անվճար իրավաբանական օգնություն (Փաստաբանության մասին ՀՀ օրենքի 6, 41, 42 հոդվածներ):

Ներկայումս Հայաստանում իրավացիորեն դատախազը հսկողություն չի իրականացնում ընդհանուր իրավասության դատարանների գործունեության օրինականությանը հետևելու համար, այսինքն՝ բացառվել է պետության՝ ի դեմս դատախազության, մասնավոր իրավունքին, քաղաքացիների մասնավոր շահերին միջամտելու իրավունքը:

Պետության գույքային շահերի պաշտպանության գործերով օրինական ուժի մեջ մտած դատական ակտերը ՀՀ գլխավոր դատախազը և նրա տեղակալները կարող են վճռաբեկության կարգով բողոքարկել սեփական նախաձեռնությամբ: Դրա համար առիթներ կարող են հանդիսանալ նաև մարզի, Երևան քաղաքի՝ վճռաբեկ բողոք բերելու իրավունք չունեցող դատախազների կողմից ՀՀ գլխավոր դատախազին կամ նրա տեղակալներին կատարված ներկայացումները: Այդ գործողությունն իրականացնելու համար Դատախազության մասին ՀՀ օրենքը ՀՀ գլխավոր դատախազին և նրա ենթակա դատախազներին իրավունք է վերապահել դատարանից պահանջելու ցանկացած գործ, որի վերաբերյալ դատական ակտը մտել է օրինական ուժի մեջ: Եվ որովհետև գործը դատարանից պահանջող մարզի դատախազը և նրանից ցածր դատախազներն օժտված չեն վճռաբեկ բողոք բերելու իրավունքով, ուստի սահմանված է, որ նրանք վճռաբեկ բողոք բերելու միջնորդությամբ դիմում են վերադաս, տվյալ դեպքում՝ ՀՀ գլխավոր դատախազին կամ նրա տեղակալներին (Դատախազության մասին ՀՀ օրենքի 28 հոդված):

Թեկուզև օրենքը ՀՀ գլխավոր դատախազին կամ նրա տեղակալներին նրանց ենթակա դատախազների կողմից կատարվող ներկայացումների բովանդակությունը չի կարգավորվում, այնուամենայնիվ դրանք պետք է լինեն փաստարկված, պարունակեն գործի մանրամասն վերլուծությունը, դրանով թույլ տրված սխալները, կարծիք հայտնեն այն մասին, թե ինչպես պետք է լուծվեր գործը՝ ելնելով դրանում եղած նյութերից և գործող նյութական ու դատավարության օրենսդրությունից [12]:

Դատավարագիտության տեսության և դատական պրակտիկայի համար չափազանց կարևոր է այն հարցը, թե նախորդ ատյաններում (առաջին ատյան, վերաքննիչ ատյան) գործին մասնակից չդարձված անձինք իրավունք ունեն արդյոք վճռաբեկ բողոք բերել: Այդ հարցը քաղաքացիական դատավարության մեջ վիճելի էր նաև ՌԴ-ում [13]: Մինչդեռ այն անձանց իրավունքների ու պարտականությունների հստակ կարգավորումը, ովքեր չեն մասնակցել գործին, բայց որոնց իրավունքների ու պարտականությունների վերաբերյալ ստորադաս դատարանը ընդունել է դատական ակտ, ունի պրակտիկ մեծ նշանակություն, քանի որ հաճախ տեղի է ունենում նշված անձանց իրավունքների խախտում, ինչն անթույլատրելի է, և յուրաքանչյուր դեպքում պետք է ապահովել նրանց իրավունքների ամբողջական իրականացումը:

Ելնելով այս կարևորագույն կանխադրույթից և արդարադատության

մատչելիության վերաբերյալ Եվրոպական կոնվենցիայի (1950թ.) 6-րդ հոդվածի դրույթից՝ ՌԴ օրենսդիրն իր 2010թ. դեկտեմբերի 9-ի № 353 դաշնային օրենքով «Վճռաբեկ դատարան դիմելու իրավունք»-ը ՔԴՕ 376-րդ հոդվածի առաջին մասում ձևակերպեց հենյալ կերպ. «Օրինական ուժի մեջ մտած դատական ակտերը կարող են բողոքարկվել նաև այլ անձանց կողմից, եթե նրանց իրավունքները և օրինական շահերը խախտվել են դատական որոշումներով»:

Դատական ակտերը բողոքարկելու իրավունքը բխում է ՀՀ Սահմանադրության 18,19, 20-րդ հոդվածների դրույթներից և չի կարող կախված լինել սուբյեկտին ձևականորեն գործին մասնակցող անձ ճանաչելու հետ:

Ստորադաս ատյանի դատարանում գործին չմասնակցած անձինք իրականում պետք է վճռաբեկ բողոք բերելու իրավունք ունենան, քանի որ խախտված իրավունքները պաշտպանելու պարտականությունը յուրաքանչյուր դատարանի (այլ ոչ թե առաջին կամ վերաքննիչ դատարանների) պարտականությունն է:

Սրանով հաստատվում է, որ գործին չմասնակցող անձանց իրավունքներն ու օրինական շահերը, որոնք իրականում խախտվում են դատարանի՝ օրինական ուժի մեջ մտած որոշմամբ, դառնում են համապարտադիր, իսկ համապարտադիր որոշումը նշանակում է, որ այն ենթակա է պարտադիր կատարման անկախ նրանից արդյոք այն շոշափում է սուբյեկտի իրավունքներն ու պարտականությունները, ում վերաբերյալ վեճը չի քննարկվել:

ՀՀ ՔԴՕ նորմերը կանխորոշում են վճռաբեկ ատյանում սեփական նախաձեռնությամբ ստուգելու դատարանի որոշման օրինականությունը դրանցում բեկանման համար բացարձակ հիմքերի առկայության տեսանկյունից, եթե գործը ստուգվում է գործին մասնակցող անձի բողոքի հիման վրա, բայց բողոք բերելու իրավունք չի տալիս գործին չմասնակցող անձանց, մինչդեռ դատարանի որոշումը իրական կյանքում պարտադիր է դառնում նաև գործին մասնակից չդարձված անձանց համար, որը մեր կարծիքով արդարացի չէ:

Շատ դատավարագետներ իրավամբ վճռաբեկ վարույթը համարում են դատարանի որոշումների օրինականության և հիմնավորվածության ստուգման ավելի արագ և ավելի մատչելի միջոց [14]: Քաղաքացիական դատավարության օրենսդրությունը, անշուշտ, այն բոլոր անձանց համար, որոնք մասնակցել են գործին, հնարավորություն է տալիս դիմելու վերադաս ատյանի դատարան՝ վերանայելու ստորադաս ատյանի դատարանի որոշումը, սակայն դա պետք է նախատեսված լինի օրենքով: Այսպես, Ա.Վ. Դոլժիկովը, ուսումնասիրելով մարդու և քաղաքացու հիմնական իրավունքների սահմանափակման թույլատրելիության սահմանադրական չափանիշները, որոնք ներառում են նաև դատական պաշտպանության իրավունքը, գալիս է այն եզրահանգման, որ անհրաժեշտ է սահմանել հիմնական իրավունքների նվա-

զագույն նորմատիվ-իրավական կարգավորումներ՝ դրանց էական բովանդակության պահպանման համար: Այն աղավաղվում է, երբ հնարավոր չէ օգտվել հիմնական իրավունքներից կամ էլ բացակայում են դրա իրականացման իրավական երաշխիքները [15]:

Օ.Յ. Սկվորցովի կարծիքով եթե բողոքը բերվել է օրենքով սահմանված կարգով և այն անձի կողմից, ով չի մասնակցել գործին, բայց նա հայտնում է, որ բողոքարկվող դատական ակտով լուծվել է իր իրավունքների կամ պարտականությունների հարցը, ապա բողոքն ըստ էության ենթակա է վերանայման: Մենք ևս գտնում ենք, որ այդ կերպ իսկապես կիրականացվեն այն անձանց իրավունքները, որոնք չեն մասնակցել գործին, բայց կարծում են, որ ընդունված դատական ակտով շոշափվել են իրենց իրավունքները [16]:

Համանման տեսակետ ունի նաև Ա.Ս. Կոժեմյակոն. նա կարծում է, որ բողոքարկման սուբյեկտների շրջանակը չպետք է սահմանափակվի որևէ հատկանիշներով: Նա ենթադրում է, որ բողոքարկման իրավունքի սուբյեկտ փաստացի կարող է լինել գործին մասնակցող կամ չմասնակցող ցանկացած անձ անկախ նրանից արդյոք իսկապես այդ որոշմամբ շոշափվել են նրա իրավունքները, թե՝ ոչ: Որպեսզի դատարանը բողոքը ընդունի վարույթ, դիմողին բավարար է միայն բողոքարկվող որոշմամբ իր իրավունքների խախտման վկայակոչումը: Գործի քննության ընթացքում նման խախտման փաստն ինքնին ենթակա է ապացուցման [17]: Նշվածը թույլ է տալիս գալ այն եզրահանգման, որ տվյալ դեպքում ՀՀ ՔԴՕ-ում առկա է բացթողում՝ վճռաբեկ վարույթ նախաձեռնելու իրավունքով օժտված անձանց շրջանակի կարգավորման հետ կապված:

Վերը շարադրվածների հիման վրա գտնում ենք, որ ՀՀ ՔԴՕ 223 հոդվածում պետք է առանձին կետով նախատեսել գործին չմասնակցող անձանց բողոք բերելու իրավունքը՝ այն շարադրելով հետևյալ կերպ.

«Հոդված 23. Վճռաբեկ բողոք բերելու իրավունքը

1.......

2...

21 գործին մասնակից չդարձված անձինք, որոնց իրավունքների և պարտականությունների վերաբերյալ կայացվել է գործն ըստ էության լուծող դատական ակտ:

22 Գործին մասնակից չդարձված այն անձինք, որոնց իրավունքների և պարտականությունների վերաբերյալ կայացվել է գործն ըստ էության լուծող դատական ակտ, վճռաբեկ դատարանում օգտվում են գործին մասնակցող անձանց իրավունքներից և կրում են նրանց համար սահմանված պարտականությունները»:

ՀՀ ՔԴՕ 223 հոդվածը նշված կետով լրացվելու դեպքում այն ոչ միայն կապահովի հուսալի երաշխիքներ արդարադատության մատչելիության հա-

մար, այլև կնպաստի ավելի արդյունավետ իրականացնելու մարդու և քաղաքացու իրավունքների և օրինական շահերի պաշտպանությունը: Գործին չմասնակցող անձանց վճռաբեկ բողոք բերելու իրավունքով օժտելը դատական պրակտիկայում կունենա նախականխիչ նշանակություն ստորադաս ատյանի դատարանների գործունեության համար: Ելնելով նշվածից՝ ստորադաս ատյանի դատարանները գործով կիրականացնեն ավելի օբյեկտիվ և բազմակողմանի քննություն՝ հաշվի առնելով գործի բոլոր փաստացի հանգամանքները և այլ անձանց իրավունքներն ու օրինական շահերը գործի քննության ընթացքում և որոշում կայացնելիս [18]:

Դրա հետ մեկտեղ անհրաժեշտ է նշել նման ընթացակարգային հնարավորությունների որոշակի սահմանափակումներ: Գործին չմասնակցող անձանց բողոքների վերանայման ժամանակ վճռաբեկ ատյանի դերը կայանում է միայն դատարանի որոշմամբ բողոքարկողի իրավունքների խախտման իսկությունը պարզելու, այդ որոշումը բեկանելու և գործը նոր քննության ուղարկելու մեջ: Նշված անձանց կողմից բողոքարկվող որոշումը բեկանելուց հետո վճռաբեկ ատյանը չի կարող ընդունել ինքնուրույն ակտ, որը թույլատրվում է ըստ էության բողոքարկելու դեպքում, քանի որ հակառակ դեպքում նա ստիպված կլինի հաստատելու նոր փաստական հանգամանքներ:

Քաղաքացիների դատական պաշտպանության իրավունքի ընդլայնման հետ կապված, մասնավորապես՝ վճռի վերանայման իրավունքի առումով, նպատակահարմար է լրացուցիչ երաշխիքներ մտցնել քաղաքացիական դատավարության օրենսդրության մեջ քաղաքացիների որոշակի խմբի (կատեգորիաների) համար: Առաջարկում ենք նման անձանց թվին դասել ազատությունից զրկվելու ձևով պատիժ կրող անձանց, այն անձանց, որոնց նկատմամբ վարույթ է հարուցվել հոգեբուժարանում հարկադիր հոսպիտալացման (տեղավորման) և անչափահասների համար:

Այդպիսի քաղաքացիները առաջին հերթին զրկված են դատարանում անձամբ գործ հարուցելու իրավունքից. երկրորդ հերթին հնարավորություն չունեն անձամբ մասնակցելու դատական նիստին: Բարդ է նաև դատապարտյալների կարգավիճակը նրանց դեմ հայց հարուցելու դեպքում: Քանի որ ազատազրկման վայրերը չեն համարվում բնակության վայր, ապա պատիժը կրող պատասխանողների նկատմամբ կիրառվում են ՀՀ ՔԴՕ 83 հոդվածի կանոնները (ընդդատություն հայցվորի ընտրությամբ), ինչը ավելի է բարդացնում նրանց դատական պաշտպանության հնարավորությունները:

Արդարադատության հավասար հնարավորության ապահովման անհրաժեշտությունը ենթադրում է դատական պաշտպանության իրավունքը դիտել յուրաքանչյուր մարդու համար հավասար՝ անկախ նրանից, թե ինչ իրավիճակում են նրանք գտնվում [19]:

Փաստաբանության մասին ՀՀ օրենքի 6, 41, 42 հոդվածները նախատե-

սում են փաստաբանի կողմից տվյալ խմբի (կատեգորիայի) քաղաքացիների շահերը ներկայացնել անվճար, քանի որ նման իրավունքի սահմանումը առաջ է եկել այն անձանց հատուկ պաշտպանության անհրաժեշտությունից, որոնց իրավունքներն ու ազատությունները հաճախ են սահմանափակվում (ոտնահարվում) հասարակության մեջ:

Այդ քաղաքացիների թվին պետք է դասել նաև հաշմանդամներին, որոնք դիմում են խախտված սոցիալական իրավունքների պաշտպանության համար: Դա պայմանավորված է նրանով, որ սոցիալական ապահովության ոլորտում օրենսդրության մշտական փոփոխությունները առաջ են բերում դրա կիրառման հետ կապված բարդություններ:

Կենսաթոշակային ապահովության, նպաստների ու փոխհատուցումների, քաղաքացիների սոցիալական երաշխիքների մասին օրենսդրության նորմերի ոչ միանշանակությունն ու հակասականությունը հնարավորություն են տալիս իրավակիրառ մարմիններին անհիմն (կամայական) մեկնաբանել վերը նշված անձանց ցանկը:

Մեր կարծիքով ՀՀ ՔԴՕ 223 հոդվածում պետք է առանձին կետով նախատեսել, որ երբ օբյեկտիվ պատճառներով պատասխանողի բնակության վայրն անհայտ է, փաստաբանը իրավունք ունի վճռաբեկության կարգով բողոքարկելու դատարանի որոշումը, չնայած որ նրա մոտ բացակայում է հատուկ լիազորագիրը:

Տվյալ դեպքում փաստաբանը օժտվում է իր լիազորություններով ոչ թե պատասխանողի հետ կնքված համաձայնությամբ, այլ օրենքի ուժով և պատասխանողի իրավունքների պաշտպանության համար սահմանված անհրաժեշտ իրավունքով [20]:

Ձևական առումով վճռաբեկ բողոքարկման սուբյեկտներն իրավունք ունեն բողոքարկելու դատարանի որոշումները ցանկացած դրդապատճառներով: Սակայն նախընտրելի է, որ տվյալ իրավունքը սահմանափակվի դիսպոզիտիվության (տնօրինչականության) սկզբունքով, որի շնորհիվ (ուժով) դատավարության յուրաքանչյուր մասնակից կարող է հանդես գալ դատարանում միայն իր անունից և իր սեփական շահերից ելնելով՝ բացառությամբ այն դեպքերի, երբ նա հանձնարարություն ունի կամ էլ լիազորված է օրենքի ուժով պաշտպանել այլ անձանց շահերը: Դրա համար էլ եթե վճռաբեկ բողոքի բովանդակությունը դուրս է գալիս դատավարության մասնակցի իրավունքների շրջանակներից, ապա վճռաբեկ ատյանը կարող է չքննել բողոքի այն մասը, որտեղ այն վերաբերում է այլ անձանց շահերին և չի շոշափում բողոք բերող անձի շահերը:

ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

1. *Ярков В.В.* Юридические факты в механизме реализации норм гражданского процессуального права. Екатеринбург. 1992. С. 270.
2. *Гурвич М.А.* К вопросу о предмете советского гражданского процесса //Ученые записки ВИЮН. М., 1965. С. 44.
3. *Кузнецов П.У.* Субъективное право кассационного обжалования судебных решений и определений. Свердловск, 1985, С. 6.
4. *Грицанов А.С.* Кассационное производство в советском гражданском процессе. Томск, 1980, С. 17.
5. *Алексеев С.С.* Общая теория права, М., 1981, 2. С. 120.
6. См.: *Жуйков В.М.* Принцип состязательности в гражданском судопроизводстве // Российская юстиция. 2003, № 6*, Каллистратова Р.Ф., Приходько И.А., Пацация М.Ш.* Прокурор в арбитражном и гражданском процессах: актуальные проблемы законодательного регулирования // Материалы второй научно-практической конференции «Принципы гражданского процессуального права, их реализация в проекте ГПК России». Тверь, 2000. СС. 26–35 и т.д.
7. *Власов А.А.* Участие прокурора в гражданском процессе // Законность 2000 №8. С. 43, *Заленский Ю.А. Трошенко И.А., Шарыло Н.П.* Проверка прокурором гражданских дел в кассационные сроки. М., 1987. С.3, *Стрельцова Е.Г.* Автономия воли в гражданском процессе // Российский ежегодник гражданского и арбитражного процесса. 200 –2003. № 2 / Под ред. В.В. Яркова. СПб, 2004. С 49, Тараненко В.В. Участие прокурора в гражданском процессе не только допустимо, но и необходимо. Прокурорская и следственная практика. Орган Генеральных прокуроров стран СНГ. М., 1999 и т.д.
8. *Туманова Л.В.* Лица, участвующие в деле в целях защиты публично-правовых интересов. Тверь, 2001. С. 37–48.
9. *Туманов В.А.* Совершенствование правосудия в России // Государство и право. 1998. №12, С 17.
10. *Васьковский Е.В.* Курс гражданского процесса. Т. 1. М., СС. 132–133.
11. *Ушаков О.В.* Участие прокурора в гражданском процессе // Арбитражный и гражданский процесс. 2003. №6. СС 4–6.
12. *Պետրոսյան Ռ.Գ.* Հայաստանի Հանրապետության քաղաքացիական դատավարություն/, չորրորդ հրատ., Եր., Ոսկան Երևանցի, 2012, էջ 527–528:
13. *Жукова О.В.* Кассационное производство в гражданском процессе. Учебное пособие. Тверь, 2005, С 12.
14. Научно-практический комментарий к Гражданскому процессуальному кодексу Российской Федерации // Под ред. В.М. Жуйкова, В.К. Пучинского, М.К. Треушникова, М., 2003. С. 685.
15. *Должиков А.В.* Конституционные критерии допустимости ограничения основных прав человека и гражданина в Российской федерации. Автор канд. юрид. наук. Тюмень, 2003. СС. 6–7.
16. *Скворцов О.Ю.* Институт кассации в российском арбитражном процессуальном праве (проблемы судоустройства и судопроизводства): Дис. канд. юр. наук. СПБ, 2000, СС 76–78.
17. *Кожемяко А.С.* Кассационное производство в арбитражном суде: теория и практика. М., 2004. СС. 46–48.
18. Комментарий к гражданскому процессуальному кодексу Российской Федерации (постатейный) // Отв. ред. Г.А. Жилин. 7-е изд. перераб. и доп. М.: Проспект, 2014, СС. 661–664.

19. *Михайловская К.Б., Кузьминский Е.Ф., Мазаев Ю.Н.* Права человека в массовом сознании. М., 1995. С. 28.
20. О судебном решении: Постановление Пленума Верховного суда Российской Федерации от 19.12.2003 // БВС.2004, № 1.

СУБЪЕКТЫ КАССАЦИОННОГО ПРОИЗВОДСТВА

А.С. Назаретян

АННОТАЦИЯ

Данная статья относится к списку субъектов, которые имеют право в кассационном порядке обжаловать судебные акты, вынесенные в гражданско-процессуальном порядке. Содержит также предложения о расширении списка указанных субъектов и в связи с этим о некоторых дополнениях в гражданско-процессуальном кодексе. Статья подготовлена на основании сравнительно-правового исследования ГПК РА и РФ и учета материалов судебной практики.

Ключевые слова: Кассационное производство, субъект, жалоба, обжалование, права, интересы.

SUBJECTS OF CASSATION PROCEEDINGS

A. Nazaretyan

SUMMARY

The article refers to the list of subjects which have the right to appeal judicial acts at cassation proceedings of the civil procedure of RA. It also includes suggestions about the expansion of the list of the subjects mentioned and the supplement of the civil procedure code of RA with some provisions. It is basically executed on the basis of registration of judicial practice and legal comparative analysis of the civil procedure code of RA and RF.

Keywords: Cassation proceedings, subject, appeal, appellation, rights, interests.

ՓՈՐՁԱՔՆՆՈՒԹՅԱՆ ՕԲՅԵԿՏՆԵՐԻ ՈՐՈՇՄԱՆ, ՆԱԽԱՊԱՏՐԱՍՏՄԱՆ, ՏՐԱՄԱԴՐՄԱՆԵՎ ԴՐԱՆՑ (ՆՐԱՆՑ) ՀԵՏ ՎԱՐՎԵԼՈՒ ՎԵՐԱԲԵՐՅԱԼ ՀԱՐՑԵՐ

Գ.Գ. Սահակյան

ԱՄՓՈՓՈՒՄ

Հեղինակը, կատարելով համապատասխան իրավական վերլուծություններ և ուսումնասիրելով օտարերկրյա օրենսդրական փորձը, հանգում է այն եզրակացության, որ առկա է ՀՀ քաղաքացիական դատավարության պրոցեսում դատարանի որոշմամբ նշանակված փորձաքննությունները կատարելու համար անհրաժեշտ օբյեկտների որոշման, նախապատրաստման, տրամադրման (ներկայացման), ինչպես նաև դրանց (նրանց) հետ վարվելու վերաբերյալ հարցերը համալիր և հստակ կարգավորելու անհրաժեշտություն:

Գիտական հոդվածում կատարվել են գիտագործնական նշանակություն ունեցող կոնկրետ եզրահանգումներ և առաջարկություններ, որոնք կարող են օգտակար լինել նաև ՀՀ քաղաքացիական դատավարության օրենսդրությունը բարեփոխելու հարցում:

Հիմնաբառեր՝ դատական փորձաքննություն, փորձագետ, փորձաքննության օբյեկտ, դատարան, որոշում, իրավունք:

ՀՀ քաղաքացիական դատավարության օրենսգրքի 60-րդ հոդվածի 5-րդ մասի համաձայն, դատարանը կայացնում է փորձաքննություն նշանակելու մասին որոշում, որում՝ ի թիվս այլ տվյալների, նշում է նաև փորձագետին տրամադրված նյութերը (փաստաթղթերը), անհրաժեշտության դեպքում՝ դրանց հետ վարվելու պայմանները: Դրանք դատարանի կողմից նշանակված փորձաքննությունը կատարելու համար փորձագետին անհրաժեշտ նյութերը (փաստաթղթերը), այդ թվում՝ համեմատական հետազոտության նմուշներն (այսուհետ՝ փորձաքննության օբյեկտներ կամ նյութեր) են, որոնք փորձագիտության տեսության մեջ անվանվում են փորձաքննության օբյեկտներ: Հավելենք, որ հայրենական օրենսդրությունը չի անդրադառնում այդ եզրույթին:

Փորձաքննության օբյեկտները նյութական աշխարհի առարկաներն են, որոնք ենթակա են փորձագիտական հետազոտության՝ դրա առարկա հանդիսացող հանգամանքների հաստատման նպատակով: Օրինակ, դատահամակարգչային տեխնիկական փորձաքննության օբյեկտ կարող են հանդիսանալ համակարգիչները, հիշողության միկրոսխեմաները, դատաապրանքագիտական փորձաքննության օբյեկտ՝ ապրանքը, հումքը, դատաշինարարատեխնիկական փորձաքննության օբյեկտ՝ շինությունը, դրա առա-

նձին հատվածները և այլն: Նշենք նաև, որ դատաբժշկական, դատահոգեբանական, ինչպես նաև դատահոգեբուժական փորձաքննությունների օբյեկտ է հանդիսանում մարդը, նրա հոգեբանական և օրգանիզմի այլ ֆունկցիաների վիճակը, որը միաժամանակ նաև գործով դատավարության մասնակից է: Դատահոգեբուժական փորձաքննություն կատարելու անհրաժեշտություն, օրինակ, կարող է առաջանալ գործարքն առոչինչ, ամուսնությունն անվավեր, անձին անգործունակ ճանաչելու և նրա նկատմամբ խնամակալ կամ հոգաբարձու նշանակելու, երեխայի դաստիարակության հետ կապված և այլ գործերով[1]:

Այսպիսով, ինչպես հետևում է վերը մեջբերված հոդվածի բովանդակությունից, փորձագետին փորձաքննություն կատարելու համար տրամադրվող (ներկայացվող) օբյեկտները պարտադիր պետք է սահմանվեն փորձաքննություն նշանակելու մասին դատարանի որոշման մեջ: Միաժամանակ, հաշվի առնելով, որ գործնականում միշտ չէ, որ դատարանին կարող է հաջողվել ի սկզբանե սահմանել անհրաժեշտ օբյեկտների շրջանակը, օրենսդիրը ՀՀ քաղաքացիական դատավարության օրենսգրքի 45-րդ հոդվածի 3-րդ մասով փորձագետին վերապահել է հնարավորություն, եթե դա անհրաժեշտ է եզրակացություն տալու համար, խնդրել դատարանին իրեն տրամադրելու լրացուցիչ նյութեր: Տրամադրված նյութերի անբավարարության դեպքում վերջինս կարող է հրաժարվել եզրակացություն տալուց:

Բացի այդ, իրավաբանական գրականության մեջ արդարացիորեն խոսվում է նաև փորձագետին լրացուցիչ նյութեր փոխանցելու իրավունք դատարանին վերապահելու մասին: Մասնավորապես դատավարագետ Ա.Գ. Դավթյանը գտնում է, որ փորձաքննությունն անցկացնելու ընթացքում դատարանին (դատավորին) պետք է վերապահվի նաև իր նախաձեռնությամբ փորձագետին պատշաճ հետազոտություն կատարելու համար նշանակություն ունեցող լրացուցիչ նյութեր փոխանցելու իրավունք[2]: Նշված տեսակետի հետ, կարծում ենք, չի կարելի չհամաձայնել: Դա կարող է նպաստել արագ և արդյունավետ դատական պաշտպանությանը: Օրենսդրական նման լուծմամբ դատարանները ձեռնպահ կմնան առանց դատարանի որոշման փորձագետին լրացուցիչ նյութեր ուղարկելու՝ գործնականում հանդիպող ոչ իրավաչափ վարքագծից:

---

[1] Դատական փորձաքննության օբյեկտների հետ կապված հարցերի, այդ թվում՝ դրանց առնչությամբ իրավակարգավորման որոշ բացերի վերաբերյալ տե՛ս Փորձաքննությունը քաղաքացիական գործերով դատական վարույթի շրջանակներում, ուսումնական ձեռնարկ, գիտ. խմբագիր՝ Ա. Եգեկյան, Ե., 2014թ., էջ 27–35:

[2] Տե՛ս Давтян А.Г. Экспертиза в гражданском процессе, М., 1995, էջ 44:

Քննարկվող համատեքստում հարց է ծագում, թե ո՞վ պետք է փորձաքննություն կատարելու համար անհրաժեշտ նյութերը տրամադրի (ներկայացնի) փորձագետին: Նշենք, որ ի տարբերություն հայրենական քրեադատավարական օրենսդրության՝ քաղաքացիադատավարական օրենսդրությամբ, որին բնորոշ է կողմերի մրցակցության սկզբունքը, ապացուցման պարտականությունը վերագրվում է գործին մասնակցող անձանց, որոնք դրա բաշխման կանոններին համապատասխան պարտավոր են ապացույցներ ներկայացնել դատարանին, իսկ դատավարական իրավահարաբերությունների պարտադիր մասնակիցը՝ դատարանն, իրականացնում է այդ առնչությամբ բացատրական գործունեություն, գործին մասնակցող անձանց միջնորդությամբ օժանդակում նրանց ապացույցներ ձեռք բերելու գործում, սահմանված կարգով սահմանում ապացույցներ ներկայացնելու ժամկետները և պահանջում դրանք այդ անձանցից:

Ինչպես հետևում է քաղաքացիական դատավարության օրենսդրության մի շարք հոդվածների համադրված վերլուծությունից, դատարանը, փորձաքննություն նշանակելու մասին որոշում կայացնելով, ապացույցների թույլատրելիության և վերաբերելիության կանոնների պահպանմամբ ինքն է որոշում փորձաքննություն կատարելու համար փորձագետին տրամադրման (ներկայացման) ենթակա անհրաժեշտ օբյեկտների վերջնական շրջանակը և, սահմանելով փորձաքննություն նշանակելու մասին որոշման մեջ, ապահովում դրանց տրամադրումը փորձագետին: Իհարկե, գործին մասնակցող անձինք՝ որպես գործի ելքով շահագրգռված սուբյեկտներ, իրենք պետք է ձեռնարկեն համապատասխան միջոցներ իրենց պահանջների և առարկությունների հիմքում ընկած փաստերն ապացուցելու համար՝ դատարանին ներկայացնելով փորձաքննության ընթացքում հետազոտման ենթակա օբյեկտներ: Այսինքն, փորձագետը կարող է տալ օբյեկտիվ եզրակացություն, եթե դատարանը գործին մասնակցող անձանց կողմից ներկայացված գործի լուծման համար նշանակություն ունեցող հանգամանքները հաստատող անհրաժեշտ (բավարար) նյութերը ներկայացնի փորձագետին, այն է՝ եթե դատարանի հանդիպակաց պարտականությունը պատշաճ կատարվի:

Ի տարբերություն հայրենական քաղաքացիադատավարական օրենսդրության՝ փորձագետին օբյեկտներ ներկայացնելու դատարանի պարտականությունն ուղղակիորեն ամրագրվել է «Ռուսաստանի Դաշնությունում պետական դատափորձագիտական գործունեության մասին» դաշնային օրենքի 19-րդ հոդվածում, որի համաձայն դատական փորձաքննություն նշանակող մարմինը կամ անձը ներկայացնում է հետազոտություն անցկացնելու և փոր-

ձագետի եզրակացություն տալու համար անհրաժեշտ հետազոտության օբյեկտներ ու գործի նյութեր[3]: Ինչպես ցույց է տալիս հայրենական դատական պրակտիկայի ուսումնասիրությունը, հարցի ուղղակի կարգավորման բացակայությունը, ուստի և դրա ոչ միարժեք ընկալումը դատավորների ու դատավարության մասնակիցների կողմից նպաստում է փորձագետներին ձգձգումներով, թերի, ոչ ամբողջական ծավալով նյութերի տրամադրմանը: Եվ թեև լիովին կիսում ենք Տ.Ա. Լիլուաշվիլու տեսակետն այն մասին, որ փորձաքննության հետ կապված հանգամանքներ պարզաբանելու համար լրացուցիչ նյութեր տրամադրելու փորձագետի խնդրանքի մասին նշումն օրենքում կարող է վկայել այն մասին, որ փորձագետն իրավունք չունի ինքը հավաքել այդ նյութերը[4], այնուամենայնիվ, հաշվի առնելով վերը նշվածը և խնդրի գործնական կարևորությունը, կարծում ենք՝ ՀՀ քաղաքացիական դատավարության օրենսգիրքն անհրաժեշտ է լրացնել ՌԴ օրենքի համանման դրույթով:

Նշված համատեքստում անհրաժեշտ է նշել նաև, որ դատարանները հաճախ ուղղորդում են փորձագետներին կատարելու իրենց իրավասությ+ան մեջ չմտնող գործողություններ: Մասնավորապես, դատարանը կայացնում է փորձաքննություն նշանակելու մասին որոշում՝ դրանում նշելով. «փորձաքննությանը մասնակից դարձնել կողմերին և նրանց պարտավորեցնել փորձագետի պահանջով տրամադրել անհրաժեշտ նյութեր (փաստաթղթեր) փորձաքննությունն անցկացնելու համար»: Նշվածը գործնականում բացատրվում է նաև փորձաքննության կատարումը չձգձգելու նկատառումով[5], որը, սակայն, իրավական առումով հիմնավորված չէ:

Մինչդեռ, ինչպես իրավացիորեն նշում է նույն հեղինակը՝ Տ.Ա. Լիլուաշվիլին, նյութերը հետազոտության ուղարկելով, դատարանը պետք է համոզվի

---

3 Տե՛ս Федеральный закон о государственной судебно-экспертной деятельности в Российской Федерации, 31.05.2001:

4 Տե՛ս Т.А. Лилуашвили, Экспертиза в советском гражданском процессе, Т., 1967. С. 109:

5 Իհարկե, գործնականում հաճախ են առաջանում դատարանի կողմից նշանակվող փորձաքննությունները ոչ սեղմ ժամկետներում կատարելու հետ կապված խնդիրներ, քանի որ քաղաքացիադատավարական օրենսդրությամբ դրանք կատարելու և կազմված փորձագիտական եզրակացությունը դատարան ներկայացնելու ժամկետ սահմանված չէ՝ դրանից բխող համապատասխան անցանկալի հետևանքերով: Դատական փորձաքննության ժամկետներին առնչվող հարցերի վերաբերյալ տե՛ս գիտ. խմբագիր Ա. Եզեկյան, Փորձաքննությունը քաղաքացիական գործերով դատական վարույթի շրջանակներում, ուսումնական ձեռնարկ, Եր., 2014թ., էջ 129–130, Ա.Գ. Ջհիրաբյան, Փորձագետի եզրակացությունը քաղաքացիական դատավարությունում, Եր., 2013թ., էջ 149–152:

դրանց արժանահավատության և լավորակության հարցում: Այլապես, նյութերի լավորակության ստուգումը դատարանի կողմից կիրականացվի միայն փորձագետի եզրակացությունը հետազոտելիս և գնահատելիս: Մինչդեռ, ինչպես ցույց է տալիս դատական պրակտիկայի ուսումնասիրությունը, նման ստուգումն անհրաժեշտ է նաև այդ նյութերն ընտրելիս և նախապատրաստելիս՝ նախքան դրանք փորձագետին տրամադրելը[6]:

Փաստորեն, կարող ենք արձանագրել, որ վերը հիշատակված դեպքերում փորձագետը մասնակցում է փորձաքննություն կատարելու համար անհրաժեշտ օբյեկտների շրջանակի որոշմանը, ձեռք բերում դրանք անմիջապես դատավարության մասնակիցներից և հետազոտում դրանք, որը, կարծում ենք, իրավաչափ չէ:

Կարևոր է նշել, որ փորձագետի կողմից ինքնուրույն նյութեր հավաքելու անթույլատրելիության հարցին հստակ կարգավորում է տվել ՌԴ օրենսդիրը՝ ՌԴ քաղաքացիական դատավարության օրենսգրքի 85-րդ հոդվածի 2-րդ մասում նշելով, որ փորձագետն իրավունք չունի ինքնուրույն հավաքել փորձաքննության անցկացման համար անհրաժեշտ նյութեր[7]: Այդ բովանդակությամբ դրույթ նախատեսված է նաև «Ռուսաստանի Դաշնությունում պետական դատափորձագիտական գործունեության մասին» դաշնային օրենքի 16-րդ հոդվածում, որից հետևում է, որ արգելքը կիրառվում է նաև դատական մյուս ոլորտների շրջանակներում փորձաքննություններ անցկացնելիս, որը միանգամայն հիմնավորված է:

Սա, մեր կարծիքով, համարվում է փորձագետի պատշաճ աշխատանքի կատարման համար կարևոր իրավական նախադրյալ, քանի որ եթե վերջինս ինքը զբաղվի փորձաքննության օբյեկտներ հավաքելով՝ հարաբերությունների մեջ մտնելով դատավարության մասնակիցների հետ, ապա դա կարող է կասկածի տակ դնել նրա կողմից կատարված հետազոտության բազմակողմանիությունը, լրիվությունը և օբյեկտիվությունը: Ինչպես հետևում է ՀՀ քաղաքացիական դատավարության օրենսգրքի 60-րդ հոդվածի 5-րդ մասի բովանդակությունից, օբյեկտները պետք է փորձագետին տրամադրվեն (ներկայացվեն) փորձաքննության նշանակումը նախաձեռնող մարմնի՝ փորձաքննություն նշանակելու մասին որոշման մեջ ներառելով: Բացի այդ, օտարերկրյա համապատասխան օրենսդրական ակտերի ուսումնասիրությունը ցույց է տալիս, որ դրանցով սահմանվում են փորձաքննության ներկայացվող օբյեկտները նախապատրաստելու և ներկայացնելու ընթացակարգեր: Այդ

---

[6] Տե՛ս Т.А. Лилуашвили, Экспертиза в советском гражданском процессе, Т., 1967, էջ 111–112:

[7] Տե՛ս Гражданский процессуальный кодекс Российской Федерации, 14.11. 2002:

առումով որոշակի կարգավորում տվել է, օրինակ, Ղազախստանի Հանրապետության օրենսդիրը: «Ղազախստանի Հանրապետությունում դատափորձագիտական գործունեության մասին» օրենքի 27-րդ հոդվածով նախատեսվում է, որ դատական փորձաքննության օբյեկտները, եթե դրանց ծավալը և հատկանիշները թույլ են տալիս, տրամադրվում են փորձագետին փաթեթավորված և կնքված վիճակում: Մնացած դեպքերում դատական փորձաքննություն նշանակող մարմինը (անձը) պարտավոր է ապահովել հետազոտության օբյեկտների գտնվելու վայր դատական փորձագետին հասցնելը, անխոչընդոտ մուտքը և հետազոտություն անցկացնելու համար անհրաժեշտ պայմաններ: Իրեղեն ապացույցների և փաստաթղթերի հետազոտության ժամանակ դատական փորձաքննություն նշանակող մարմնի (անձի) թույլտվությամբ օբյեկտները կարող են վնասվել կամ օգտագործվել միայն այն չափով, որքանով դա անհրաժեշտ է հետազոտություն կատարելու և եզրակացություն տալու համար: Նշված թույլտվությունը պետք է ներառվի դատական փորձաքննություն նշանակելու կամ դատական փորձագետի միջնորդությունը բավարարելու կամ այն մասնակի բավարարելու մասին որոշման մեջ:

Այդ օրենքի 18-րդ հոդվածի 2-րդ մասով սահմանվում է նաև, որ դատական փորձագետն իրավունք չունի անցկացնել հետազոտություն, որը կարող է հանգեցնել օբյեկտների լրիվ կամ մասնակի վնասման կամ դրանց արտաքին տեսքի վնասման, եթե առկա չէ դատական փորձաքննություն նշանակող մարմնի (անձի) հատուկ թույլտվությունն այդ մասին: Բացի այդ, նույն օրենքի վերը հիշատակված՝ 27-րդ հոդվածը սահմանում է դատական փորձաքննության օբյեկտների հետ վարվելու կարգը սահմանելու կառավարության իրավասությունը, որը, կարծում ենք, արդարացված մոտեցում է՝ հաշվի առնելով այդ մանրամասները ոչ թե օրենքով, այլ ենթաօրենսդրական նորմատիվ ակտով սահմանելու նպատակահարմարությունը[8]:

Բացի այդ, անպատասխան է մնում այն հարցը, թե ի՞նչ ժամկետում պետք է դատարանը բավարարի լրացուցիչ օբյեկտներ տրամադրելու փորձագետի խնդրանքը[9]: Նշված անորոշությունը, մինչդեռ, դատական պրակտիկայում առաջացնում է դժվարին, իսկ որոշ դեպքերում՝ անելանելի իրավիճակներ: Նկատենք, որ փորձաքննություն կատարելու համար անհրաժեշտ օբյեկտների պակասը փորձագետի աշխատանքի ամենալուրջ խոչընդոտն է,

[8] Տե՛ս закон о судебно-экспертной деятельности в Республике Казахстан, 20.01.2010:

[9] Պետական մասնագիտացված փորձագիտական հաստատությունների պրակտիկայում դա ձևակերպվում է որպես միջնորդություն, որոնց պատասխանները ներկայացվում են մեկ, երկու, իսկ ոչ սակավ դեպքերում՝ ավելի երկար ամիսների ընթացքում:

որի պատճառով կարող է տուժել փորձագիտական եզրակացության որակը, ձգձգվել գործի քննությունը:

Միաժամանակ, ՀՀ քաղաքացիադատավարական օրենսդրությունից հստակ չի հետևում նաև փորձագետին փորձաքննություն կատարելու համար տրամադրված օբյեկտների հետագա ճակատագիրը: Մինչդեռ վերջինիս կողմից դրանց տիրապետումն ունի սույն ժամանակավոր բնույթ, քանի որ այդ օբյեկտները ենթակա են պահպանման և փորձագիտական եզրակացության հետ միասին վերադարձման փորձաքննությունը նշանակող մարմնին: Այդ հարցը նույնպես ՌԴ օրենսդիրն ուղղակիորեն կարգավորել է օրենսդրությամբ: «Ռուսաստանի Դաշնությունում պետական դատափորձագիտական գործունեության մասին» դաշնային օրենքի 16-րդ հոդվածով մասնավորապես սահմանված է, որ փորձագետը պարտավոր է ապահովել հետազոտության համար ներկայացված օբյեկտների և գործի նյութերի անվնաս պահպանումը: Այդ օրենքի 14-րդ հոդվածով սահմանվում է նաև հետազոտության ավարտից հետո փորձագետի եզրակացությունը, հետազոտության օբյեկտները և գործի նյութերը դատական փորձաքննությունը նշանակող մարմնին կամ անձին ուղարկելու՝ փորձագիտական հիմնարկի ղեկավարի պարտականությունը: Վերոգրյալի ամփոփմամբ կարող ենք նշել, որ համապատասխան կարգավորումների անհրաժեշտություն ունի նաև ՀՀ քաղաքացիադատավարական օրենսդրությունը:

Սույն համատեքստում կարևոր է անդրադառնալ մեկ հարցի ևս. իսկ ինչպե՞ս պետք է վարվի դատարանը, երբ ինքնուրույն չի կարող որոշել փորձագետին տրամադրման ենթակա օբյեկտների շրջանակը: Իրավաբանական գրականության մեջ այս առումով կա երկու տեսակետ. հեղինակների մի մասը գտնում է, որ օբյեկտները նախապատրաստելիս դատարանին պետք է տրվի մասնագետի օգնությանը դիմելու հնարավորություն, իսկ մյուս խումբ հեղինակների կարծիքով փորձաքննություն կատարելու համար անհրաժեշտ նյութեր պետք է հավաքի հենց փորձագետը, քանի որ դրանց որոշման համար պահանջվում են հատուկ գիտելիքներ: Ընդունելով, որ առանց համապատասխան մասնագետի մասնակցության նյութերի ձեռք բերումն ունի որոշակի դժվարություններ, քանի որ վարույթ իրականացնող մարմինը կարող է իր չիմացության պատճառով վնասել դրանք՝ դարձնելով փորձաքննության համար ոչ պիտանի, կամ պարզապես չկարողանա գտնել կամ վերցնել անհրաժեշտ նյութեր՝ նպատակահարմար կլինի դրանց հավաքմանը ներգրավել համապատասխան բնագավառի մասնագետի՝ ապահովելով որակյալ նյութերի ստացումը և օգտագործումը փորձաքննության ընթացքում:

Այսպիսով, ընդհանրացնելով, կարող ենք արձանագրել, որ հայրենական քաղաքացիադատավարական օրենսդրության շրջանակներում օրենսդիրը ձեռնպահ է մնում դատական փորձաքննության օբյեկտների որոշման,

նախապատրաստման, տրամադրման և դրանց (նրանց) հետ վարվելու վերաբերյալ հստակ պահանջների սահմանումից, որը գործնականում առաջացնում է մի շարք հարցեր ու խնդիրներ: Նշվածը, մեր կարծիքով, օրենսգրքի էական թերություններից է: Կենդանի անձանց պարագայում հատկապես, նրանց իրավունքների և օրինական շահերի պաշտպանության հրամայականից ելնելով, օտարերկրյա օրենսդրական փորձի հաշվի առնմամբ, անխուսափելի է դրանց և արդարադատության ընդհանուր նպատակի, սկզբունքների համաչափ կարգավորման անհրաժեշտությունը: Այլապես պարզ չէ, թե դատավարական ինչ իրավունքներ ունեն և ինչ պարտականություններ են կրում այդ անձինք, մասնագիտական էթիկայի ինչպիսի պահանջներ պետք է պահպանի փորձագետը վերջիններիս վերաբերմամբ հետազոտություն կատարելիս, կամ՝ պետք է արդյոք պահպանի, թե ոչ: Ուստի, մեր կարծիքով, արդիական և հրատապ է սույն աշխատանքում մատնանշված և հատկապես՝ կենդանի անձանց հետ կապված հարցերը ՀՀ քաղաքացիական դատավարության օրենսգրքով համալիր և հստակ կարգավորելու անհրաժեշտությունը՝ ելնելով քաղաքացիական գործերի բազմակողմանի, լրիվ և օբյեկտիվ քննության, մարդու իրավունքների պաշտպանության երաշխավորման նկատառումներից: Կարևոր է ավելացնել, որ դրանք պատշաճ կարգավորելու համար նախ և առաջ անհրաժեշտ է ընդունել առանձին օրենք, որը կհանդիսանա միասնական հիմք դատավարական, այդ թվում՝ քաղաքացիական դատավարության օրենսդրության կատարելագործման համար, քանի որ անկատար իրավական ինստիտուտների գոյության պայմաններում օրենսգրքերում առկա կարգավորման բացերը շտկելը, այն արդիականացնելը իրատեսական չէ:

ВОПРОСЫ СВЯЗАННЫЕ С ОПРЕДЕЛЕНИЕМ, ПОДГОТОВКОЙ, ПРЕДОСТАВЛЕНИЕМ И ОБРАЩЕНИЕМ ОБЪЕКТОВ ЭКСПЕРТИЗЫ

Г.Г. Саакян

АННОТАЦИЯ

Автор, проведя соотвествующие правовые анализы и исследуя законодательный опыт зарубежных стран, сделал вывод о необходимости комплексного и точного регулирования вопросов, связанных с определением, подготовкой, предоставлением, а также обращением объектов, необходимых для проведения экспертизы, назначенной решением суда в гражданском процессе.

В научной статье предвидены конкретные заключения и предложения, имеющие научно-практическую значимость, которые могут быть полезны также в вопросе реформ гражданского процессуального законодательства РА.

Ключевые слова: судебная экспертиза, эксперт, объект экспертизы, суд, решение, право.

ISSUES ON DETERMINATION, PREPARATION, PROVISION AND USAGE OF THE OBJECTS OF EXPERTISE

G. Sahakyan

SUMMARY

The author, making appropriate legal analyses and studying foreign legislative experience, comes to a conclusion that it is necessary to clearly and complexly regulate the issues of determination, preparation, presentation, as well as handling of performing expertise appointed within the framework of civil trial of the Republic of Armenia.

In the article there were drawnspecific conclusions and recommendations of scientific and practical importance which can be useful for the reform of legislation of the civil trial of the Republic of Armenia.

Keywords: judicial expertise, expert, object of expertise, court, right/law.

ПРАВОПРЕЕМСТВО ГОСУДАРСТВ В ОТНОШЕНИИ ПРАВ, ВОЗНИКШИХ В РЕЗУЛЬТАТЕ СОВЕРШЕНИЯ МЕЖДУНАРОДНОГО ПРОТИВОПРАВНОГО ДЕЯНИЯ ПРОТИВ ГРАЖДАНИНА ГОСУДАРСТВА-ПРЕДШЕСТВЕННИКА

Э.С. Саргсян

eduard.s.sargsyan@gmail.com

АННОТАЦИЯ

Данная статья посвящена вопросу правопреемства в отношении прав, возникших в результате совершения международно-противоправного деяния против гражданина государства-предшественника. Рассмотрен институт дипломатической защиты – как механизм представления интересов граждан со стороны государства-правопреемника, а также проблемы в контексте применения традиционного правила непрерывного гражданства при правопреемстве государств.

Ключевые слова: правопреемство государств, дипломатическая защита, правило непрерывного гражданства.

В международно-правовой практике считается общепризнанным право государств посредством института «дипломатической защиты» представлять интересы своих граждан, пострадавших в результате совершения действий со стороны другого государства. Таким образом, общепринято, что государство «на самом деле отстаивает свои собственные права, свое право обеспечить, в лице своих граждан, уважение норм международного права» [1]. Соответственно, так как государство, защищая своих граждан, фактически «отстаивает свои собственные права», необходимо доказать наличие эффективной связи между лицом, права которого были затронуты государством-правонарущителем и государством, осуществляющим дипломатическую защиту. Это требование отражено в Статье 44 (a) Текстов Статей об ответственности государств за международно-противоправные деяния, согласно которой призвание государства к ответственности не может быть осуществлено «если требование предъявлено не в соответствии с применимыми нормами о государственной принадлежности требований» [2].

Традиционным правилом дипломатической защиты относительно государственной принадлежности требований является принцип «непрерывного гражданства». Первым важным условием для того, чтобы государство осуществляло дипломатическую защиту от имени лица, является условие, согласно которому такое лицо должно иметь гражданство этого государства во время совершения со стороны третьего государства международно-противоправного деяния [3]. Вторым важным условием является то, чтобы такое лицо оставалось гражданином данного государства, по крайней мере, до тех пор, пока данное государство пре-

дьявит это требование [4]. В международно-правовой доктрине, а также в судебной практике, поддерживается правило, согласно которому лицо, дипломатическую защиту которого государство желает осуществлять, должно также иметь гражданство данного государства во время принятия данного решения [5, 6].

Однако в науке международного права поддержка правила «непрерывного гражданства» является далеко не единогласной. В доктрине выражается и точка зрения, что сам по себе принцип «непрерывности гражданства» не является правилом международного права [7, 8]. Подобные критические замечания нашли свое отражение в работе специального докладчика Комиссии международного права Джона Дюгарда по дипломатической защите, для которого «традиционное правило непрерывного гражданства утратило свою пригодность» и «не имеет места в мире, где индивидуальные права признаны международным правом и где гражданство так легко не меняется» [9].

Тем более неприменимым видится правило «непрерывного гражданства» в контексте правопреемства государств. Для рассмотрения данного вопроса следует подразделить случаи правопреемства государств на две разные ситуации – ситуация, когда государство-предшественник перестает существовать, и когда его существование, наоборот, не затрагивается территориальными изменениями.

В тех случаях, когда государство-предшественник перестает существовать, граждане государства-предшественника становятся гражданами государства-правопреемника во время правопреемства. Так как во время совершения международно-противоправного деяния со стороны третьего государства потерпевшие лица имели гражданство государства-предшественника, а не правопреемника, применение правила «непрерывного гражданства» в таких случаях воспрепятствовало бы государству-правопреемнику осуществлять дипломатическую защиту на стороне своих «новых» граждан. Этот принцип широко поддерживается в доктрине [10].

В другой ситуации, когда государство-предшественник не прекращает свое существование, государство-правопреемник аналогично не могло бы осуществлять дипломатическую защиту для своих «новых» граждан, так как во время совершения международно-противоправного деяния со стороны третьего государства, пострадавшие лица не имели гражданства данного государства, а имели гражданство государства-предшественника. Данная позиция также имеет поддержку в доктрине [11].

В доктрине предлагалась точка зрения, согласно которой, в тех случаях, когда государство-предшественник не прекращает свое существование, продолжающее государство, хотя бы теоретически, будет вправе осуществлять дипломатическую защиту [12]. Этот подход действительно применим в случаях, когда лицо, потерпевшее от правонарушения, имевшего место до даты правопреемства, при праве оптации сохраняет за собой гражданство государства, сохранившего свою международно-правовую идентичность. В таком случае, продолжающее государство может представлять интересы физического лица, так как цепь гражданства не рушится. Однако такое право выбора (оптации) существует не всегда, и даже в тех случаях, когда оно существует, лицо может решить не воспользоваться им. В этом последнем случае, лицо, пострадавшее до даты правопреемства, станет гражданином государства-правопреемника, и тем самым продолжающее государство не сможет осущест-

вить дипломатическую защиту данного лица по той простой причине, что это лицо более не является его гражданином во время предъявления заявления. Таким образом, правило непрерывного гражданства не позволяло бы продолжающему государству осуществить дипломатическую защиту тех лиц, которые когда-то имели его гражданство, но которые после наступления даты правопреемства стали гражданами государства-правопреемника [13].

Следовательно, применение правила «непрерывного гражданства» в контексте правопреемства государств:

– не предоставило бы возможности государству-правопреемнику осуществлять дипломатическую защиту своих «новых» граждан, так как они не являлись таковыми во время совершения международно-противоправного деяния;

– не предоставило бы возможности государству-продолжателю осуществлять дипломатическую защиту своих граждан по причине того, что они более не являются его гражданами на момент предъявления требования против государства, ответственного за совершение международного противоправного деяния.

Тем самым, в обоих случаях: когда государство-предшественник продолжает свое существование, и когда государство-предшественник прекращает свое существование, можно прийти к выводу, что применение правила «непрерывного гражданства» в контексте правопреемства государств не позволило бы осуществить дипломатическую защиту от имени лица, пострадавшего в результате международно-противоправного деяния, совершенного до момента правопреемства, ни со стороны государства-продолжателя, ни со стороны государства-правопреемника. Так как ни одно государство не имело бы права требовать возмещения от ответственного государства и, следовательно, международно-противоправное деяние осталось бы безнаказанным.

О недопустимости применения правила «непрерывного гражданства» в контексте правопреемства государств свидетельствует также международно-правовая практика и прецедентное право. Так, традиционное правило о непрерывном гражданстве было строго раскритиковано судьей Й. ван Эйсинга в его особом мнении по делу *Железной дороги Panevezys-Saldutiskis* [14]. Он придерживался точки зрения, согласно которой правило, которое удержало бы государство-правопреемника от «поддержки любого требования любого из своих новых граждан по возмещению ущерба, понесенного до изменения гражданства» привело бы к «несправедливым результатам» [15].

Судья Фицморис в его особом мнении в деле Барселона Трэкшн также раскритиковал правило непрерывного гражданства и его применение в контексте правопреемства государств. Он отметил, что когда изменение гражданства не является преднамеренным (как, например, при правопреемстве государств) данное правило «будет несправедливым», так как оно лишает новых граждан государства-правопреемника всех возможностей получать возмещение за прошлые международно-противоправные деяния. Согласно его мнению: *«слишком жесткое и стремительное применение этого правила может привести к ситуациям, в которых важные интересы останутся незащищенными, истцы неудовлетворенными а ущерб не возмещенным, только потому, что чисто техничес-*

кие соображения приводят к тому, что ни одно государство не имеет право действовать» [16].

В своем частном мнении по тому же делу, судья Ф. Джессап согласился с комментариями, сделанными судьей Фицморис, и предложил, чтоб правило непрерывного гражданства не применялось в контексте правопреемства государств.

Многие ученые в своих работах отмечают, что применение традиционного правила непрерывного гражданства может вести к несправедливым результатам, когда изменения гражданства носят недобровольный характер, как, например, в случаях правопреемства государств [17–19]. Факт, что применение данного правила в контексте правопреемства государств, в конечном счете, лишило бы «большое количество лиц широкого круга» прав был представлен как «оскорбляющее современную концепцию роли международного права в защите индивида» [20]. Другие утверждают, что применение правила непрерывного гражданства в контексте правопреемства государств фактически поощряет государство-правонарушителя, так как его «международно-противоправные деяния остаются безнаказанными» [21].

Аналогичной позиции придерживается Комиссия по международному праву ООН. Работа специального докладчика Комиссии по международному праву ООН по дипломатической защите ясным образом озвучило позицию, согласно которой традиционное правило непрерывного гражданства не должно применяться в контексте изменений гражданства, имеющих место в результате правопреемства государств. Согласно мнению специального докладчика Джона Дюгарда, непрерывное гражданство «может привести к большой несправедливости, когда потерпевшее лицо подверглось *bona fide* изменению гражданства, не связанного с предъявлением международного иска после причинения ущерба, в результате *inter alia* … перехода территории или правопреемства государств» [22]. Он даже принял более радикальную точку зрения, согласно которой было бы «предпочтительнее отвергнуть доктрину непрерывного гражданства как самостоятельное правило обычного международного права» [23].

В докладе Комиссии относительно ее работы 53-ей Сессии есть ссылка на тот факт, что «большинство членов» Комиссии не дали согласие на предложение Специального докладчика отказаться от традиционного правила непрерывного гражданства. Вместо этого в докладе говорится следующее: *«В то же самое время было выражено согласие с тем, что норму необходимо сделать более гибкой, с тем, чтобы не приходить к несправедливым результатам. Если те члены Комиссии, которые высказывались в поддержку предложения Специального докладчика, придерживались мнения, что для этого требуется пересмотр самой нормы, большинство членов Комиссии отдали предпочтение промежуточному варианту, согласно которому традиционная норма должна быть сохранена, хотя и обставлена некоторыми исключениями в отношении тех ситуаций, когда у индивида не оказывается в соответствующих условиях возможности добиться защиты от государства. Было предложено, чтобы основные исключения были связаны с недобровольными изменениями гражданства защищаемого лица, связанными с правопреемством, государств вступлением в брак и усыновлением»* Таким образом, члены Комиссии соглашались со Специальным докладчиком о том, что традиционное правило непрерывного гражданства должно

существовать как «основное исключение» имеющее дело со случаями «недобровольных изменений гражданства охраняемых лиц, исходящее от правопреемства государств», так же, как и другое исключение для «ситуаций где было бы невозможно применять правило о непрерывности вследствие, например, исчезновения государства первоначального гражданства в результате разложения или расчленения».

В статье 5 текста проекта статей по дипломатической защите, принятого Комиссией на ее пятьдесят восьмой сессии в 2006 году и представленной на рассмотрение Генеральной Ассамблее как часть доклада Комиссии о работе указанной сессии, предусматривается исключение для традиционного правила о непрерывном гражданстве в контексте изменений гражданства имевших место в результате правопреемства государств [24].

В контексте недопустимости применения правила непрерывного гражданства при правопреемстве государств следует также подчеркнуть, что данное правило не соответствует современным тенденциям развития международного права, где физические лица могут рассматриваться в качестве субъекта международного права. Согласно Джону Дюгарду, применение данного правила в контексте правопреемства «не признает место физических лиц в современном международном правовом порядке» [25] с учетом «возрастающей тенденции признания индивидов в качестве субъектов международного права» [26].

Растущее количество международных инструментов (например, в сфере защиты прав человека), которые дают индивидам прямой доступ к международным инстанциям, отменяют фикцию, что ущерб нанесеный непосредственно индивиду должен рассматриваться как ущерб, нанесенный государству [27]. Согласно данной теории, право предъявлять требования против государства, ответственного за международное противоправное деяние, принадлежит индивиду, который пострадал от данного деяния. Данное право «прикреплено» к индивиду и не может подвергаться воздействию в результате смены его гражданства [28] и, ничто не должно препятствовать государству-правопреемнику предъявлять требова-ния в защиту прав данного индивида против государства, ответственного за международное противоправное деяние.

При исследовании международно-правовой практики и судебных прецедентов был выявлен ряд примеров, когда правило непрерывного гражданство не применялось в контексте правопреемства государств.

Например, в арбитражном разбирательстве по иску финских судовладельцев против Великобритании по поводу использования финских судов во время Первой мировой войны вышеуказанное правило не было применено. По данному делу Финляндия предъявила требование против Великобритании по возмещению ущерба, причиненного финским гражданам [29]. На момент совершения противоправного деяния жертвы были гражданами Российской Империи, так как Финляндия не была независимым государством. Однако британская сторона не представила каких-либо аргументов по поводу правомерности предъявления требований со стороны Финляндии. В то же время Единоличный арбитр, приняв дело на рассмотрение и подтвердив свою юрисдикцию по отношению к данному спору, также опосредовано признал, что требование со стороны Финляндии в защиту своих «новых» граждан имеет силу. В международно-правовой доктрине подоб-

ное молчание со стороны ответчика и арбитра было расценено как доказательство, что государства не ссылаются на правило непрерывного граж-дан-ства в случаях правопреемства государств, так же, как и отказа судебных органов от применения этого правила в контексте правопреемства государств.

Существуют также примеры, когда государству-правопреемнику была предоставлена репарация за его граждан, которые не имели его гражданства на момент совершения противоправного деяния. Наиболее известным из них явилось Соглашение о репарациях между ФРГ и Израилем 1952 года.

10 сентября 1952 года между Федеративной Республикой Германия и Израилем было подписано соглашение о репарациях *(Люксембургское соглашение),* по которому ФРГ должна была выплатить в товарной форме Израилю 3 млрд. марок в течение следующих 11–13 лет в качестве компенсации за международные противоправные деяния, совершенные Третьим рейхом во время второй мировой войны [30]. Кроме того, 450 млн. марок уплачивались организации «Конференция по материальным претензиям евреев к Германии» в качестве компесации жертвам нацистского режима [31].

На момент совершения международных противоправных актов со стороны Третьего Рейха жертвы были гражданами европейских стран (Германия, Польша и т.д.), а не гражданами Израиля, который не существовал тогда как независимое государство. Однако это не помешало Израилю предъявить требование от имени своих граждан и евреев, которые не являлись гражданами европейских стран. В январе и марте 1951 года правительство Израиля направило ноты четырём державам, оккупировавшим территорию Германии. Израиль требовал от Германии возместить расходы по приёму на своей территории 500 тысяч человек – беженцев из Европы. Расходы оценивались в размере 3-х тысяч долларов на человека общей суммой в 1,5 млрд. долларов [32]. То есть требования были связаны не с компенсацией ущерба, связанного с противоправными деяниями, а с последствиями данных деяний. В международно-правовой доктрине существует мнение, что данное соглашение является исключением из-за своего политического харакера, *ex gratia* характером выплат, а также фактом, что оно касается компенсации за военное преступление [33, 34], но, в то же время, оно является примером, где традиционное правило непрерывного гражданства не было применено.

Еще одним важным аспектом вышеуказанного соглашения является обстоятельство, которое затрагивает принцип, касающийся не применения правила непрерывного гражданства в контексте правопреемства государств, согласно которому государство-правопреемник не имеет права предъявлять требования против государства предыдущего гражданства индивида. Этот принцип закреплен в статье 5 текста проекта статей по дипломатической защите, принятого Комиссией Международного права ООН: *«Дипломатическая защита не осуществляется настоящим государством гражданства в отношении лица против предыдущего государства гражданства этого лица в связи с вредом, причиненным, когда это лицо было гражданином предыдущего государства гражданства, а не гражданином настоящего государства гражданства»*[35].

Несмотря на это, ФРГ не представила возражений касательно обстоятельства, что требования касаются, в том числе и индивидов, которые являлись не-

мецкими гражданами на момент совершения международного противоправного деяния.

Таким образом, обобщая вышесказанное, можно утверждать, что вопрос, касательно правопреемства в отношении прав, возникших в результате совершения международного противоправного деяния против гражданина государства-предшественника, затрагивает механизм дипломатической защиты. Изучение международно-правовой доктрины, практики государств и судебных прецедентов дает возможность утверждать, что применение традиционного правила непрерывного гражданства не может иметь место при правопреемстве государств, так как может привести к несправедливому результату, когда ни государство-предшественник, ни государство-правопреемник не будут вправе осуществить дипломатическую защиту индивида и международное противоправное деяние останется безнаказанным. Такова позиция многих ученых, Комиссии ООН по международному праву, а также государств и судебных органов, о чем говорилось выше. Лишь одно особое обстоятельство было выявлено касательно данного вопроса – это случай, когда государство-правопреемник не имеет права предъявлять требования против государства предыдущего гражданства индивида (однако и в данном случае имелись исключения).

ЛИТЕРАТУРА

1. Mavrommatis Palestine Concessions case (Jurisdiction), Judgment of 30 August 1924, P.C.I.J., Series A, no. 2.
2. Titles and Texts of the Draft Articles on Responsibility of States for Internationally Wrongful Acts Adopted by the Drafting Committee on Second Reading, 26 July 2001, U.N. Doc. A/CN.4/L.602/Rev.1.
3. Jean Philippe MONNIER, «La succession d'Etats en matière de responsabilité internationale», 8 A.F.D.I., 1962. С. 68.
4. Ibid.
5. Sir Robert JENNING & Sir Arthur WATTS, Oppenheim's International Law, vol. I (Peace: Introduction and Part 1), 9th ed., London, Longman, 1996. PP. 512–513.
6. Ian BROWNLIE, Principles of Public International Law, 5th ed. 1998, at P. 484
7. Ian SINCLAIR, «Nationality of Claims: British Practice», 27 British Y.I.L., 1950, at P. 130.
8. J.H.W. VERZIJL, International Law in Historical Perspective, Part VI (Juridical Facts as Sources of International Rights and Obligations), Leiden, A.W. Sijthoff, 1973. P. 723.
9. Addendum to First Report on Diplomatic Protection, by Mr John R. Dugard, Special Rapporteur, 20 April 2000, U.N. Doc. A/CN.4/506/Add.1, at P. 24.
10. Jean Philippe MONNIER, «La succession d'Etats en matière de responsabilité internationale», 8 A.F.D.I., 1962. CC. 68–69.
11. Suzanne BASTID, Droit international public, Univ. de Paris, les Cours de droit, 1976–1977, at P. 582.
12. Eric WYLER, La rиgle dite de la continuite de la nationalite dans le contentieux international, Paris, P.U.F., 1990, at P. 117.
13. NGUYEN QuocDinh, Patrick DAILLIER & Alain PELLET, Droit international public, 6th ed., Paris, L.G.D.J., 1999, p. 550.
14. Panevezys-Saldutiskis Railway case, Judgment of 28 February 1939, P.C.I.J., Serie A/B, no. 76, at P. 16.

15 Ibid., P.35.
16. Case Concerning the Barcelona Traction, Light and Power Company, Limited (Second Phase) (Belgium v. Spain), Judgment of 5 February 1970, I.C.J. Reports 1970, p. 3, individual opinion of Judge Fitzmaurice, p. 65, at PP. 100–101.
17. Charles ROUSSEAU, Droit international public, vol. V, Paris, Sirey, 1983, at P. 119.
18. Hazem M. ATLAM, Succession d'Etats et continuite en matiere de responsabilite internationale, doctoral thesis, Universite de droit, d'economie et des sciences d'Aix-Marseille (France), 1986, C.C. 154, 182.
19. J.H.W. VERZIJL, International Law in Historical Perspective, t. V, Leiden, A.W. Sijthoff, 1972, at P. 449.
20. D.P. O'CONNELL, State Succession, vol. I, PP. 538–539.
21. Gabriele SALVIOLI, «Les regles generales de la paix», R.C.A.D.I., t. 46, 1933–IV, at pp. 125–127
22. Addendum to First Report on Diplomatic Protection, by Mr John R. Dugard, Special Rapporteur, 20 April 2000, U.N. Doc. A/CN.4/506/Add.1, at P. 1.
23. Ibid., at para. 21
24. Работа Комиссии Международного Права, седьмое издание, Том I, издание Организации Объединенных Наций, Нью-Йорк, 2009 год, № R.07.V.9 ISBN 978-92-1-433038-7. CC. 445–446.
25. Addendum to First Report on Diplomatic Protection, by Mr John R. Dugard, Special Rapporteur, 20 April 2000, U.N. Doc. A/CN.4/506/Add.1, at P. 21.
26. Ibid, at P. 18
27. Patrick DUMBERRY, «L'entreprise, sujet de droit international? Retour sur la question a la lumiere des developpements recents du droit international des investissements», 108 R.G.D.I.P., 2004 PP. 103–122.
28. Francisco ORREGO VICUCA, The Changing Law of Nationality of Claims, Interim Report, in: International Law Association, London Conference (2000), Committee on Diplomatic Protection of Persons and Property, p. 28, at P. 36:
29. Claim of Finnish Shipowners against Great Britain in respect of the Use of Certain Finnish Vessels During the War (Finland v. United Kingdom), Award of Dr. Bagge, 9 May 1934, in: U.N.R.I.A.A., vol. III, p. 1481.
30. Agreement between the State of Israel and the Federal Republic of Germany on Compensation, entered into on 27 March 1953, in: 162 U.N.T.S. P. 205.
31. Protocol II between the Federal Republic of Germany and the Conference on Jewish Material Claims against Germany, in: 162 U.N.T.S., P. 205.
32. Note of 12 March 1951, in: Documents Relating to the Agreement between the Government of Israel and the Government of the Federal Republic of Germany, published by the Ministry of Foreign Affairs of Israel (see documents nos. 5 & 22).
33. Rudolf DOLZER, The Settlement of War-Related Claims: Does International Law Recognize a Victim's Private Right of Action? Lessons After 1945, 20 Berkeley J. Int'l L., 2002, p. 296,
34. Bert-Wolfgang EICHHORN, Reparation als volkerrechtliche Deliktshaftung: Rechtliche und praktische Probleme unter besonderer Berucksichtigung Deutschlands (1918–1990), Baden Baden, Nomos Verlagsgesellschaft mbH & Co. KG, 1992, at P. 158.
35. Работа Комиссии Международного Права, седьмое издание, Т. I, издание Организации Объединенных Наций, Нью-Йорк, 2009, № R.07.V.9 ISBN 978-92-1-433038-7. С. 445.

STATE SUCCESSION TO THE RIGHTS, ARISING IN CONSEQUENCE OF THE COMMISSION OF AN INTERNATIONALLY WRONGFUL ACT AGAINST THE RESIDENT OF THE PREDECESSOR STATE

E. Sargsyan

SUMMARY

The present article is devoted to the issue of succession in respect of rights arising from internationally wrongful acts committed against a citizen of a predecessor state. The institute of diplomatic protection as a mechanism of protecting the interests of the citizen by the successor state, as well as the problems of the application of the traditional rule of continuous nationality are discussed.

Keywords: state succession, diplomatic protection, continuous nationality rule.

ՊԵՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ԻՐԱՎԱՀԱՋՈՐԴՈՒԹՅՈՒՆԸ ԻՐԱՎԱՆԱԽՈՐԴ ՊԵՏՈՒԹՅԱՆ ՔԱՂԱՔԱՑՈՒ ԴԵՄ ԿԱՏԱՐՎԱԾ ՄԻՋԱԶԳԱՅԻՆ ԻՐԱՎԱԽԱԽՏՄԱՆ ԱՐԴՅՈՒՆՔՈՒՄ ԱՌԱՋԱՑԱԾ ԻՐԱՎՈՒՆՔՆԵՐԻ ՆԿԱՏՄԱՄԲ

Է.Ս. Սարգսյան

Ամփոփում

Հոդվածը վերաբերում է իրավանախորդ պետության քաղաքացու դեմ կատարված միջազգային իրավախախտման հետևանքով առաջացած իրավունքների նկատմամբ իրավահաջորդությանն առնչվող հարցերին: Դիտարկվել է դիվանագիտական պաշտպանության ինստիտուտը` որպես իրավահաջորդ պետության կողմից քաղաքացիների շահերը ներկայացնելու մեխանիզմ, ինչպես նաև անընդմեջ քաղաքացիության սկզբունքի կիրառման համատեքստում առաջացող խնդիրները:

Հիմնաբառեր` պետությունների իրավահաջորդություն, դիվանագիտական պաշտպանություն, անընդմեջ քաղաքացիության սկզբունք:

ԴԱՍԱԿԱՆ (ԴԵԿԱՐՏՅԱՆ) ՊԱՐԱԴԻԳՄԱՅԻ ՍԱՀՄԱՆԱՓԱԿՈՒՄՆԵՐԸ ԱՌԿԱ ՌԻՍՈՒՑՄԱՆ ՀԱՄԱԿԱՐԳՈՒՄ

Գ.Ս. Եսայան

ԱՄՓՈՓՈՒՄ

Հոդվածում ներկայացված են ներկայիս ուսուցման համակարգում դասական՝ դեկարտյան պարադիգմայից ածանցված մեխանիստական մտածելակերպի սահմանափակումները: Ինչպես նաև աշխատանքում առաջարկված են այդ սահմանափակումներից դուրս գալու ելքերը:

Հիմնաբառեր՝ պարադիգմա, մեխանիստական մտածելակերպ, կրթական համակարգ:

Հանճարը շիզոֆրենիկից տարբերվում է նրանով,
որ նա կարողացել է ապացուցել իր
ճշմարտացիությունը, իսկ երկրորդը՝ ոչ:

Աշխարհի դասական (մեխանիստական) պատկերը, ինչն իր վերջնական հաստատումը գտավ դեկարտյան փիլիսոփայության մեջ, իր ազդեցությունը թողեց բոլոր գիտական ոլորտների վրա՝ ֆիզիկա, կենսաբանություն, մաթեմատիկա, տիեզերաբանություն և այլն: Մի կողմից դրանցում առկա են էական տարբերություններ, իսկ մյուս կողմից այդ գիտությունների մեթոդաբանական հիմքում ընկած են ընդհանուր սկզբունքներ: Այդ շարքին են պատկանում

1) դետերմինիզմի սկզբունքը, ինչի համաձայն բնության երևույթների միջև հաստատվում են միանշանակ պատճառահետևանքային կապեր, 2) գիտական գիտելիքների վերաբերյալ բացարձակ իսկության և բացարձակ օբյեկտիվության սկզբունքը, 3) գիտական մեթոդի ունիվերսալ լինելու ընդունումը, 4) մի առարկայի վերաբերյալ մեկ կոնցեպցիայի գոյությունը և բացարձակ ճշմարտության գոյության ընդունումը և 5) գիտության անընդհատ, անդադար զարգացման ընդունումը: Այս սկբունքները և դրույթները հանդիսանում են մարդու և իրեն շրջապատող աշխարհի, բնության, այլ մարդկանց հետ փոխհարաբերությունների որոշակիացումը և «օբյեկտիվության» չափանիշները: Այդ սկզբունքներում և դրույթներում արտացոլված է ռացիոնալության այն տիպը, ինչը կարելի է բնորոշել իբրև դասական, դեկարտյան: Վերո-

նշյալ սկզբունքներով և դրույթներով առաջնորդվում է մեր կրթական ամբողջ համակարգը՝ դպրոցներ, բարձրագույն և գիտական հաստատություններ:

Նման ուղղությամբ շարժվելով մարդկությունը բազմաթիվ գիտական նվաճումներ է ձեռք բերել և գիտական ոլորտում անասելի թռիչքներ գործել: Իհարկե, այդ ձեռքբերումները կատարվել են այնպիսի գիտնականների կողմից, ում անունները հայտնի են ոչ միայն գիտական շրջանակներին, այլ նաև հասարակությանը ընդհանրապես: Դրանց թվին են պատկանում Ի. Նյուտոնը, Ա. Էյնշտեյնը, Կ. Ցիալկոսկին, Դ. Մենդելենը, Չ. Դարվինը, Կ. Լինեյը, Բ. Գեյթսը, Ջ. Նեշը և այլոք: Այս և շատ ուրիշ հանճարների շնորհիվ է, որ մենք այսօր ապրում ենք այսպիսի աշխարհում, և դժվար է նույնիսկ պատկերացնել, թե ինչպիսին կլիներ աշխարհը, եթե չլինեին այդ գիտնականները:

Սույն աշխատանքում փորձելու ենք հակիրճ վերլուծել և ներկայացնել ներկայիս կրթական համակարգի սահմանափակումները, ինչը (կրթական համակարգը) ձևավորվել է աշխարհի դասական (դեկարտյան) պատկերի և դրանում գործող սկզբունքների և դրույթների միջոցով:

Մեր կրթական համակարգը ստանձնել է այն դերը, որի օգնությամբ պետք է ստեղծվեն, ի հայտ գան ականավոր գիտնականները: Այն պետք է նպաստի և բացահայտի երեխաների, պատանիների, երիտասարդների մեջ այն հանճարը, որը հետագայում առաջ կտանի գիտությունը: Կրթական հաստատություններում ընդունված գնահատման համակարգի օգնությամբ դասավանդողները փորձում են խրախուսել նման անձանց և դրանով իսկ խթան հանդիսանալ: Այդ գնահատականները արտացոլում են այն գիտելիքները, որոնք անհատը յուրացրել է դասապրոցեսի ժամանակ: Հետագայում, այդ գիտելիքները զարգացնելով, ստեղծվում են հանճարեղ հայտնագործություններ:

Առաջին հայացքից կարծես թե անթերի գործող համակարգ է. սակայն արդյո՞ք այդքան հարթ է ընթանում, ինչպես, որ մեզ է թվում: Այսպիսով, այն անձինք, ովքեր լավ են յուրացրել դասապրոցեսի ժամանակ տրված գիտելիքները, պետք է հետագայում հենց դառնան այն հանճարները, որոնց մենք վերևում նշեցինք և, հետևաբար, այն անձինք, ովքեր դասապրոցեսի ընթացքում լավ չեն յուրացնում գիտելիքները, լավ չեն կարողանում սովորել, իրենց տեղը կզբաղեցնեն գիտության ոլորտից այն կողմ: Ամեն ինչ տրամաբանական է և պետք է որ անշեղորեն գործեր, սակայն, որքան էլ որ զարմանալի թվա, վերոնշյալ ականավոր գիտնականները (Ի Նյուտոն, Ա. Էյնշտեյն, Կ. Ցիալկովսկի, Դ. Մենդելեև, Չ. Դարվին, Կ. Լինեյ, Բ. Գեյթս, Ջ. Նեշ և էլի շատ այլոք), դպրոցում ոչ միայն չէին փայլում իրենց գիտելիքներով, այլ նաև ստանում էին անբավարար գնահատականներ: Նրանցից շատերն էլ իրենց տարօրինակ վարքի համար համարվում էին հոգեբանական շեղումներ ունեցող անձինք: Այնուամենայնիվ, սրանք այն մարդիկ էին, առանց որոնց դժվար կլիներ պատկերացնել գիտության ներկայիս վիճակը: Ստացվում է,

որ հանճարեղ նորարարություններ անելու համար մեր կրթական համակարգում տրված գիտելիքների լավ յուրացումը պարտադիր պայման չէ և դրանք նույնիսկ վատ յուրացնողները կարող են ականավոր գիտնականներ դառնալ: Այս ամենին էլ եթե ավելացնենք այն փաստը, որ նման անձինք ոչ միայն դպրոցում, այլ նաև կյանքում հաճախ աչքի են ընկել ոչ սովորական՝ տարօրինակ պահվածքով, խնդիրը ավելի է խճճվում: Դեռևս Չ. Լոմբրոզոն (1836) զուգահեռներ էր տանում հանճարեղության և հոգեխանգարման միջև՝ համարելով, որ հանճարներին բնորոշ են այս կամ այն հոգեկան շեղումները [6]: Իսկ գուցե հենց այդտեղից պետք է սկսել հետազոտությունները և, հնարավոր է, այդտեղ է թաքնված վատ սովորելու բանալին: Այսպես.

Մեր կողմից նշված Ա. Էյնշտեյնը, Ի. Նյուտոնը և Բ. Գեյթսը, համաձայն Քեմբրիջի և Օքսֆորդի աշխատակիցների, ցուցաբերել են աուտիզմին բնորոշ ախտանիշներ, ավելի ստույգ՝ Ասպերգերի համախտանիշ [14]: Ասպերգերի համախտանիշը ավելի շատ նկատվում է արական սեռի ներկայացուցիչների մոտ: Համարվում է, որ այդ համախտանիշով մարդիկ ժամանակի ընթացքում սովորում են ապրել այդ ախտանիշների հետ, սակայն երբրիցե չեն «բուժվում». լիարժեք ապաքինում որպես այդպիսին երբեք չի լինում: Նրանք ստիպված են լինում ինտելեկտի օգնությամբ սովորել սոցիալական նորմերին, ինչի արդյունքում սոցիալական զարգացումը դանդաղում է: Հասակակիցների հետ շփվելու ցանկության բացակայությունը ևս համարվում է այդ համախտանիշի բնորոշ դրսևորումներից: Այդպիսի մարդիկ ցուցաբերում են սոցիալական շփումներում նախվություն, գերճշմարտախոսություն և, երբ նրանց դիտողություն են անում, նրանք չափից ավելի վիրավորվում են:

Նման անձինք դժվարությամբ են հասկանում, թե ինչ է ցանկանում ասել կողմանկի մարդը, երբ չի արտահայտվում ուղիղ կերպով (այսինքն չեն կարողանում հասկանալ տողատակերը): Դա նրանից չէ, որ նրանք չեն կարողանում տրամաբանել, այլ նրանից է, որ նրանք չեն կարողանում ընտրություն կատարել հնարավոր պատասխանների միջև. սոցիալապես «կույր» մարդը չի կարողանում հավաքել բավարար տեղեկատվություն, որպեսզի այն անի:

Ասպերգերի համախտանիշով տառապող մարդիկ սովորաբար առօրյա շփումների ժամանակ խնդիրներ են ունենում հասակակիցների հետ: Այդ խնդիրները կարող են լինել շատ լուրջ՝ հատկապես երեխա և պատանի տարիքում. նրանք իրենց յուրօրինակ վարքի, խոսքի և հետաքրքրությունների համար դպրոցում հաճախ դառնում են խուլիգանների, կռվարարների զոհ: Այդպիսի երեխաները և պատանիները մտահոգվում են, երբ իրենց նկատմամբ ցուցաբերում են նման վատ վերաբերմունք, նրանք չեն կարողանում հասկանալ, թե ինչն են իրենք սխալ արել (ոչ ճիշտ): Այդքանով նրանք անպաշտպան են և ունեն խնամքի և պաշտպանության կարիք, ինչին մենք կանդրադառնանք ավելի ուշ:

Ասպերգերի համախտանիշով անձը, երբ զբաղվում է իր սիրելի զբաղմունքով, այդ ընթացքում, բառիս բուն իմաստով, ոչինչ չի լսում և ոչինչ չի տեսնում՝ ցուցաբերելով ընտրված զբաղմունքում բացառիկ կոմպետենտություն: Իրենց հետաքրքրությունների ոլորտից դուրս գտնվող այլ բաների նկատմամբ հաճախ դրսևորում են ծուլություն: Դպրոցական տարիքում նրանցից շատերը համարվում են խելացի աշակերտներ, սակայն անառաջադեմ (անբավարար սովորող), ովքեր կարող են ավելի լավ սովորել իրենց հասակակիցներից, սակայն ցուցաբերում են ծուլություն (երբեմն նաև այն ոլորտներում, որն իրենք սիրում են): Նման և այլ բաների պատճառով նրանց հաճախ հեռացնում են դպրոցից [11, 47-50]:

2009թ. փետրվարի 18-ին «The Daily Telegraph» ամսագրում «Charles Darwin had autism, leading psychiatrist claims» վերնագրով հոդվածում իռլանդացի հոգեբույժը իր կողմից հավաքված փաստերի միջոցով փորձում էր հաստատել, որ Չ. Դարվինը ևս տառապել է Ասպերգերի համախտանիշով [15]:

Հանճարեղ գիտնականներից շատերին բնութագրում էին իբրև շիզոֆրենիկներ (Ջ. Նեշ) կամ շիզոֆրենիային հատուկ ախտանիշներ ունեցող մարդկանց (Դ.Մենդելեև, Կ. Լինեյ, Կ. Ցիալկովսկի): Նրանցից գուցե ամենավառ օրինակ կարող է ծառայել նոբելյան մրցանակակիր, մաթեմատիկոս, տնտեսագետ Ջ. Նեշը, ում ախտորոշել էին իբրև պարանոիդ-շիզոֆրենիկ: Նրա պատմությունը հագեցած է բազում փորձություններով՝ ստիպողական հոգեբուժարաններ, քաղաքական հալածանքներ և այլն: Նրա մոտ հաճախ դրսևորվում էին վախեր՝ ասես թե իրեն հետապնդում են, ցանկանում են ինչ-որ կարևոր տեղեկություններ կորզել, ծառայեցնել իրենց շահերին և այլն: Սակայն այդ ամենը ի վերջո հաղթահարելով՝ նա արժանացավ գիտության մեջ ամենաբարձր պարգևին՝ նոբելյան մրցանակին [16]:

Այս գիտնականները, դրսևորելով ոչ «նորմալ» վարք, ինչը պայմանավորված էր յուրօրինակ մտածելակերպով, իրենց հայտնագործությունները ևս հաճախ անում էին ոչ «նորմալ» ճանապարհներով, որտեղ բացակայում էին կամ շատ թույլ էին պատճառահետևանքային կապերը, խնդրի վերաբերյալ հարցադրումները սովորականից տարբերվում էին և նույնիսկ թվում էին տարօրինակ: Բոլորիս հայտնի է Ի. Նյուտոնի պատմությունը կապված խնձորի հետ: Ի. Նյուտոնի կենսագրությունը ներկայացնողներից Ու. Սթակլին գրում է, որ 1666թ., երբ Ի. Նյուտոնը նստած էր այգում և այդ ժամանակ ծառից ցած ընկավ խնձոր, նրա մոտ առաջին անգամ հանդես եկավ ձգողության ուժի վերաբերյալ միտքը [1, 17]: Իսկ, օրինակ, Ա. Էյնշտեյնը, երբ տվեց աշխարհի ամենաաղմկահարույց և գիտության պատմության մեջ ամենահայտնի բանաձևը՝ $E=mc^2$, չուներ և չէր օգտվում լաբորատորիաներից: Ինչքան էլ զարմանալի թվա, այդ ժամանակ նա օգտվում էր ոչ թե նորագույն բացահայտումներից, այլ տասնյակ և նույնիսկ հարյուրավոր տարիներ առաջ

մահացած գիտնականների նվաճումներից: Սակայն դա չէ ամենագլխավորը. «Էյնշտեյնը իր գաղափարները չզարգացրեց որոշ քանակի նոր արդյունքների կոմպիլյացիայի ճանապարհով: Ո՛չ, նա, ինչպես մենք տեսնում ենք, երկար ժամանակ անցկացրեց, «երազկոտ» մտածելով լույսի մասին, դրա արագության, այն բանի մասին, թե ինչն է մեր տիեզերքում հանդիսանում տրամաբանական կամ անտրամաբանական: Ճիշտ է, այդ մտորումները «երազկոտ» էին թվում միայն կողմնակի անձանց, ովքեր չէին հասկանում Ա. Էյնշտեյնին: Քանի որ այդ մտորումները նրան բերեցին բոլոր ժամանակների ամենամեծագույն ինտելեկտուալ նվաճումներից մեկին» [3, 118, 119]:

Մի այլ «խելահեղ» երազող էր համարվում Կ. Ցիալկովսկին: Նրա որոնումների կարգախոսը գիտական հաշվարկն էր, ինչը, համաձայն նրա «...քայլում է անուրջների, ֆանտազիաների, հեքիաթների հետևից» [5, 175]: Կ. Ցիալկովսկու «Фатум, судьба, рок» անվանումով չհրատարակված ձեռագիր աշխատանքում գրված է. «Դասատուներ ես ընդհանրապես չեմ ունեցել, այդ իսկ պատճառով ես ստիպված էի լինում ոչ թե ընդունել և յուրացնել, այլ շատ կառուցել և ստեղծել: Ցուցումներ, օգնություն ոչ մի տեղից երբևիցե չեն եղել, անհասկանալի բաները գրքերում շատ էին, իսկ դրանք լուսաբանել ստիպված էի լինում ինքնուրույն: Այսպես ասած, ես ամբողջ կյանքում սովորեցի մտածել, հաղթահարել դժվարությունները, լուծել հարցերը և խնդիրները: Չունենալով գրքեր և դասատուներ՝ շատ գիտություններ ստեղծվել են ինքնուրույնաբար՝ իմ կողմից» [5, 178]: Այսպիսին էր հանճարեղ գիտնական-ֆանտազյորը:

Պարբերական աղյուսակի բացահայտման պատմությունը այնքան հայտնի է, որ ցանկացած ոք գիտի, թե ինչպես է այն տեղի ունեցել: Դ. Մենդելեևը պատմում է. «Գլխում ամեն ինչ կառուցվել էր, բայց աղյուսակի տեսքով չէի կարողանում արտահայտել:» Հետո նա հավելում է. «Երազումս տեսնում եմ աղյուսակը, որտեղ տարրերը դասավորված են ինչպես պետք է: Արթնացա և իսկույն նեթ գրեցի թղթի վրա: Հետո անհրաժեշտ եղավ միայն մի տեղում կատարել ուղղում» [10, 88]: Այսքանից հետո, իհարկե, զարմանալի չէ, որ այդպես էլ իր երկրում հանճարեղ գիտնականը ակադեմիկոսի կոչում չստացավ:

Չ. Դարվինի մոտ էվոլյուցիոն տեսության մտահղացումը ևս պակաս տարօրինակ կերպով չի եղել: Նա պնդում էր, որ էվոլյուցիոն տեսության վարկածը իր մոտ առաջ է եկել 1842թ., և նրան այդ գաղափարին է բերել անգլիացի հայտնի տնտեսագետ Թոմաս Մալթուսի գիրքը («Опыт о законе народонаселения 1798») [4, 128]: Այդ գրքում Մալթուսը ապացուցում էր, որ ժողովրդի քանակը երկրագնդի վրա աճում է համաձայն երկրաչափական պրոգրեսիայի, իսկ գոյատևման միջոցները՝ ընդամենը թվաբանական: Հենց այս գաղափարն էր հանճարեղ գիտնականին մղել ստեղծելու էվոլյուցիոն տեսությունը, այլ ոչ թե Քեմբրիջում ստացած գիտելիքները, որի մասին նա

գրում էր. «Այն ժամանակը, որ ես անցկացրեցի Քեմբրիջում, իսկապես կորած էր, և նույնիսկ ավելի վատ, քան կորած: Երբեմն մենք խմում էինք չափից ավելի, իսկ դրանց հետևում էին ուրախ երգերը և թղթախաղը» [12, 87]:

Դպրոցական տարիներին ուսուցման գործում առաջիններից չէր և նույնիսկ վերջին հորիզոնականներն էր զբաղեցնում մյուս հանճարեղ գիտնական Կ. Լիննեյը: Իր դպրոցի մասին նա գրում էր. «Կոպիտ դասատուները այն բանի փոխարեն, որ երեխաներին տան սկզբնական գիտելիքներ, օգտագործում էին այնպիսի դաժան մեթոդներ, որ մազերս բիզ-բիզ էին կանգնում» [2, 11]: Ամբողջ ազատ ժամանակը և ոչ միայն ազատ նա անցկացնում էր արվարձաններում և ուշադրությունը ուղղում բուսական աշխարհի վրա: Նրա կենսագրությունը ներկայացնողներից մեկի մոտ մենք կարդում ենք հետևյալը. «Իր ոլորտում նա չէր աշխատում մեծ ջանքեր գործադրելով և չուներ մեծ լսարան: Մեծ հետազոտություններ չի անցկացրել բնագիտության ոլորտում: Չուներ խորը գիտելիքներ բնության երեք թագավորությունների վերաբերյալ: Խոշոր կենսաբան կամ կենդանաբան չէր» [2, 197]: Այս ամենը ասված էր մարդկության պատմության մեջ, գուցե, ամենախոշոր կենսաբանի և կենդանաբանի մասին:

Հաջորդ հանճարեղ գիտնականը նախորդի պես դասատուներին չէր մեղադրում, սակայն չէր էլ ցանկանում սովորել այն, ինչն իրեն չէր հետաքրքրում: Վեցերորդ դասարանում անբավարար սովորելու և մոր հետ վեճեր սարքելու համար նրան ստիպված եղան տանել հոգեբանի մոտ, ով մեկ տարի աշխատելուց հետո նրա ծնողներին ասաց. «Դուք կպարտվեք, եթե փորձեք ստիպել, որ նա ավանդական վարք ցուցաբերի կամ լինի լոդ: Դուք ստիպված եք սովորել նրան, քանի որ ծեծը ևս օգուտ չի տա» [7, 6]: Այս ամենը մեր ժամանակակցի՝ Բ. Գեյթսի մասին է, ով հիմնադրեց «Մայքրոսոֆթ» ընկերությունը և առանց որի դժվար է այժմ պատկերացնել աշխարհը: Նրան դասատուները համարում էին «բութ», սակայն, երբ նա կատարեց իր առաջին քայլերը, շրջապատը ստիպված եղավ վերանայելու սեփական կարծիքը: Այսպիսին է եղել Բ. Գեյթսը, ով միշտ հավատացել է, որ կյանքը քաոսային է և իր հաջողությունները կախված են եղել ինչ-որ թիթեռից (խոսքը թիթեռի էֆեկտի մասին է՝ պարզաբանումը մերն է) [7, 86]:

1994թ.՝ 66-տարեկանում, տնտեսագիտությունից նոբելյան մրցանակ ստացավ հանճարեղ տնտեսագետ և մաթեմատիկոս Ջ. Նեշը: Մրցանակը ստանալիս նա հանդիսավոր ելույթից հրաժարվեց՝ վախենալով առողջական վիճակի սրացումից: Բանը նրանում էր, որ նրա մոտ դեռևս տարիներ առաջ ախտորոշել էին շիզոֆրենիա: Ինչպես և վերոնշյալ գիտնականները, նա ևս դպրոցում հաճախ ստանում էր անբավարար գնահատականներ: Չորրորդ դասարանի նրա գնահատականների ցուցակում անբավարար էին գնահատվել երաժշտությունը և մաթեմատիկան: Դասատուները բողոքում էին նրա-

նից և ասում. «Նա պետք է ավելի շատ աշխատի և սովորի հետևել կանոններին» [13, 31]: Դասերի ժամանակ հաճախ նկատում էին, որ նա դասատուներին լսելու փոխարեն ինչ-որ բանի մասին երազում է: Այդպիսին էին նրա տարիները միջնակարգ դպրոցում: Ավելի ուշ՝ մաթեմատիկայի առաջադրանքները ստանալիս, նա գտնում էր իր սեփական լուծումները, որոնք ավելի պարզ էին քան դասագրքերում տրվածները [13, 34]: Ջ. Նեշի կյանքում մաթեմատիկայի նկատմամբ առաջին խթանը հանդիսացել է Է. Բելլի «Մաթեմատիկայի ստեղծողները» գիրքը (1937), որտեղ ներկայացված էինականավոր մաթեմատիկոսների կենսագրությունները և գործերը: Այդ գրքում նա հանդիպում է մաթեմատիկայի գաղտնիքների հետ, ինչը համաձայն նրա «...կապ չուներ դպրոցում դասավանդվող հոգնացուցիչ և անիմաստ թվաբանության և երկրաչափության հետ» [13, 34]:

Ներկայացված 8 հանճարեղ գիտնականները, լինելով գիտության տարբեր ոլորտների ներկայացուցիչներ, ունեին մի շարք ընդհանրություններ. դպրոցում աչքի չէին ընկնում իրենց առաջադիմությամբ և նույնիսկ համարվում էին անբավարար սովորողներ: Նրանց հատուկ էր ոչ սովորական (ժամանակի նորմերին համապատասխան) վարք, նրանցից որոշներն էլ առօրյա շփումներում ունենում էին լուրջ խնդիրներ: Իրենց հանճարեղ հայտնագործություններին խթան են հանդիսացել «անհասկանալի», պատճառահետևանքային կապերից զուրկ կամ շատ թույլ պատճառահետևանքային կապեր ունեցող իրավիճակները, գիտելիքները և այլն, ինչի պատճառով նրանք համարվել են տարօրինակ, իսկ նրանց հայտնագործությունների մղող խթանները անհասկանալի (խնձոր, երազ, ամենատարբեր ֆանտազիաներ): Նրանց տարբերվելը հասարակությունից, հասարակական նորմերին չենթարկվելը պայմանավորված էր այլ գիտակցական վիճակի հետ, ինչը համապատասխանում էր աշխարհի ուրիշ պատկերին, որը տարբերվում էր դասական՝ դեկարտյան աշխարհի պատկերից: Դրանում (նրանց աշխարհի պատկերում) չէին գործում կամ թույլ էին գործում այն սկզբունքները և դրույթները, որոնք համապատասխանում են դասական աշխարհի պատկերին, որոնք (սկզբունքները և դրույթները) մենք բերել ենք վերևում: Նման մարդիկ շրջապատի կողմից անհասկացված լինելու հետևանքով, ինչի պատճառը մտածելակերպի տարբերությունն է, պայքարում են իրենց գաղափարների ճշմարտացիության համար՝ փորձելով հաղթահարել շրջապատի կողմից թելադրված սկզբունքները: Նրանք, բառիս բուն իմաստով, ամեն մի փոքրիկ ճշմարտությունը ապացուցելու համար կռիվ են տալիս, և դժբախտաբար, նման հանճար իրենց մեջ կրող մարդկանցից շատերը այդ պայքարում կարող են դուրս մղվել, պարտվել և չիասկացվել:

Ինչպես նշեցինք, դպրոցում վատ սովորելու, հասակակիցների հետ ոչ «նորմալ» հարաբերությունների պատճառը գիտակցական վիճակի տար-

բերությունն էր: Դպրոցներում, հասարակության լայն շրջանակներում գործող մեխանիստական մտածելակերպը, ինչը ձևավորվել և իր վերջնական հաստատումն էր գտել դեկարտյան փիլիսոփայությունում, թույլ չէր տալիս նրանց հասկացված լինել: Իրենց աշխարհի պատկերում գործում էին այլ սկզբունքներ և դրույթներ, որոնք չէին ենթարկվում դասական աշխարհի պատկերից ածանցված սկզբունքներին և դրույթներին. այդ իսկ պատճառով, նրանցից շատերին համարում էին ոչ ադեկվատ վարք ցուցաբերող, նրանց պարզաբանումները դետերմինացիոն կապերի թույլ լինելու կամ ընդհանրապես բացակայելու պատճառով համարվում էին սխալ և անպետք: Սակայն, ինչպես տեսնում ենք, հենց նման՝ ոչ մեխանիստական մտածելակերպի արդյունքում է, որ նրանց գլխում ծնվել են հանճարեղ հայտնագործություններ: Մինչ այժմ մեր կրթական համակարգում գերիշխում է այդ մեխանիստական մտածելակրպը, ինչի պատճառով շատ հանճարեղ մտքեր կարող են ճնշվել և ի հայտ չգալ: Ստիպելով երեխաներին, պատանիներին մի կողմ դնել երազկոտությունը, ֆանտազիաներով տարվելը և նրանց մեջ մշակելով մեխանիստական մտածելակերպ՝ միաժամանակ սպանում են հանճարին: Իսկ ի՞նչպես վարվել, ի՞նչ անել այդ դեպքում: Մեր կարծիքով կրթական համակարգում պետք է մեխանիստական մտածելակերպին զուգահեռ թույլ տրվի ոչ մեխանիստական մտածելակերպի գոյությունը: Դեռևս տարիներ առաջ հայազգի հոգեբան Արշակ Իսրայելի Միրաքյանը (1929-1995) հոգեկան արտացոլման վերաբերյալ խոսում էր հոգեբանությունում, փիլիսոփայությունում, ֆիզիոլոգիայում և այլ ոլորտնեում մեխանիստական մտածելակերպի թերությունների և սահմանափակումների մասին և մատնանշում ոչ մեխանիստական մտածելակերպի անհրաժեշտությանը: Հետազոտելով հոգեբանության մեջ ամենավիճելի հարցերից մեկը՝ հոգեկան արտացոլման խնդիրը՝ նա եկավ այն համոզման, որ այդ խնդիրը լավ հասկանալու համար անհրաժեշտ է հաղթահարել մեխանիստական մտածելակերպը և այդ հարցին մոտենալ այլ մտածելակերպի միջոցով [8, 97]: Բանը նրանում է, որ ոչ միայն հոգեբանները, այլ նաև փիլիսոփաները, հոգեֆիզիոլոգները, կիբերնետիկները և այլոք փորձում էին այդ խնդիրը մեկնաբանել հենց իրենից՝ խնդրից ելնելով: Սակայն, համաձայն Ա. Միրաքյանի, դա մեխանիստական մտածելակերպի արդյունք է, և նման կերպ շարժվելիս հնարավոր չէ գտնել բուն խնդրի ստեղծող սկզբունքները և օրինաչափությունները: Նա առաջարկում էր այդ խնդիրը հետազոտելիս իբրև ելակետային տվյալներ վերցնել դրան ինդիֆերենտ տվյալներ: Չմանրամասնելով նրա հայեցակարգը՝ միայն նշենք, որ նա այդ կերպ շարժվելով բացահայտեց, որ հոգեկան արտացոլման գործընթացը իրականանում է անիզոտրոպ սկզբունքների ստեղծման շնորհիվ:

Ոչ մեխանիստական մտածելակերպը բնորոշ էր նաև վերոնշյալ հանճարներին: Հենց այդ մտածելակերպի առկայությունն էր առիթ տալիս

շրջապատի մարդկանց նրանց տարօրինակ համարել, սակայն միաժամանակ կրկին դրա գոյությունն էր, որ նրանց «ստիպում» էր կատարել հանճարեղ հայտնագործություններ: Ուղղակի այդ հայտնագործությունները կատարվում էին ոչ «նորմալ» ճանապարհով, ինչի (նորմալի) սահմանները գծվել էին դեկարտյան, մեխանիստական աշխարհի պատկերի շրջանակներում: Մինչ այժմ չընկալելով նրանց ոչ մեխանիստական մտածելակերպը՝ շատերը փորձում են այդ հայտնագործությունները խթանող ազդակները տեղավորել մեխանիստական մտածելակերպի շրջանակներում (Ի. Նյուտոնի խնձորը, Դ. Մենդելեևի երազը, Ա. Էյնշտեյնի, Կ. Ցիալկովսկու ֆանտազիաները և այլն)՝ մի դեպքում համարելով, որ այդ խթանները աղավաղվել են նրանց կենսագրությունները ներկայացնողների կողմից, իսկ մյուս դեպքերում նրանց վերագրել են հոգեկան այս կամ այն հիվանդությունները, ինչի պարագայում դետերմինացիոն կապերը աղավաղվում են: Սակայն դրանք հասկանալու համար մենք ևս պետք է ձեռք բերենք այլ՝ ոչ մեխանիստական մտածելակերպ, ինչը առաջարկում էր նաև հայազգի հոգեբան Ա. Միրաքյանը: Խնդիրներին նման հայացքով նայելու դեպքում (ոչ մեխանիստական մտածելակերպի օգնությամբ) մենք կկարողանանք ոչ միայն լավ հասկանալ այդ հանճարեղ գիտնականներին, այլ նաև ճանապարհ կհարթենք ուրիշ բացահայտումների:

Կրթական ոլորտում թույլ տալով ոչ մեխանիստական մտածելակերպի գոյությունը մենք ոչ միայն երեխաներին, պատանիներին կթողնենք ստեղծագործել այդ մտածելակերպին համապատասխան, այլ նաև նրանց մեջ կմշակենք այդ մտածելակերպը (ասենք, շատ խնդիրների լուծման համար իբրև ելակետային տվյալներ չվերցնել այդ խնդրի արդյունքները, ինչպես մատնանշում էր Ա. Միրաքյանը): Կրթական ոլորտում նման մտածելակերպի առկայության անհրաժեշտության մասին խոսում էր հայազգի մի այլ գիտնական ևս՝ Ռ.Մ. Նաղդյանը, և մատնանշում, որ նախևառաջ պետք է լինեն համապատասխան մտածելակերպով ուսուցիչներ [9]: Իհարկե, մենք այս աշխատանքով չենք ցանկանում հերքել մեխանիստական մտածելակերպի անհրաժեշտությունը և դրանից բխող արդյունավետ հետևանքները: Սակայն, եթե այդ մտածելակերպի հետևանքով, նույնիսկ 100 տարին մեկ մարդկությունը կարող է կորցնել մի Էյնշտեյն, Նեշ կամ Դարվին, ապա անհրաժեշտ է մտածել այդ մասին և ջանքեր ներդնել նման բանի բացառման գործում:

ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

1. *Акройд П.* Исаак Ньютон. Биография. М., Издательский дом: КоЛибри, Азбука-Аттикус. 2011. С. 62.
2. *Бобров Е.* Карл Линней. Ленинград: Изд-во «НАУКА». Академия наук СССР. Ленинградское отделение. 1970. С. 288.

3. *Боданис Д.* E=mc^2 Биография самого знаменитого уравнения мира. Перевод с английского С. Ильина. КоЛибри М., 2009. С. 448.
4. *Дарвин Ч.* Автобиография / Пер. проф. Соболь С. М.:Изд. Академии Наук СССР. 1957. С. 253.
5. *Космодемьянский А.А.* Константин Эдуардович Циолковский. 1857–1935. / 2-е изд., перераб. и доп. М.: Наука, 1987. С. 304.
6. *Ломброзо Ч.* Гениальность и помешательство. «РИПОЛ классик». М., 2009. С. 400.
7. *Лоу Дж.* Говорит Билл Гейтс. АСТ, Транзиткнига. М., 2004. С. 91.
8. *Миракян А.И.* Константность и полифункциональность восприятия. М., 1992. С. 221.
9. *Нагдян Р.М.* Принцип симетрии в обучении. Ер.:Айастан. 2006. С. 96.
10. *Нечаев С.Ю.* Удивительные открытия. О чем умолчали учебники. М.: Изд-во «ЭНАС», 2012. С. 221.
11. *Ремшмидт Х.* Аутизм. Клинические проявления, причины и лечение. Перевод с немецкого д-ра мед.наук профессора Т.Н.Дмитриевой. М.: «Медицина», 2003. С.120.
12. *Сойфер В.* Чарлз Дарвин и эволюционная теория // ж. «НАУКА из первых рук», № 4 (34). Чарлз Дарвин – великий популяризатор эволюционной идеи. М.: Изд-во ООО «Инфолио» СО РАН, 2010.
13. *Nasar S.* A Beautiful Mind: The Life of Mathematical Genius and Nobel Laureate John Nash. Publisher: Simon & Schuster. New York, 2001. P. 461.

Ինտերնետ կայքէջեր՝

14. http://i-business.ru/blogs/24931
15. http: //www.telegraph.co.uk/health/healthnews/4680971/Charles-Darwin-had-autism-leading-psychiatrist-claims.html
16. http://www.molomo.ru/inquiry/famous_crazy.html

ОГРАНИЧЕНИЯ КЛАССИЧЕСКОЙ (ДЕКАРТОВСКОЙ) ПАРАДИГМЫ В СОВРЕМЕННОЙ СИСТЕМЕ ОБРАЗОВАНИЯ

Г.С. Есаян

АННОТАЦИЯ

В статье представлены производные от классической (декартовской) парадигмы ограничения механистического образа мышления, проявляющиеся в современной системе образования. В статье представлены также пути выхода из этих ограничений.

Ключевые слова: парадигма, механистический образ мышления, система образования.

LIMITATIONS OF CLASSICAL (DEKARTIAN) PARADIGM IN THE EXISTING EDUCATIONAL SYSTEM

G. Yesayan

SUMMARY

The article discusses the limitations of mechanistic thinking which result from the Dekartian paradigm. In this paper the ways out of these limitations are proposed.

Keywords: paradigm, mechanistic thinking, educational system.

ՀՈՎՀԱՆՆԵՍ ԹՈՒՄԱՆՅԱՆԸ ՀՐԱՆՏ ՄԱԹԵՎՈՍՅԱՆԻ ՀՐԱՊԱՐԱԿԱԽՈՍՈՒԹՅԱՆ ՄԵՋ

Ժ.Վ. Ռոստոմյան

ԱՄՓՈՓՈՒՄ

Հրանտ Մաթևոսյանը հաճախ է անդրադարձել այս կամ այն գրողին, նրա ստեղծագործությանը, իսկ ավելի շատ գրել ու խոսել է Հովհ. Թումանյանի մասին: Հոդվածի հեղինակը անդրադառնում ու վերլուծում է Թումանյան – Մաթրոսյան գրական կապերը, Մաթևոսյանի հայացքը Թումանյանի կյանքին ու գործունեությանը որպես գրողի, մտավորականի, քաղաքացու, պտական գործչի:

Հիմնաբառեր՝ Թումանյանի ստեղծագործությունը, Թումանյանի ժամանակի մեջ, բանաստեղծը, քաղաքացին, պետական գործիչը:

Հայ գրողները Թումանյանի ստեղծագործությանը, նրա տաղանդին հաճախ են անդրադարձել: Գրել և գրում են թե՛ իր ժամանակակիցները, թե՛ նրանից հետո ապրող գրողներն ու գրականագետները: Եվ որքան հեռանում է Թումանյանի ժամանակաշրջանը, այնքան մեծանում ու բարձրանում է գրողը, ընդարձակվում ու խորանում են նրա գրականության սահմանները: Ժամանակի հեռվից իսկան երևում է ամբողջովին՝ վեհությամբ, խորքով, հանճարով:

Թումանյանի մարդկային նկարագրի, նրա՝ հայ կյանքի հանրագիտարանային իմացության, նրա ողջ ստեղծագործության հետ զարմանալի կապ ու կապվածություն է ունեցել մեր երկրորդ մեծանուն լոռեցին՝ մեր ժամանակի լավագույն արձակագիր Հրանտ Մաթևոսյանը:

Մաթևոսյանի մշտատես ու մշտախույզ հայացքի ներքո Թումանյան գրողը, Թումանյան մարդը, Թումանյան ազգային-հասարակական գործիչը դիտարկվում, ուսումնասիրվում նապա գեղարվեստական մի ամբողջություն է դառնում, և դա ոչ միայն գրողի, արվեստագետի հայացք է, այլ նաև գրաքննադատի արժևորող գնահատական, իր մեծ նախորդի նկատմամբ ունեցած հպարտ երախտագիտություն: Ահա ինչու Հ. Մաթևոսյանի բոլոր գեղարվեստական անդրադարձերն անհնար է մի հոդվածով ամբողջացնելը: Մանավանդ որ հոդվածը, որքան էլ այն ծավալուն և ընդգրկուն լինի, այդ խնդիրը լուծել պարզապես չի կարող: Նման մտածումը թողնելով ավելի պատեհ ժամանակի և հնարավորության՝ այսօր կխոսենք Թումանյանի մասին նրան

նվիրված և վերաբերող Հրանտ Մաթևոսյանի հրապարակախոսական հոդվածների, ելույթների միջոցով:

Եվ այսպես. ո՞վ էր Թումանյանը՝ ըստ Մաթևոսյանի և Մաթևոսյանի համար:

Սկսենք երկրորդից: Մարդիկ ճանաչողության ու կյանքի դպրոցն անցնում են յուրաքանչյուրը յուրովի: Ազգային և համամարդկային արժեքների, մշակույթի, գիտության, քաղաքակրթության, փորձի և իմաստնության ընկալման ու ամբարման խիստ ինքնատիպ ճանապարհ է անցնում յուրաքանչյուրը, իսկ մեծերինը՝ ամբարելուց զատ, այն նաև՝ նոր որակներով հարստացված, մարդկությանը վերադարձնելն է: Եվ այս տեսանկյունից չափազանց հետաքրքիր իմացական, գեղագիտական ընկալումների հարաբերություններ են հաստատված Հովհաննես Թումանյանի և Հրանտ Մաթևոսյանի գրականություններում:

Առհասարակ Մաթևոսյանը ինչի մասին էլ խոսում է, վերլուծում, այդ ամենի համար ունի իր չափանիշները, ճշմարտության իր կողմնացույցերը: Եվ այդ չափանիշներից, անաչառ կողմնացույցերից մեկն էլ Հովհաննես Թումանյանն է:

Հրանտ Մաթևոսյանի՝ Թումանյանի նկատմամբ եղած մեծ սերն է, որ արտահայտվում է իր գրական կերպարների՝ Թումանյանի արվեստի սիրահարների, մեծ լոռեցու մարդկային նկարագրով հիացող-հպարտացողների միջոցով՝ դրանով միաժամանակ հաստատելով այն իրողությունը, որ իրոք, Թումանյանը համաժողովրդական, բոլորին ընկալելի ու սիրելի գրող է:

Եվ որքան մեծ է կյանքի, տարբեր երևույթների թումանյանական ընդգրկումն ու գեղարվեստական մեկնաբանությունը, նույնքան ինքնատիպ է Մաթևոսյանի՝ քսաներորդ դարակեսի հայ մարդու, նրա կյանքի ու հոգեբանության ընկալումն ու դրանց կերպավորումը թե՛ գեղարվեստական արձակում և թե՛ հատկապես հրապարակախոսության մեջ: Եվ գրեթե միշտ՝ Թումանյանի գրականության ու ապրած ժամանակի հետ համեմատության ու զուգահեռների, տարբերությունների ու զուգորդումների ամպլիտուդում:

Այսպես. խոսելով հայ մարդու մտածողության և հոգեբանության գրեթե մեկ հարյուրամյակում կրած փոփոխության մասին՝ Մաթևոսյանը մի շատ դիպուկ օրինակ է բերում Թումանյանի ոչ այնքան հայտնի մի պատմվածքից՝ «Սովի ժամանակից»:

«Լոռեցի գյուղացին, գրողի ծննդավայրի անունով ասենք՝ դսեղեցին, աշխատում է և տեսնում է միայն իր հողը և ծոծրակով զգում է իր գլխավերևի չոր երկինքը, որ անձրև չի խոստանում: Նա աղոթում է իր երկնքին և անդավաճան սիրով գուրգուրում է իր հողը: Բայց շատ վատ մի բան է կատարվում. հողն ու երկինքն են դավաճանում նրան: Եղածն իրոք շատ վատ է, քանի որ այդ դսեղեցին իր հույսը կապում էր միայն իր քթի տակի հողի հետ: Իսկ

ավելի վատն այն է, որ երաշտը խփել է նաև ձորի մյուս կողմի գյուղերում, որոնց հետ, այո՛, իրենից թաքուն հույսեր էր կապել դսեղեցին: Դա դեռ աշխարհի վերջը չէ, քանի որ աշխարհը մեծ է և հասնում է Արագածի տակի Շիրակի դաշտերը, որոնք բերքառատ են, որոնք, դսեղեցու կարծիքով, երբեք ենթակա չեն երաշտի իշխանությանը, քանի որ ենթակա են Արագած բարի լեռան խոնավ հովերին: Եվ դսեղեցին, ինքն իրենից ամաչելով, ինքն իրենից շատ ամաչելով, քանի որ շիրակեցին հո մեղավոր չէ Դսեղի երաշտի համար, ձի է վերցնում և ճանապարհ ընկնում դեպի իր իմացած մեծ աշխարհի ծայրը: Բայց կատարվում է սարսափելին. կես ճանապարհին նա հանդիպում է Շիրակի դաշտից Դսեղ փախչող սովյալների»[1]:

Պատմվածքը վերջանում է նրանով, որ մեծ աշխարհի հեռու քաղաքներից ֆուրգոններով հաց է գալիս հայ սովյալների համար:

Նրանք չեն ուզում հավատալ լրաբերին, քանի որ իրենց աշխարհը սահմանափակվում էր Դսեղից մինչև Շիրակ տարածքով, և նրանք իրենք էին պատասխանատու ամեն ինչի, այդ թվում նաև` երաշտի, հեղեղումների, սովի համար: Սա 19-րդ դարի վերջերին և 20-րդի սկզբներին էր:

Քսաներորդ դարում այս մտածողությունը զգալի փոփոխություն կրեց: Հայի աշխարհը մեծացավ, սկզբում դարձավ նախկին ԽՍՀՄ-ի չափով, իսկ ահա Սպիտակի երկրաշարժից հետո այն ընդգրկեց ողջ աշխարհը: Բայց այս մեծ աշխարհի զգացողությունը դրականի հետ հայ մարդու հոգեբանության վրա ազդեց նաև բացասաբար: Ո՞րն է այդ բացասականը: «Բանն այն է, որ միասնական մեծ հայրենիքի ապահովիչ զգացողությունը հայտնաբերեց իր նաև շատ վատ մյուս երեսը, որ է անպատասխանատվություն իր սեփական ոտքի տակի հողի համար: Գյուղացին կորցրեց իր տեղամասի զգացողությունը, խնամքոտ սերը անմիջապես այն հողի նկատմամբ, որի վրա ինքն ապրում է»[2]:

Այսպես է մարդը օտարվում հողից, իր ծննդավայրից, հայրենիքից: «Երկրի քաղաքակրթմամբ` հողի հին կախյալ սերը պետք է վերաճեր, որպես սովետական քաղաքակրթության անկապտելի մասի, բնության պաշտամունքի, այնինչ դարձավ նախ հոխորտանք բնության նկատմամբ, ապա կերպափոխվեց ակնհայտ թշնամանքի` որպես հետամնաց երկրի բռնի քաղաքակրթեցման պարտադիր հավելուկ»[3]:

Գրականագիտության մեջ հաճախ է հնչում այն միտքը, թե Հրանտ Մաթևոսյանի վերաբերմունքը երբեմն, եթե չասենք խիստ է, ապա մեղմ էլ չէ

[1] *Մաթևոսյան Հ.* «Ստիլիզացիայի մասին», Սպիտակ թղթի առջև, Եր., 2004, էջ 46:

[2] Նույն գրքում, էջ 47:

[3] Նույն գրքում էջ 48:

հայ կնոջը կերպավորելիս (հատկապես նկատի է ունեցվում Աղունիկեր պարը):Սակայն գրողի մտածողությունը կամ նրա վերաբերմունքը նման գնահատական ով արժևորելը, կարելի է ասել, այնքան էլ արդարացիչ է: Բան նայն է, որ Մաթևոսյանը յուրաքանչյուր կերպարում խիստ որոշակի բնավորություն, անհատականացված բնավորություն է տեսնում, իսկ ահա հայ կնոջ ազգային, ընդհանրակ անհոգեբանության, նրա էությունը նկալելու գնահատականներում արդեն նկատում ենք գրողի կարծիքի, մոտեցումների մինոր, հետաքրքրական ու ինքնատիպ դրսևորում: Ասվածը հաստատենք դարձյալ դիմելով Թումանյան-Մաթևոսյան զուգորդմանը:

Հիշենք Թումանյանի «Գրազը» պատմվածքը, որումկամորկերպարը: Պատմվածքը քաջ ու անվախհովիվ Չատիի և նրա ընկերների մասին է, որոնք սպանել ենք ուրդավազակին, փրկել իրենց կյանքն ու ոչխարի հոտը և, վերադառնալով իրենց վրանը, այդ թեմայով խոսք ու զրույց են անում: «Չատնի մայրը սոված հովիվների համար կրակի վրա կերակուր էր շինում ու հետն էլ իրեն-իրեն դունդունում.

«Ատղա, նաէլմերկունենա՜...

Ատղահիմինրամերըճամփակպահի՜...

Ատղա, կասի, տղեսետչեկավ...»[4]:

Հիմա տեսնենք՝ ինչ է ասում Մաթևոսյանը Բեյրութի «Կանչ»-ի թղթակցին 1979թ.-ին(ուշադրություն դարձրե՛ք՝ 1979թ.) տված հարցազրույցում:

«Ի՞նչ եմ անելու: Ի՞նչ եմ ուզում: Կինս է պատմել, բայց կարծես ես իմ աչքերով հազար անգամ եմ տեսել: Երեւանում Շիլաչի թաղամաս ունենք: Եղեռնից յետոյ եկել այդտեղ, այդ Շիլաչի թաղում ծուարել էր մեր էն ջախջախուած երամի մնացորդացը: Դարձեալ սէրեր էին եղել. դարձեալ ամուսնութիւններ էին եղել, մանչ զաւակներ էին ծնուել ճիշդ ժամանակին, որպէսզի 1941-ին Գերմանիոյ դէմ մղուած պատերազմի ատեն, իյնային ռազմաճակատում: Հիմա, կաւէ, քարէ այդ տներն են, Երեւանի ամառուայ թանձր շոգը. եւ գերմանացի ռազմագերիները՝ էսօր Նար-Դոսի կոչուող փողոցը բացում, սալարկում են: Մի մայր, մի պառաւ անընդհատ կանգնած է էդ ռազմագերիների մօտ եւ անընդհատ լաց է լինում նրանց գերութեան վրայ, թէկուզ եւ հենց նրանց մէջ է իր որդու դահիճը: Ասում է, ամէն անգամ փոստատարը «սեւ թղթով» թաղ էր մտնում եւ Շիլաչի շոգ, կաւոտ թաղի վրայ կախւում էր ծղրտոցը, յետո լռութիւն էր իջնում եւ ռազմագերիները պապանձւում ու դադարում էին աշխատելուց: Նրանք էին պատերազմը սկսել, մեղաւորը նրանք էին, բայց զգո՞ւմ էին այդ մեղաւորութիւնը թաղի պոլսահայ մայրերը,

[4] *Թումանյան Հովհ.* Ընտիր երկեր, Եր., 1978, էջ 292:

չէ՛ին զգում, այդ չի կարեւորը: Ասում է, իրենց ունեցածից նրանք միշտ ճաշ էին եփում գերիների համար, նոր «սեւ թուղթ» ստանալու օրը միայն նրանք խռովում ու ճաշ չէին տալիս գերմանացիներին: Նրանց վրէժը միայն դա էր: Իսկ մայրերի սիրոյ չափը միայն ես ու դու՝ հայերս գիտենք: Մեր անկրկնելի, մեր մեծ, մեր մարդասեր, մեր անոխակալ, մեր Աստծո չափ բարի կերպարը եթէ ես կարողանամ գոնէ մի քիչ սեւեռել գրականութեան մէջ, գրողական աշխատանքով իմ զբաղումը ես մի քիչ արդարացուած կը համարեմ»[5]:

Հրանտ Մաթևոսյանի հրապարակախոսության մեջ այսպիսի մտքերն ու եզրահանգումները եզակի չեն: Հայ մարդու ու մարդկայինի, հոգեբանության ու վարքաբանության իր դիտարկումները գուցե թե այնքան էլ համընդհանուր ու համընդգրկուն չլինեին, եթե նա չունենար ժամանակաշրջանների, դրանցում ապրող մարդկանց հոգեբանության ու վարքաբանությանմասին լիարժեք տեղեկություններ: Իսկ այդ տեղեկությունների, այդ իրողությունների գիտական, պատմական, գեղարվեստական ներկայացնողներից Հրանտ Մաթևոսյանի համար առաջինը Թումանյանն է և ապա՝ նրա ժամանակաշրջանի մյուս մեծ արվեստագետները, մտածողները: Եվ սա պատահական չէ: Չէ՞ որ այդ դարաշրջանի ուրիշ ոչ մի գրող աշխարհին ու մարդկանց չի նայել այնպես վեհորեն ներող, այնպես արդար ու անաչառ, ինչպես Թումանյանը: Իսկ թե ինչու Մաթևոսյանը հենց Թումանյանին պետք է դիմեր, պատասխանը շատ պարզ է. Մաթևոսյանը խորապես զգացել է իր ու Թումանյանի՝ կյանքի ու մարդկանց նկատմամբ ունեցած աշխարհայացքային նմանությունը: Համեմատենք.

Հովհաննես Թումանյան՝ «Ձեր սրտերը մաքուր պահեք և ամենալավ ու բարի զգացմունքով լիքը, աշխարքին ու մարդուն նայեցեք բարի սրտով ու պայծառ հայացքով: Եվ արդեն ստեղծագործական շնորհքի, բանաստեղծության բնությունն այդպես է իր ծնունդից»[6]:

Հրանտ Մաթևոսյան՝«Ասենք, յուրաքանչյուր մարդու մեջ Աստված կա, ու յուրաքանչյուրի Աստվածն ամենախոր հարգանքի է արժանի: Կողքինիդ մեջ փնտրի՛ր Աստծուն»[7]:

Ահա մոտեցումների ու գրողական հավատամքի մի ընդհանրություն, որը ելակետ ու պատճառ է դառնում, որ մաթևոսյանական գրականությունն իր ընթերցողի հետ խոսի մի լեզվով, ուր գեղագիտական աշխարհընկալումը, կյանքի փիլիսոփայությունը այնպես ներդաշնակորեն զուգահեռվեն, համե-

[5] *Մաթևոսյան Հ.* Ես ես եմ, Եր., 2005, «Կանչ» (Բեյրութ), № 14, 21, 28.04. 1979 (Մ. Վիգէնեան), էջ 189:

[6] *Մաթևոսյան Հ.* Սպիտակ թղթի առջև, Եր., 2004, էջ 23:

[7] Նույն գրքում, էջ 52:

մատվեն, ունենան նմանություններ, բայց նաև ակնհայտ տարբերություններ իր հանճարեղ նախորդի՝ Թումանյանի գրականությունից: Բայց նաև աշխարհին նորովի նայելու, նոր ըմբռնումներով առաջնորդվելու գրողի քաղաքական ու քաղաքացիական կեցվածքով:

«Խիղճ անվանյալ աստծու լույսը» դարասկզբին հայ-թաթարական ընդհարումների ժամանակ Թումանյանին խաղաղության դրոշ պարզած ուղարկեց շրջելու գյուղից գյուղ և սարից սար: Եվ ուր ոտք է դրել՝ պատյանից դաշույն, բերանից չար խոսք ու որևէ դարանից գնդակ չի թռել, թշնամական դիրքերի վրա թևածել է իր խոսքը.«Եթե ուժեղ ենք ու կռվում ենք՝ ուրեմն անխիղճ ենք, եթե թույլ ենք ու կռվում ենք՝ ուրեմն անխելք ենք»:[8]

Դարավերջին հայ մարդու կենսափիլիսոփայության այս դրույթը Հրանտ Մաթևոսյանը փորձում է փոքր-ինչ ձևափոխել. «Ասում ես խիղճ, բայց խիղճը գիտե՞ս երբ է գեղեցիկ-երբ գազանի մեջ է: Քոնը խիղճ չի, խեղճություն է»[9]: Սա աշխարհի հզորների դասն իմացող գրողի եզրահանգումն էր: Բայց հայ մարդու հոգեկան կերտվածքում պատմության դասերը քիչ փոփոխություններ են առաջացրել. խղճի ու խեղճության նման ըմբռնումը դեռևս չի դարձել ազգային մտածողություն և դեռ հարց է՝ Քրիստոսից առաջ ու հետո քրիստոնեաբար ապրած ազգը արդյոք երբևէայդպիսի մտածողության կրողը կդառնա՞: Անհատները՝ գուցե, բայց ազգը... Եվ հապացույց ասվածի՝ քսաներորդ դարավերջի գրողը չի կարողանում չարձանագրել. «Ի՛նչ կ'ուզէք համարէք, բայց ես վստահ եմ, որ եթէ երբեւէՄիաւորուած ազգերի որեւէ կազմակերպութիւն հարկ համարի համաշխարհային խղճի սէմպոլ կերպար ստեղծել, այդ կերպարը, սէմպոլը պիտի ստեղծի հա՛յ մարդու, հայ գիւղացու կերպարով եւ պետք է կանգնեցուի հայոց հողում»[10]:

Թումանյանը գիտեր նաև մի այլ ճշմարտություն.

«Բերանն արնոտ Մարդակերը էն անբան
Հազար դարում հազիվ դառավ Մարդասպան:
Ձեռքերն արնոտ գնում է նա դեռ կամկար,
Ու հեռու է մինչև Մարդը իր ճամփան»[11]:
1918թ., նոյեմբեր:

Այս քառյակի հաստատումն է Հրանտ Մաթևոսյանի դարավերջին՝ 1994 թվականին, «Արցախ» հանդեսում տպագրած հոդվածը. «Թուրքերի բանա-

---

[8] *Մաթևոսյան Հ.* Սպիտակ թղթի առջև, Եր., 2004, էջ.78:

[9] *Մաթևոսյան Հ.* Երկեր, երկու հատորով, 2-րդ հատոր, Եր.,1985, էջ 242:

[10] *Մաթևոսյան Հ.* Ես ես եմ, Ե., 2005, «Կանչ» (Բեյրութ), №14, 21, 28.04. 1979 (Մ. Վիզէնեան), էջ 190:

[11] *Թումանյան Հովհ.*, Ընտիր երկեր, Եր., 1978, էջ 70:

ստեղծը երդվում էր կտրել հայի իմ ձեռքը, եթե Ղարաբաղին մեկնեմ: Երդվում է, և իր ժողովուրդը նրան ցեղապետ է մեծարում, և իր կառավարությունը նրան զարդարում է շքանշաններով: Եվ դա սահմռկելի է, որովհետև և՛ նա, և՛ նրանք լավ գիտեն, որ Ղարաբաղն ինքնիշխան ժողովրդի հայրենիք է, այնինչ՝ խոսում են որպես անտեր-անլեզու տարածքների, որպես տիրամեռ տան մասին»[12]:

Իրոք, որ «…հեռու է մինչև Մարդը իր ճամփան»:

Այժմ դառնանք մեր առաջին հարցին. ո՞վ էր Թումանյանը՝ ըստ Մաթևոսյանի:

1984թ. «Սովետսկայա կուլտուրա» թերթում «Իմ Ծմակուտը մեծ աշխարհի մի մասն է» վերնագրով հարցազրույցում թղթակից Իսկոլդսկայան հարցնում է.

-Գրականության մեջ ո՞ւմ եք համարում Ձեզ ուսուցիչ: Ժամանակակիցներից ո՞վ է Ձեզ ավելի մոտ:

-Առաջին լուրջ գիրքը, որ կարդացել եմ, հավանաբար Շոլոխովի «Խաղաղ Դոնն» էր, հետո սիրահարվեցի Չարենցին ու Բակունցին: Նրանք այդպես էլ մնացին ինձ հետ: Չարենցն իբրև բանաստեղծական վարպետության ու մտքի օրինակ: Բակունցը հիացնում է ժողովրդի կյանքի իմացությամբ: Ամենաառաջին կարդացածս տողերից ինձ հետ է Հովհաննես Թումանյանը՝ ինչպես գետակը հոսում ու աննկատելի ոռոգում է հողը: Այդ հիմքից են աճել սերը, հիացմունքը հայերեն բառի, հայոց լեզվի նկատմամբ: Կարծում եմ՝ հենց Թումանյանն է ինձ նախապատրաստել իսկական գրականության ընկալմանը: Այն ամենը, ինչին նա դիպել է, դարձել է փաստ, հայ մշակույթի ոգեղենության մաս, այդ թվում՝ Պուշկինից կատարած թարգմանությունները: Նա իբրև անհատականություն էլ բարոյականության բարձրագույն օրինակ է: Ինչ ասես արժի խաղաղարարի նրա առաքելությունը, երբ սպիտակ դրոշով անցավ ամբողջ Հյուսիսային Հայաստանով դեպի ադրբեջանական գյուղեր, որ կանխի արյունալի ընդհարումները...[13]

Հրանտ Մաթևոսյանը Հովհաննես Թումանյանի գրականության մասին հանդես է եկել նաև առանձին հոդվածներով՝ «Ամենայն հայոց Թումանյանը», «Կատարելություն» (գրվել է 2001 թվականին Հովհ. Թումանյանի «Ընտրանին» իր իսկ նախաձեռնությամբ կազմելու և հրատարակելու առիթով), ինչպես նաև «Գիրք Թումանյանի մասին» գրախոսությունը, որը տպագրվել է Լևոն Հախվերդյանի՝ 1996թվականին լույս տեսած «Թումանյանի աշխարհը» գրքի կապակցությամբ «Հայրենիքի ձայն» թերթում 1967 թվականին:

[12] *Մաթևոսյան Հ.* Սպիտակթրթիառջև, Եր., 2004, էջ 299:

[13] *Մաթևոսյան Հ.* Ես ես եմ, Եր., 2005, էջ 242 –243:

Մաթևոսյան գրողը համամիտ է Հախվերդյան գիտնականի հայտնած կարծիքին, որ է. «Թումանյանի գրականությունը մեր ժողովրդի բախտավորությունն է: Պետական գործիչ՝ պետականություն չունեցող ժողովրդի մեջ: Հայրենանվեր կյանք մի հայրենիքի, որ շատ թշնամիներ ուներ ու քիչ բարեկամներ: Նրա ամբողջ կյանքը՝ ստեղծագործական ու քաղաքացիական սխրագործություն: Թումանյանը ժողովրդի զոհասեղանին դրեց և՛ կյանքը, և՛ հանճարը»:[14] Եվ ահա այս մտքի ասես շարունակությունն է այն, որ դեռևս երեսնամյա Մաթևոսյանը իր մեծ նախորդին այսպես է բնութագրում. «Գրականագետ Լևոն Հախվերդյանը մեզ համար գրել է մենագրություններից դժվարագույնը. Թումանյանը մեր մանկությունն է, իսկ մանկության տարիներին սովորած բառերը չեն ստուգաբանվում: Հախվերդյանն ահա ստուգաբանել է հայացքի ու ընկալման զարմանալի թարմությամբ: Հախվերդյանի գիրքը կարդալուց հետո Թումանյանի տողերը, վաղուց ծանոթ տողերը դարձյալ դիմադրում են՝ ինչպես առաջին ընթերցման ժամանակ, և դրանց միջով առաջանում ես դժվարությամբ»[15]:

Մի այլ առիթով, դարձյալ անդրադառնալով պետականության և մշակույթի խնդիրներին, Մաթևոսյանը նկատում է.

«...Իսկապես ժամանակակիցներ, արյունակիցներ, գաղափարակիցներ են դառնում՝ հայոց համար հավերժական մեկ խնդրում. ազգի փրկությունը պետականության մեջ են տեսնում: Այդ հիմնահարցն է նրանց մեծացնում մինչև գիգանտություն՝ Խորենացուց մինչև Աբովյան,Թումանյան, Չարենց: Այդ մի հարցն է բոլոր չափումների մեջ դառնում նրանց թուլությունը, հայ գրականության թուլությունը: ... Պատ, որին մշտապես եկել դեմ են առել մեր մեծ այրերը: Այսինքն՝ միաժամանակ նրանք անում էին այն, ինչ ռուս իրականությունը, ռուս կյանքըտարաբաշխել էր իր երկու խոշոր մեծությունների՝ Պետրոս Մեծի և Մեծն Պուշկինի միջև: Մշակութային գիգանտացման համար ռուսական կյանքն ընտրել էրՊուշկինին, իսկ պետությունը առաջ մղելու խնդիրը տվել էր Պետրոսին: Այս իմաստով Թումանյանի մեջ Պետրոսը ու Պուշկինը միասին են՝ և՛ միմյանց թուլացնում են, և՛ միմյանց զորացնում են: Իմ Թումանյանը թիկունքում Պետրոս Մեծ չունենալով, ազգային հարցը կայսերաբար ստանձնելով՝ դարձել է իր գրականության էությունը ու թուլությունը»[16]:

Միանգամայն դիպուկ, արդար նկատված և գիտական բնութագրում:

Առհասարակ Հրանտ Մաթևոսյանի հրապարակախոսությունն իր արձակի պես փոքր ծավալում հզոր մտքերի, խորը զգացմունքների խտացում է:

[14] *Մաթևոսյան Հ.* Սպիտակ թղթի առջև, Եր., 2004, էջ 232:

[15] Նույն տեղում:

[16] *Մաթևոսյան Հ.* Ես ես եմ, «Ինքդ պետք է որոշես՝ Իշխանն ես, թե Ավետիքը», էջ 110:

Եվ նրա ոչ ծավալուն, ոչ սեթևեթ հոդվածներն ավելի տարողունակ են, ամեն ինչ ասող: Սակայն մեծ գրողներին բնորոշ է մի այլ հատկանիշ ևս. տարբեր ժամանակներում, տարբեր առիթներով նույն մարդու, գրողի մասին տալ տարբեր բնութագրումներ, որոնք բոլորն էլ ճշմարիտ են իրենց բովանդակությամբ, արդարացի, միայն տեսանկյունն է փոխված: Դարձյալ մեջբերում, այս անգամ Մաթևոսյանի «Կատարելություն» հոդվածից, որը նա գրել է 2001թվականին Հովհաննես Թումանյանի ստեղծագործությունների՝ իր պատրաստած «Ընտրանու» հրատարակության կապակցությամբ:

«Թումանյանով՝ մենք կանք: Առանց Թումանյանի՝ մենք չկանք: Տարազգի-տարալեզու գրականության մեծ աշխարհ մենք մտնում ենք Թումանյանով՝ և այդ աշխարհին այլևս մեր հայրենի եզերքն է: Առանց Թումանյանի՝ այդ եզերքը մերը չէ, այլև մենք այդ աշխարհի առջև կանգնած ենք աղքատ ազգականի մեր խեղճ ու ցածր թշնամանքով»[17]:

Այս հոդվածը կարելի է սկզբից մինչև վերջ մեջբերել հասկանալու համար Թումանյան-Մաթևոսյան երկու տարբեր ժամանակաշրջանների հայ գրողների հոգևորհարազատությունն ու կապվածությունը:Կապվածություն, որն ամենևին էլ չի նշանակում առաջինի ազդեցություն երկրորդի վրա և կամ երկրորդի գրողական տաղանդի պակաս, նվազ գոյություն: Այս կապվածությունը գալիս է հաստատելու, որ գրական հանճարեղ հայրը՝ անունը Հովհաննես Թումանյան, ունենալու է իր հանճարեղ որդին՝ անունը Հրանտ Մաթևոսյան, որը նույնպես մեծ է ու որքան իր ժամանակակիցներից հեռանա, այնքան ավելի բարձր ու խորքով կերևա: «Անցյալի և ապագայի, անձնականի և ընդհանրականի, ազգայինի և համամարդկայինի, ժամանակավորի և հավերժականի մեկ և ընդհանուր սահմանին կանգնած՝ նա (իմա՝ Թումանյանը) ժամանակավորից պատմականություն է պահանջում և հավերժականից ներկայություն, համամարդկայինից ստույգ հայեցիություն է պահանջում և հայեցիից համամարդկայնություն. մշակույթները եթե համամարդկային չեն՝ մշակույթ չեն և չեն կարող ու չպետք է ճամփորդեն հայրենիքների ու ժամանակների միջով» [18]:

Գիտական այս ստույգ ձևակերպումը, որով Մաթևոսյանը Թումանյանի արվեստն է բանաձևում, կարելի է ասել նաև իր մասին: Հոդվածն ամփոփելուց առաջ Հովհաննես Թումանյանի մասին ասված որպես ամենադիպուկ գնահատական մեջբերենք Հրանտ Մաթևոսյանի մի միտքը, որի տակ, կարծում ենք, առանց վարանելու կստորագրի Թումանյանից հետո ապրած, ապ-

[17] *Մաթևոսյան Հ.* Սպիտակ թղթի առջև, «Կատարելություն»,Եր., 2004, էջ 82:
[18]Նույն տեղում:

րող ամեն հայ՝ անկախ կրթությունից, սեռից, ունեցած գրական վաստակից, գիտական նվաճումներից.

«Այդ ամբողջը նրա աշխարհն է՝ Թումանյանի թագավորությունը, և մենք այդ թագավորության հպատակներն ենք, մենք՝ իրենից հետո եկածներս, նրանք՝ իրենից առաջ ապրած-անցածները,...

Եվ ուրիշ ոչ մի աշխարհ՝ ոչ գրի ու ոչ էլ իրական՝ մեր երեխային, մեր մարդուն, ինքներս մեզ այնքան վստահ չենք դրկում ճամփորդության, ինչքան Թումանյանի թագավորություն, և ուրիշ ոչ մի աշխարհ, ոչ ոք ու ոչինչ այնքան վաղածանոթ ու մտերիմ չէ, ինչքան Թումանյանի աշխարհում. մեր ծնունդից առաջ ասես այնտեղ ենք ապրել, մեր այս երկիր ասես այնտեղից ենք եկել»[19]:

Ամփոփենք: Հովհաննես Թումանյանի ստեղծագործությունը Հրանտ Մաթևոսյանի հրապարակախոսության մեջ ստացել է իրապես գեղարվեստական, անաչառ ու անսեթևեթ մեկնաբանություններ, որոնք փաստարկված են գիտական ճշգրտությամբ:

ОВАННЕС ТУМАНЯН В ПУБЛИЦИСТИКЕ ГРАНТА МАТЕВОСЯНА

Ж.В. Ростомян

АННОТАЦИЯ

Известный современный писатель Грант Матевосян в своих статьях часто обращался к таланту и творчеству поэта Ованеса Туманяна, давая ему своеобразную и справедливую оценку как поэта, так гражданина, как великого гуманиста и патриота своей Родины.

В статье статьи анализируется творчество двух писателей, указываются различия и сходства в их творчестве, а также отношение этих писателей к государству и государственности.

Ключевые слова: творчество Туманяна, Туманян и современность, поэт, гражданин, государственный деятель.

[19]Նույն տեղում, էջ 84:

HOVHANNES TUMANYAN AND HRANT MATEVOSYAN'S SOCIOPOLITICAL JOURNALISM

J. Rostomyan

SUMMARY

The great contemporary writer Hrant Matevosyan often referred to the works of Armenian writers but mainly to Hovhannes Tumanyan whose talent and creativity mostly inspired him. The author has made an attempt to investigate the impact of Tumanyan on Matevosyan's literarty works. The article has brought out differences and similarities, as well as the attitude of these writers to the state and statehood.

Keywords: Tumanyan's work, Tumanyan in time, the poet, citizen, statesman.

ИЗ УНИВЕРСИТЕТСКОЙ ЖИЗНИ

27-го марта в Российско-Армянском (Славянском) университете состоялась конференция на тему: “Национальная культура и литература на рубеже тысячелетий”. Мероприятие было организовано по инициативе кафедр армянского языка и литературы и мировой литературы и культуры Института гуманитарных наук РАУ.

В конференции приняли участие ученые, сотрудники различных кафедр Российско-Армянского университета, а также почетные гости: кандидат филологических наук, сотрудник Литературного института им. Горького Бурастан Зулумян и профессор Оксфордского университета Тео ван Линт. Участники обсуждали перспективы развития национальных культур в новых условиях.

«Сегодня мы видим, что опасности, возникшие во второй половине двадцатого века, препятствуют развитию национальных культур. Я считаю, что без них мировая культура исчезнет», – подчеркнул заведующий кафедрой армянского языка и литературы РАУ А.К. Егизарян.

***

В Калининграде 27–30 апреля состоялся Международный научно-общественный форум «70-летие Великой Победы: исторические уроки прошлого и политические вызовы современности». Армению на данном научно-общественном форуме представили заведующий кафедрой политологии РАУ О.Л. Саркисян и заведующий кафедрой политических институтов и процессов ЕГУ Г.М. Керян.

В своем докладе О.Л. Саркисян представил участие армянского народа во Второй мировой войне. В ходе выступления Оганес Саркисян обосновал также идею о значении осмысления войны и победы в контексте современных глобализационных и регионально-интеграционных процессов.

Международный научно-общественный форум был организована Российским обществом политологов, Балтийским федеральным университетом имени Иммануила Канта и правительством Калининградской области. Конференции прошли в трех секциях: «Великая Отечественная война в исторической памяти России и мира», «Война и национализм: солидарное противодействие угрозе неофашизма в современном мире», «Россия и мир перед вызовами и угрозами XX–XXI веков». В работах форума приняли участие ученые и общественные деятели из более чем двадцати стран мира.

***

4–6 мая в Российско-Армянском (Славянском) университете состоялась студенческая годичная научная конференция, посвященная 70-летию Победы в Великой Отечественной войне. В конференции приняли участие как студенты и

преподаватели РАУ, так и магистранты и аспиранты Гюмрийского филиала Национального политехнического университета Армении, Государственного инженерного университета Армении, Арцахского государственного университета, Московского государственного педагогического университета и других вузов России и Армении.

Серию пленарных докладов открыл студент III курса РАУ Андраник Оганесян с докладом «История и память». В ходе своего выступления докладчик обратил внимание присутствующих на вклад армянского народа: *«На момент начала войны в советские войска ушло около полтора миллиона армян. Наша нация, как и другие нации Советского Союза, понесла большие потери в Великой Отечественной войне. Армяне служили в пехоте, бронетанковых подразделениях, авиации, артиллерии. Звание Героя Советского Союза было присвоено ста солдатам и офицерам, тридцати восьми – посмертно. 27 армян стали кавалерами Ордена Славы всех трех степеней. Армянский народ дал советской армии маршала Ивана Баграмяна, адмирала флота Ивана Исакова, главного маршала бронетанковых войск Амазаспа Бабаджаняна, маршала авиации Сергея Худякова, маршала инженерных войск Сергея Оганова: сегодня именно благодаря им у нас есть возможность говорить и писать об этих событиях, жить и гордиться героизм наших предков».*

С докладом о научной деятельности в годы СССР России и Армении выступил аспирант I курса Грант Оганесян: *«За время войны по официальным источникам только ленинградских учёных было зарегистрировано более 1000 изобретений, но на самом деле их было гораздо больше. Дело в том, что никто их не считал, ученые не заботились об авторских правах, грантах и публикациях, а торопились реализовать полезные идеи».*

Эрмине Берберян, студентка II курса магистратуры РАУ, выступила с докладом о значении образа «Победителя» для национального самосознания армян и русских. Эрмине отметила, что, согласно исследованиям, среди армян процент общей тревожности возрастает, когда речь идёт о прошлом нашего народа: *«Возможно, это связано со столетием геноцида. Это ужасное событие и его значимость нельзя преуменьшать, однако хочется, чтобы в подобных случаях армянская молодежь ставила акцент на образе “Победителя”, ведь именно в таком случае мы будем развиваться и идти дальше».*

В конце первого пленарного заседания студенческой годичной конференции с речью выступил заведующий кафедрой всемирной истории и зарубежного регионоведения Е.Г. Маргарян: *«Для меня большая честь участвовать на такой конференции, когда учащимся различных наук даётся возможность выступать самим и слушать представителей других специальностей, когда речь идёт об одном и том же, но объект обсуждения рассматривается с различных углов: истории, науки, психологии, культуры. Этот взаимообмен знаниями и опытом очень эффективен, служит хорошей пищей для ума».*

По словам сотрудника Департамента науки РАУ Гранта Оганесяна, всего

на конференцию было представлено более 120 докладов по широкому спектру тем: экономики, естественных и точных наук, философии, юриспруденции, политики и филологии.

На закрытии конференции выступил проректор РАУ по науке П.С. Аветисян: *«Хотелось бы выделить секцию естественных наук. Ребята очень постарались и сделали отличные доклады на темы по химии, физике, биологии. На данный момент научно-исследовательская деятельность является основной гарантией того, что мы выпускаем действительно высококвалифицированных профессионалов на всех уровнях высшего образования. Можно утверждать, что уровень образования определяет и задает наука: внедрение в образовательные программы передовых научных идей является первостепенной задачей современного университета. Новое поколение действительно сильнее, чем наше, что особенно проявилось в эти несколько дней».*

***

22-го мая 2015г. Российско-Армянский университет посетила делегация Санкт-Петербургского политехнического университета в составе директора Института физики, нанотехнологий и телекоммуникаций С.Б. Макарова и заведующего кафедрой физики полупроводников и наноэлектроники Д.А. Фирсова. В рамках визита стороны подписали соглашение о взаимном сотрудничестве.

***

В Российско-Армянском университете открыта лаборатория стратегических исследований в области национальной безопасности. Лаборатория создана при поддержке Государственного комитета по науке Министерства образования и науки Республики Армения.

Как отметил завкафедрой Политологии РАУ, заведующий лабораторией Оганес Лаврентьевич Саркисян, причины создания лаборатории стратегических исследований в области национальной безопасности весьма разнообразны: «*В современном мире очень важна и актуальна сама проблематика данной сферы. Наша кафедра давно работает над этим направлением. Проблематика очень широкая и включает в себя не только политологические аспекты, но и культурные, экономические, социальные, военно-политические и т.д. Мы предъявили Государственному комитету по науке проект, который они поддержали и профинансировали. В этом году хотим обратиться также в российский научный фонд. В РА наша лаборатория активно сотрудничает с центром региональных исследований, который действует в Академии государственного управления. Важно отметить, что благодаря усилиями наших магистрантов и аспирантов мы организовываем разнобразные мероприятия, в том числе и за счет финансовой поддержки фонда Горчакова*». Как далее сказал О.Л. Саркисян, в феврале текущего года была проведена большая конференция, в которой участвовали как студенты ведущих вузов Армении, так и стран СНГ и даже Сербии. Недавно был также организован круглый стол, приуроченный к годовщине Геноцида армян в

Османской Турции, в рамках которого с докладами выступили как состоявшиеся ученые, так и студенты.

***

14-го мая в Доме культуры Российско-Армянского (Славянского) университета состоялась встреча с Министром образования и науки РФ Дмитрием Викторовичем Ливановым, директором Департамента государственной политики в сфере высшего образования Александром Борисовичем Соболевым и директором Международного департамента Николаем Рудольфовичем Тойвоненом.

«*Наш университет существует уже 15 лет, и с момента его основания мы задались целью, чтобы он стал лучшим вузом, ибо считаю, что нет смысла создавать университет, если он не претендует на звание лучшего университета страны,* – подчеркнул в приветственной речи ректор РАУ А.Р. Дарбинян. – *У нас учатся самые продвинутые студенты, немалую роль в этом вопросе играет их бикультурность и билингвальность. Я не хочу останавливаться на достигнутом, и мы совместно будем двигаться к тому, чтобы быть лучшими в стране*».

В ходе своего выступления А.Р. Дарбинян предложил представить сотрудников, членов профессорско-преподавательского состава университета к государственным наградам Российской Федерации.

«*Мы поддержим все предложения по награждению сотрудников РАУ государственными наградами РФ,* – заявил Д.В. Ливанов. – *Важность Российско-Армянского университета и для России, и для Армении обусловлена теми столетними связями между нашими народами, которые складывались начиная с XYI–XYIII веков: на протяжении веков наши народы имели культурные и научно-образовательные связи*»

Дмитрий Ливанов отметил, что РАУ задумывался как мост, который должен связывать армянский и русский народы и давать возможность самым лучшим армянским студентам получать качественное образование в соответствии с российскими образовательными программами, стандартами, стажироваться в лучших российских вузах. «*И именно эту задачу университет успешно решает*», – подчеркнул Министр образования и науки РФ. Особый акцент Д.В. Ливанов поставил на вопросе продвижения русского языка и русской культуры в Армении: «*То конкурентное (в том числе языковое) преимущество, которое имеет РАУ, делает его лучшим в стране, и нужно делать всё, чтобы постоянно поддерживать этот статус. Исходя из этих целей два года назад мы приняли решение о дополнительном финансировании Программы развития РАУ. И мы будем продолжать активное сотрудничество*». Отвечая на вопросы собравшихся, Д. Ливанов обещал рассмотреть проблемы, связанные с общежитием для студентов РАУ, участием студентов-граждан РА в российских образовательных конкурсах и др.

В ходе встречи состоялась презентация журнала «Новая Евразия». Издание представила редактор Галина Валентиновна Скоробогатова. Состоялось также открытие Центра науки и технологий РАУ. Лаборатории университета были переоборудованы современной техникой, в частности, лаборатории тонкопленоч-

ных солнечных элементов, биотехнологий, клеточной инженерии, синтеза, анализа и исследования биоактивных азотистых гетероциклов и аналитической биохимии.

В рамках визита российской делегации во главе с Министром образования и науки РФ Дмитрием Ливановым запланировано подписание межправительственного соглашения об условиях деятельности Российско-Армянского (Славянского) университета в Ереване. Подписание соглашения будет способствовать углублению связей двух стран в гуманитарной сфере, развитию экспорта российских образовательных услуг, а также укреплению позиций русского языка в Армении. По словам Ректора РАУ А.Р. Дарбиняна, соглашение об условиях деятельности Российско-Армянского (Славянского) университета придаст достаточно мощный импульс дальнейшему развитию вуза.

СВЕДЕНИЯ ОБ АВТОРАХ

С.Р. Аветисян	соискатель кафедры Уголовного права Российско-Армянского (Славянского) университета
А.Р. Арутюнян	старший преподаватель кафедры Политологии Российско-Армянского (Славянского) университета
Р. Арутюнян	магистрант Российско-Армянского (Славянского) университета
А. Бабаян	магистрант Российско-Армянского (Славянского) университета
Г.А. Варданян	к.э.н.
А.П. Вардеванян	к.ю.н., советник председателя конституционного суда РА, преподаватель кафедры Уголовного права и уголовно-процессуального права Российско-Армянского (Славянского) университета
Н.В. Геворкян	к.п.н., старший преподаватель кафедры Мировой политики и Международных отношений Российско-Армянского (Славянского) университета
Г.Г. Гукасян	начальник отдела по поддержке уголовного розыска Военно-следственного управления Главного следственного комитета РА
Г.С. Есаян	соискатель кафедры Психологии Российско-Армянского (Славянского) университета
Г.И. Коларов	к.п.н., преподаватель Экономического Университета Варны, докторант РУДН «Патрис Лумумба»
Р.А. Маргарян	советник Ректора РАУ по работе со студентами, соискатель кафедры Политологии Российско-Армянского (Славянского) университета
А.Л. Месробян	к.т.н., доцент кафедры Экономики и финансов Российско-Армянского (Славянского) университета
А.С. Назаретян	аспирант кафедры Уголовного права Российско-Армянского (Славянского) университета
Ж.В. Ростомян	к. пед.н., преподаватель кафедры Арменоведения Российско-Армянского (Славянского) университета
Г.Г. Саакян	советник 1-ого класса гражданской службы РА ГНКО «Национальное бюро экспертиз», советник директора
Э.С. Саргсян	аспирант кафедры Международного и европейского права Российско-Армянского (Славянского) университета
О.Л. Саркисян	к. филос.н., доцент, заведующий кафедрой Политологии российско-Армянского (Славянского) университета,
А.А. Яхшибекян	соискатель кафедры Экономики Российско-Армянского (Славянского) университета

К СВЕДЕНИЮ АВТОРОВ

Правила для авторов журнала «Вестник» РАУ

Журнал печатает оригинальные статьи по различным направлениям гуманитарных и общественных наук.

• К рассмотрению принимаются статьи на русском, армянском или английском языках.

• Статьи должны быть представлены в жесткой и электронной форме.

• К материалам статьи прилагается Договор с издательством РАУ, подписанный одним (ответственным) автором (оформляется в одном экземпляре).

• Статья должна иметь направление от учреждения, в котором выполнена работа. Рукопись подписывается автором (соавторами) с указанием фамилии, имени, отчества, домашнего адреса, места работы, номеров телефонов и e-mail. Необходимо указать, с кем вести переговоры и переписку. Авторы могут предложить возможных рецензентов. Отклоненные статьи не возвращаются.

Перед текстом статьи указываются:

– название статьи;

– инициалы и фамилии авторов (для иностранных авторов на языке оригинала или на английском языке);

– название учреждения (без сокращений и аббревиатур), которое направляет статью, его адрес (город, страна);

– e-mail авторов и контактный телефон.

Далее помещается аннотация объемом не более 0.5 машинописной страницы, которая не должна дублировать вводный или заключительный разделы. Аннотация не должна содержать литературных ссылок и аббревиатур. В конце аннотации указываются ключевые слова (keywords). Требуется также аннотация на английском, армянском (или русском) языке.

Адрес Редакции научных изданий:
0051, г. Ереван, ул. Овсепа Эмина, 123
Российско-Армянский (Славянский) университет,
тел⁄факс: (+374 10) 27-70-52 (внутр.: 42–02)
e-mail: redaction.rau@gmail.com